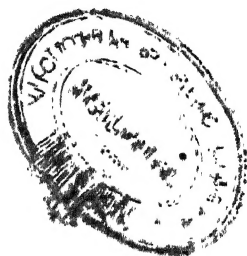

శ్రీ శివస్థ.

పుష్ప బాణ విలాసము

సంస్కృతాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

చెన్నపురి :

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారిచే
బ్ర. టి క ము.

1926.

, All Rights Reserved.

Printed at
the "VAVILLA" PRESS,
MADRAS.—1926.

శ్రీః

పుష్ప బాణ విలాసః

శ్రీమద్ధోపవహనా స్వయంగ్రహపరిష్వజ్జేషు తుజ్జస్తన
వ్యామర్థాద్దళితేఽపి చందనరజ స్యజ్జే వహన్ సారభమ్
కశ్చిజ్జాగరజాతరాగనయనద్వంద్వః ప్రభాతే శ్రియం
బిభ్రత్కామపి వేణునాదరసికో జారాగ్రణీః పాతు వః. 1

టీ. శ్రీమత్...జ్జేషు-శ్రీమత్ = సౌందర్యముగలిగిన, గోపవహనా =
గొల్లచానలయొక్క, స్వయంగ్రహ = తాముగాపట్టుకొనుట మొదలుగాఁ
గల, పరిష్వజ్జేషు = ఆలింగనములయందు, తుజ్జ...ర్థాత్ - తుజ్జ=ఉబ్బిన,
స్తన=కుచములయొక్క, వ్యామర్థాత్ = రోయిడివలన, చందనరజసి = గంధ
పువ్వాడి, గళితేఽపి = రాలిపోయినను, అజ్జే=శరీరమునందు, సారభం=సువా
సనను, వహన్ = తాల్చియున్నవాఁడును, జాగర...ద్వంద్వః - జాగర =
(రేయి) మేల్కొని యుండుటచేత, జాత=కలిగిన, రాగ = ఎఱ్ఱదనముగల,
నయనద్వంద్వః=కన్నులదోయి గలవాఁడును, ప్రభాతే=తెల్లవాటి, కామపి=
(ఇట్టిదని) చెప్పనలవికాని, శ్రియం = కాంతిని, బిభ్రత్=ధరించియుండు
వాఁడునునైన, వేణు...సికో - వేణు=పిల్లనగ్రోవియొక్క, నాద = ఊడుట
యందు, రసికో=ఆశగలిగిన, కశ్చిత్-జారాగ్రణీః = ఒకానొకజారులమేటి
(శ్రీకృష్ణుఁడు), వః=మిమ్మను, పాతు=రక్షించునుగాక.

తా. సౌందర్యవతు లయినవ్రేతలు తాముగవచ్చి యా
లింగనముచేయునప్పుడు, వారేయున్నతస్తనముల యొరయిడి

పుష్పబాణిలాసః

వలనఁ దనశరీరమునందలి గంధపుపొడి కాలిపోయినను, ఆగంధ
పువాసనవీడనివాడును గోపికలతోడి సురతకాలములందు
మేల్కొంచియుండుటచేత నెట్టపాటిన నేత్రములుగలవాఁడును,
ప్రభాతకాలంబున నొకవిధమైన సౌందర్యముగలవాఁడునునైన
వేణుగానప్రియుఁ డగు శ్రీకృష్ణుఁడు మిమ్ము రక్షించునుగాక.

అర్థాలంకారములు.—విశేషాక్షి, పర్యాయోక్త్యలం
కారము, రసవదలంకారము, ప్రేయోలంకారము.

శృంగారచన్ద్రిక .

అజ్గప్రభాభీ రమ్యాభిః స్త్రీణాం మద మదఞ్చయన్.

శ్రేయసే భూయసే భూయా తోఽపి గోపాలబాలకః.

పుష్పబాణిలాసస్య కావ్యస్య రసశాలినః

శృంగారచన్ద్రికాభిఖ్యాం వ్యాఖ్యాం విరచయా మ్యహమ్.

అథ కవిః గోపికావల్లభచరిత్రప్రతిపాదనపవిత్రం పుష్పబాణిలా

సాఖ్యం శృంగార కావ్యం చికిత్సః ఆదా మన్దశత్వా దాశిషం ప్రయుక్తే-

స్త్రీమ దితి.—అత్ర ప్రగమం భూదేవతాకస్య మగణస్య ప్రయోగాత్

కర్తవ్యేత్వాణాం శుభం భవతి. తదుక్తమ్: 'మో భూమి స్త్రీగురుః శ్రి

యం వితనుతే, నః స్వ స్త్రీలో జీవితం, యో వా ర్యాదిలఘు ర్ధృతిం చ,

పవనో దేశభ్రమం సోఽన్యగః, రోఽగ్ని ర్నధ్యులఘు ర్నృతిం, దినమణి

ర్నధ్యే గురు ర్హోదజం, తో ద్యౌ రన్యలఘుః శ్రియం, ముఖగురు ర్భ

స్థారకేశో యశః.' ఇతి. మగణసన్నిధానసమస్తతః సగణోఽపి శుభప్రద

వివ. త దుక్తం చమత్కారచన్ద్రికాయామ్: 'మ య ర స త జ భ న

సంజ్ఞా గణాః ప్రసూతాః పరస్తు శ్చార్వస్తాత్, జన్యోఽత్ర జనకనికరే

సుతవ ద్వితనోతి నాశుభం కర్త. సర్వమూలం తు మగణం సాక్ష్య సర్వే

గణాః శుభాః.’ ఇతి. ప్రథమవర్ణోఽప్యత్ర శుభ ఏవ. యే ద్యుపి క్రూరేణ
 రే ఫేణ యుక్తత్వా తస్మయ స్యాపి ఆద్యవర్ణస్య త్యాజ్యతా ప్రసజ్యతే-
 ‘ఉం వినో క్రూరసంయుక్తం సౌమ్య స్త్యాజ్యో విషాన్నవత్, క్లేష స్తు
 కషయోః శ్రేయాక్ శుచిశ్రావణయో రివ.’ ఇతి. తథాపి ప్రశస్తార్థపరస్య
 శ్రీశబ్దస్య ప్రయోగా న్న దూష్యతా. తథా చోక్తమ్: ‘దేవతావాచకాః
 శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః, తే సర్వే నైవ నిష్ఠ్యాః స్యు ర్లిపితో గణ
 తోఽపి వా.’ ఇతి. సుప్తికృత మేత చ్చమత్కారచన్నికాయామ్: ‘మఙ్గ
 శార్థాభిధానో వా దేవనామాఙ్కనోఽపి వా, గణో న దూష్యో వర్ణ శ్చ
 దేవతాధిష్ఠితాశ్చ వత్. చతుర్ముఖముఖేత్యాదౌ చవర్ణోజగణోఽపిచ, బ్రహ్మ
 నామాఙ్కితత్వేష్ట కావ్యాదా వహిశోభనా. శృంగార వీర సౌహార్ద మిత్యేత్ర
 తు కృతే ర్దుభే, ఋవర్ణగః శవర్ణోఽపి మఙ్గశార్థో విశిష్యతే. ప్రసక్తః
 పాత్ర మి త్యాదౌ ప్రకర్త స్యాభిధానతః, పకారో రేఫయంతోఽపి
 స్ఫుటం కావ్యముఖే శుభః.’ సౌమ్యసౌమ్యవివేచన మ ప్యత్ర కృతమ్:
 ‘శస్తాః కావ్యముఖే వర్ణా స్తత్త్వైవతమూర్తయః, కర్తూః కారయితుః శ్రో
 తుః కల్పయన్తి శుభాశుభే. అకారః ప్రీతిదాయా స్యాన్నిషేధే తు విప
 ర్యయః, ఆకారో హర్షదః సోఽపి వ్యధార్త్యాదిషు నోచితః. ఇకారాది
 చతుష్కంతు కుర్యాత్ తుష్టిమనోరథా, ఋకారాద్యా శ్చ చత్వారః
 సంతతిస్తమ్భహేతవః. ఏకారాద్యా శ్చ చత్వారః కాశువాఙ్మోక్షభూ
 తిదాః, లఙ్కీకరః కవర్గః స్యా చ్చకారః కీర్తినాశనః. ఛజకారౌ రోగ
 హరౌ ఝక్షౌతు మరణప్రదౌ, టతకారౌ భేదకారౌ డః శుభో
 ఢస్త్యకాన్తికృత్. వస్తలాభకరో జస్త తకారో విఘ్ననాశనః, భకారో
 యుద్ధకారీ స్యా ద్దధకారౌ ధృతిప్రదౌ. నకార స్తావకృ త్కృచ్చి దని
 షేధే శుభః స్పృతః, రక్షాదాయా పకారః స్యాత్ ఫకారః సాధ్వస
 ప్రదః. ఆరోగ్యకృ ద్భకారః స్యా ద్భకార స్త్వతిభాగ్యకృత్, మకా
 రః ఊదకృ ద్యస్త ప్రీదో రేఫ స్తు దాహకృత్. లో జాడ్యకృ
 ద్వకారః స్యా ద్వాగారోగ్యత్విషాంఖనిః, ఊష్ణాణ సుఖ భేద శ్రీ నిర్వాణ
 విధయః క్రమాత్.’ (శచనహ శ్చత్వార ఉష్ణాణః.) అథ శ్లోకార్థః. శ్రీః

శోభా - 'శ్రీ వైష్ణవ రచనా శోభా సంవత్సరశకాభిషేక, వాణీ లక్ష్మీ లవ
 క్షేప విషే బిల్వైవ్యధ త్రిపు.' ఇతి నా. - శ్రీమత్యశోభావత్యుః, యాః
 గోపవధ్యుః తాసాం యే న్యయగ్రహపరిష్కృతాః, స్వయం గ్రహాః స్వయ
 మేవ గ్రహణం, తత్ప్రధానాః, పరిష్కృతా ఆలిక్తనాని * మధ్యగుపదలూః
 సమాసః, స్వయంగ్రహేణ పరిష్కృతా ఇతి * తృతీయాసమాసో వా, తేషు,
 గోపవధూనాం శోభాకాలితోద్భూతనపుర్యకం స్వయంగ్రహలిక్తనానాం
 ప్రతిపాదనా ద్భగవతః శ్రీకృష్ణస్య లాకోత్తరసాందర్భం, తత్ప్రియం క్త స్తా
 సాం తస్మిన్ననురాగాతిశయ శ్చ వ్యుజ్యేతే, తుక్తస్తనానాం యో వ్యామర్దః
 పరిషీదనం తస్మాత్ * కర్తృణి పృష్ట్యాః సమాసః, య ద్వా తుక్త
 స్తనై ర్వామర్దః పరిషీదన మితి కరణే తృతీయా * 'కర్తృకరణే
 కృతా బహుళ' మితి సమాసః. చందన రజసి మలయజ వరాగే, గభిజే
 లిపి, సర్వాక్షగతే చందనే గోపాక్షనా కఠినమచమభితత్వేన చూర్ణతాం
 ప్రాప్య పరిభ్రష్టే సత్యః, అక్షే శరీరే * 'అక్షం ప్రతీకోఽవయవ' ఇతి
 శోశకారేణ అక్షశబ్ద స్యావయవపర్యాయేషు పరిగణితత్వాత్ కం తస్య
 శరీర్దపరత్వమితి న శక్యసియమ్. 'అక్షం గాత్రాన్నిహాయ ప్రతీకే
 వ్యప్రధానకే.' ఇతి నానార్థోత్పమాలాయాం శరీర పరత్వస్యాపి ప్రదర్శి
 తత్వాత్, సౌరభం చందనస్యైవ పరిమళం వహన్ దధానః, జాగరేణ నిర
 న్తర క్రీడాలమ్బితత్వేన నిర్జిద్రత్వేన, జాతరాగమ్ ఉత్పన్నరక్తిమగుణం,
 నయనద్వంద్వం యస్య స తథోక్తః, 'రాగోఽనురాగే మాత్సర్యే లాక్షణా
 రక్తిమ త్విహోః' ఇతి విశ్వః. తథా ప్రభాతే ప్రాతఃకాలే, కామస్యని
 ర్వాచ్యం, శ్రియం సంభోగచిహ్నా జనితాం లక్ష్మీం, బిభ్రత్ ధారయన్ *
 'నాభ్యస్తా చ్చతు రి' తి సుమభావః. వేణునాదే, రసికో రాగవాక్, రసోఽ
 స్యా స్తీతి రసికః * 'అత ఇనితనా వి' తి తన్విత్ర్యయః, 'శృక్లారాదా జలే
 వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః.' ఇత్యమరః. 'కచ్చి జ్వరాగ్రణీ కోఽగోపి
 కాజారనాయకః, భగవాన్ వాసుధేవ' ఇతి యావత్. తస్య స్వవాచకపదేన
 అనుపాత్తత్వేఽపి విశేషణః స్ఫుటికృతత్వాత్. వో యుష్మాక్, పాతు.
 అ తాధారస్య చందన స్యావగమేఽపి ఆధేయస్య సౌరభగుణస్య స్థితే ర్వర్ణ

నాత్ * విశేషలక్ష్మారః, తదుక్తం, 'విశేషః ఖ్యాత మాధారం వినా ప్లా
 ధేయవర్ణనమ్' ఇతి; తథాకృతవధూపభోగ స్వాకృతే ర్యధావద్వస్తువర్ణనమ్,
 * స్వభావోక్తిశ్చ, 'స్వభావోక్తి రసో చారు యథావద్వస్తువర్ణనమ్.' ఇతి;
 అస్యాః త్రాసోక్త విశేషాద్య మి త్యనయోః * సజ్కరః; తథాస్య
 సాధారణరూపేణ వక్తవ్యస్య శ్రీకృష్ణస్య జారాగ్రణీత్వరూపేణానువర్ణన
 మితి భక్త్యంతరాశ్రయణరూపః * పర్యాయోక్త్యలక్ష్మారః, 'పర్యాయో
 క్తం తు గమ్యస్య మనో భక్త్యంతరాశ్రయమ్.' ఇతి లక్షణాత్. తథా
 సమ్భాగశృంగారస్య కవీష్టదేవతావిషయరతిభావం ప్రత్యక్షత్వాత్ * రసవ
 దలక్ష్మారః. లక్షణమ్ - 'అర్థభావం రసో యత్ర భావం ప్రత్యగ్రాహ
 రసమ్, భజేత్ సతత్ర రసవదలక్ష్మార ఉదీరితః.' ఇతి; తథా దేవవిషయ
 రతిభావస్యాపి కవీష్టనైవ అనుగ్రాహ్యజనవిషయరతిభావం ప్రత్యక్షత్వాత్
 * ప్రేయోలక్ష్మారః. 'ప్రేయోలక్ష్మ తిరక్లంచే ద్భావోభావాంతరం
 ప్రతి.' ఇతి లక్షణాత్; * భావలక్షణం తు కావ్యప్రకాశే - 'రతి రేవాదివిష
 యా వ్యభిచారి తథాజ్ఞాతః, భావః ప్రోక్తస్తదా భాసా అనౌచిత్యప్రవర్తి
 తాః.' ఇతి. (అజ్ఞాతో వ్యజ్ఞిత ఏవ.) ఏతే పశ్చ అర్థాలంకారాః. శబ్దాలక్ష్మ
 రస్తు. — 'స్వయంగ్రహపరిష్కలేషు తుక్లస్తనే' త్యాదౌ వృత్త్యనుప్రాసః
 స్ఫుటఏవ. తల్లక్షణం తు — 'ఏకద్వి ప్రభృతీనాంతు వ్యజ్ఞానానాం యదా
 భవేత్, పునరుక్తిరసో నామ వృత్త్యనుప్రాస ఇష్యతే.' ఇతి. పర్యాయోక్తా
 దీనాం చతుర్థాం ప్రాగుక్తయో ర్ద్వయో శ్చ అన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్ * సం
 స్పృహి. * శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం - 'సూర్యాశ్చై ర్ననజస్తతాః సగురవః
 శార్దూల విక్రీడితమ్' ఇతి లక్షణాత్.

భువనవిదిత మాసీ ద్యచ్ఛురిత్రం విచిత్రం
 సహ యువతిసహస్రైః క్రీడతో నన్దసూనోః,
 తదఖిల మవలమ్భ్య స్వాదు శృంగారకావ్యం
 రచయితు మానసో మే శార దాస్తు ప్రసన్నా.

టీ. యువతినహస్త్రిః సహ = వెక్కండ్రుగొల్లవనితలతోడ, క్రీడతః = విహరించుచున్న, నద్వసూనోః = నందునిపుత్రుడగు శ్రీ కృష్ణునియొక్క, విచిత్రం = వింతయైన, యత్ = నీ, చరిత్రం = కథ, భువనవిదితం = లోకమునందు ప్రసిద్ధమయినది, ఆసీత్ = అయినదో, తత్ = ఆఖలం = ఆ చరిత్రమునంతయు, అవలంబ్య = ఆధారముగాఁజేసికొని, స్వాదు = మనోహరమైన, శృంగారకావ్యం = శృంగారరసము ముఖ్యముగాఁగలిగిన యొక కావ్యమును, రచయితుమనః = రచించుటకుఁ దలంపుగొనిన, మే = నాకు; శారదా = సరస్వతీదేవి, ప్రసన్నా = (నాయెడ) అనుగ్రహముగలది, అస్తు = ఆగుఁగాక.

తా. వెక్కండ్రు జవరాండ్రుతోఁగూడి లీలలు సల్పునట్టి యే నందసూనునియొక్క చిత్రచరిత్రము సర్వలోకప్రసిద్ధమై వెలయుచున్నదో, యట్టి గోపాలునియొక్క చరిత్రమునుగొని, సకల జనరంజకమైన యొక శృంగారకావ్యమును జేయఁదలచిన నాకు సరస్వతీదేవి ప్రసన్నురాలగుఁగాత.

సంప్రతి కవిః స్వచిక్షీతం ప్రతిజానక్ తన్నిర్వాహాయ సరస్వతీ ప్రసాద మాశాస్తేః—

భువ నేతి. యువతినహస్త్రిః సహ క్రీడతో, నద్వసూనోః కృష్ణస్య సమ్పత్తి, విచిత్రమద్భుతం, యచ్చిత్రం గోపకన్యాప్రలోభనానిరూపం, భువనవిదితం లోకైర్విజ్ఞాతమ్, ఆసీత్, అఖలం, తచ్చరిత్రమ్, అవలంబ్య ప్రతిపాద్యత్వే నాశ్రిత్య, స్వాదు మధురం, శ్రావ్య మితి యావత్. 'మధురో నా రనే తద్వత్ సుందర స్వాదుషు త్రిషు.' ఇతి నా. శృంగార కావ్యం శృంగారరసప్రధానం కావ్యం, రచయితుం కర్తుం, మనోయస్య సస్య * 'తుం కామమనసో ర పీ' తి మకారలోపః. మే మమ, శారదా సరస్వతీ, ప్రసన్నా అస్తు. సరసకావ్యరచనానుకూలవాగ్విజృమ్భణం ఘటయ త్వి త్యా శయః. * మాలినీవృత్తమ్. లక్షణం తు—'సనమయయయతేయం మాలినీ భోగిభోక్తః.' ఇతి.

అవ. ఒండొరులయొక్క రూపు, లక్షణము, తగుభేదములు వీనిచే ననురాగము గలవారయ్యును గూడిక లేకపోవుటచేత నాశ్రముగలవారయి ఒకనాఁ డేకతంబున నదృష్టవశంబునఁ గలిసిసి యిద్దఱు కాముకులగు నాయికా నాయకులయొక్క చేష్ట లిందు వర్ణింపఁబడుచున్నవి.—

కాస్తే దృష్టివధం గతే, నయనయో రాసీ ద్వికాసో మహాకా
ప్రాప్తే నిర్జన మాలయం పులకితా జాతా తనుః సుభ్రువః,
వక్షోజగ్రహణోత్సుకే, సమభవత్ సర్వాజ్ఞకమోదయః
కణ్ఠాలిజనతత్పరే, విగళితా నీవీ దృఢాపి స్వయమ్. 3

టీ. కాస్తే = ప్రియుఁడు (తనయిచ్చకెక్కినవాఁడు), దృష్టివధం =
మాపుమార్గమును, గతే = పొందఁగా, సుభ్రువః = నాయకయొక్క, నయన
యోః = కన్నులకు, మహాకా = ఎక్కువ, వికాసః = విస్తారము, ఆసీత్ = కలి
గెను. (కాస్తే = ప్రియుఁడు,) నిర్జనం = జనులులేని, ఆలయం = ఇంటిని, ప్రా
ప్తేనతి = పొందఁగానే, (సుభ్రువః = ఆనాయకయొక్క,) తనుః = ఒడలు,
పులకితా = గద్గరుపాటుగలది, (ఆసీత్ = ఆయెను.) (కాస్తే = ప్రియుఁడు,
వక్షోజగ్రహణోత్సుకేనతి - వక్షోజ = కుచములయొక్క, గ్రహణ = పట్టు
కొనుటయందు, ఉత్సుకేనతి = ఆసక్తిగలవాఁడుకాఁగా, (నాయికాయాః =
నాయకికి,) సర్వాజ్ఞకమోదయః = అన్నియంగములయందును వణఁకు
యొక్క పుట్టుక, సమభవత్ = కలిగెను. (కాస్తే = కాంతుఁడు,) కణ్ఠ ఆలిజన
తత్పరే - కణ్ఠ = మెడయొక్క, ఆలిజన = కొఁగిలింపుటయందు, తత్పరేనతి =
శ్రద్ధగలవాఁడుకాఁగా, (నాయికాయాః = నాయకయొక్క,) నీవీ = కొఁక
ముడి, దృఢాపి = గట్టిదైయున్నను, స్వయం = తానుగా, విగళితా = జాఱినది,
(ఆసీత్ = ఆయెను.)

తా. తననునోవల్లభుఁడు కంటఁబడఁగానే, యొకనాయక
మక్కువగలదగుటచేతఁ గన్నులువిచ్చికొని, కాంతుని జూచెను.
ముద్దరాలియెయ్యారపుజూడ్కులతఱును గెఱుకులచేసిడ్లఁబడి

యావల్లభః డిష్టం డదృష్టవశంబున నొక్కరులేని యొక యుగా
రంబు సొరంగా, నాముగుదయొక్క యొడలియందు గగ్గుర్పాటు
గలిగెను. మఱియు, సాప్రియుడు కుచగ్రహమం దిష్టపడంగా,
నాయికయొక్క యన్నియంగములు గడగడ వణకెను. కాంతుడు
నాయికను గట్టిగాఁ గొంగిలింపఁ గడంగినప్పుడు, నాయిక
యొక్క పోకముడి గట్టిగానున్నను, తనంతట వీడిపోయెను.

ఈ శ్లోకంబున చూచుట, తాకుట, కాంగిలిచికోనుట మొ
దలగు కామోపచారములు వర్జింపఁబడియుండుటచే సంభోగ
శృంగారము. స్వభావోక్త్యలంకారము.

పరస్పర దూష రేఖా విలాసాదిభి ర్జ్ఞాతాసురాగయో రయోగవశా
దుత్కణ్ఠితయోః క్వచి ద్రహసి దైవవశా న్నిశితయోః కామినో శ్చేష్టాం
కవి రాహుః—

కాన్త ఇతి.—‘కాన్తే’ ‘సుభువ’ ఇతి పదద్వయం ప్రతివాక్యం
సంబద్ధతే. కాన్తే వల్లభే, ‘దృష్ట్యాః నయనయోః పథా దృష్టిపః’ *
‘ఋక్సా’ రి త్యాదినా సమాసాంతః * ‘దృష్టి ర్థి దర్శ నాక్షీ శ్చి’తి నా
నార్థరత్నమాలాయాం - తం గతే ప్రాప్తే - దృగ్గోచరే స తీ త్యర్థః. సు
భువః సుందర్యాః, నయనయో ర్హా న్వికాస ఆసీత్ - సాభిలాషతయా
నేత్రే విస్తార్య నిర్మి మేష మద్రాక్షీ ది త్యర్థః. తతః కామినీనయనవిభ్ర
మాకృష్టే తస్మిన్ కాన్తే, నిర్జనం దైవవశాత్ తత్కాలే జనవర్జిత, మాల
యం గృహం, ప్రాప్తే సతి, సుభువస్తనుః, పులకితా పంజాతపులకా *
‘త దస్య సంజాతం తారకాదిభ్య ఇత’ జితీతచ్ ప్రత్యయః, జాతా
అభూత్ - ‘ఉత్పన్నభూతయో ర్జాతో బృన్దజాత్యో స్తు స ద్వయోః.’
ఇతి నా.—ఏ కాన్తసమాగమేన మనోవికాస స్యాపచయే సతి రోమోద్గ
మః ప్రాదురభూ ది త్యర్థః. తతో విజనగృహవస్థిత కామినీసమీపవర్తన
సముల్లసితచాపలే తస్మిన్ కాన్తే, వక్షోజయోః స్తనయోః, గ్రహణే ఉత్సు.

కేసతి - గ్రహణ మనాభ్యాయ ఔత్సుక్యమాత్మోక్త్యా తస్య క్షాంతస్య సభ
య ప్రవృత్తిః సూచ్యతే, సుభువః సర్వాజ్ఞకమౌదయః, సమభవత్ సం
భవతిస్త - రోగా న్న హవేపథు రుత్పన్న ఇ త్యర్థః - తథా చ లక్షణం - ‘రాగ
ద్వేష భయాదిభ్యో వేపథు ర్గాత్ర వేపనమ్.’ ఇతి, తత స్తస్యాం కుచగ్రహణ
మజీకుర్వాణాయాం నివ ర్తమానసాధ్వనే తస్మిన్ కాస్తే, కణ్ఠాజ్ఞనతత్పరే
సతి, దృఢా, నీవీ జఘనవస్త్రగ్రన్థిః - ‘నీవీ పరివజే గ్రన్థా స్త్రీణాం జఘన
వాససః.’ ఇత్యమరః. స్వయ మేవ, విగళితా విస్త్రస్తా. ఆత్రప్రథమే
వాక్యే - ‘ఆదరా ద్దర్శనం * చక్షుఃస్రీతి రి త్యభిధీయత’ - ఇత్యుక్తలక్షణా
ప్రమానజ్ఞదత్తా దన్వితా. ద్వితీయతృతీయయోః * సాత్త్వికప్రాను
ర్యావో వర్ణితః, తురీయే తు * కామేజ్జితం కథితమ్. తల్లక్షణం తు రతి
రహస్యే - ‘ఓష్ఠః ప్రస్ఫుర, తీక్షణే విచలతః కూపోదకే మత్స్యవ, ధమ్నిల్లిః
కుసుమాభ్యుతో విగళతి ప్రాప్తోఽపి బన్ధం పునః, ప్రచ్ఛన్నౌ వ్రజతః
స్తనౌ ప్రకటతాం, శ్రోణీతటం దృశ్యతే, నీవీ చ స్థలతి శ్లితాఽపి సుదృ
ఢం, కామేజ్జితం యోషితామ్’ ఇతి. దర్శన స్పర్శ నాది కామోపచార
వర్ణనాల్ * సంభోగశృంగారః. లక్షణం తు - ‘అనుకూలా నిషేవేతే య
త్రాన్యోన్యం విలాసినౌ, దర్శనస్పర్శచాదీని సంభోగోఽయముదాహృతః.’
ఇతి. * స్వభావోక్తి రలంకారః.

అవతారిక. ఒక సాగసులాడియొక్క యొయ్యారపుఁ జేష్టనుచూచు
చుండిన యొక కాముకుఁడు తన వేడుకచెలికానితో నీక్రిందివిధంబునఁ
జేష్టచున్నాఁడు. —

మాం దూరా దరపిన్దసున్ద రదరస్తే రాననా సంప్రతి
ద్రాగుత్తుంగఘన స్తనాంగణగళచ్ఛూరౌ త్తరీయాఞ్చులా,
ప్రత్యాసన్న జనప్ర తారణపరా పాణిం ప్రసా య్యన్తికే
నేత్రాన్తస్య చిరం కురంగనయనా సాకూత మాలోకతే. 4.

టీ. సరిప్రతి=ఇప్పుడు, అరవింద...వనా - అరవింద = కమల్మువలె,
 సుందర = అందమైనదియు, దర=ఇంచుక, స్తేర = నవ్వుచున్నదియునయిన,
 ఆననా = మోముగలదియు, ద్రాక్ = వడిగా, ఉత్తురీ...ఇచ్చలా * ఉత్తుజ్జ =
 ఉబ్బయినవియు, ఘన = గొప్పవియునైన, స్తన = కుచములయొక్క, అద్గణ=
 దాపునుండి, గళత్ = జాటుచున్న, చారు=సాగసయిన, ఉత్తరీయ = పైట
 యొక్క, అచ్చలా = అంచుగలదియునైన, కురజ్జనయనా = జీంకయొక్క
 కన్నులంబోలు కన్నులుగల యాయతివ, ప్రత్యా...పరా - ప్రత్యాసన్న =
 సమీపించినట్టి, జన = మానుసులయొక్క, ప్రతారణ = మోసపుచ్చుటయే,
 పరా (సతీ) = ముఖ్యమైన వృత్తిగాఁగలిగినదై, శేత్రాస్తస్య = కడగంటి
 యొక్క, అన్తికే=దాపున పాణిం = చేతిని, ప్రసార్య=చాపుకొని, సాకూ
 తం = అభిప్రాయముతోఁగూడ, దూరాత్ = దవ్వునుండి, చిరం = చాల
 సేపుగా, మాం=నన్ను, ఆలోకతే = చూచుచున్నది.

తా. కమలములంబోలు చిటునగవు మోముగలదియు,
 తనగబ్బిగుబ్బలపైని పైటకొంగుజాటుచున్నను గమనింపనిది
 యు నైనయొక వన్నెలాడి తనదాపునకువచ్చెడిజనుల వంచింపఁ
 గోరి తనకడకంటిదాపునబొట్టనవ్రేలిని క్రిందికిని దక్కిననాలుగు
 వ్రేళ్లనొక్కటిగాఁబైకినిజేర్చియంచుకొన్నదై, యోచెలికాఁడా!
 దవ్వునుండియే తడవులంబట్టి నన్నుఁ జూచుచున్నది.

యుక్తియనునలంకారము. స్వభావోక్తి. కాంతి యనుకావ్య
 గుణమును. నాయిక ప్రాధ.

కస్యాశ్చి ద్విలాసిన్యా శ్చేష్టాం పశ్య న్కామీ నర్కసచివం
 బూతే. —

మామితి. — సంప్ర త్యధునా, అరవింద మివ సుందర-దరస్తేరం మందం
 యథా తథా స్తయమాన - మాననః ముఖం యస్యాః సా తథోక్తా * త్రిప
 దోఽయం బహువ్రీహి - దరస్తేరే త్యత్ర * 'సు ప్సు పే' తి సమా
 సః - స్తయతేః * 'నమి క మ్హి' త్నాదినా ర్కప్రత్యయః - 'దరోఽ

‘సీ శబ్దయయో ర్గ్రేపి చ గుహా దరీ, దరం త్వవ్యయ మ్మల్నాశే గుగు
తా తు పురః పుమాన్.’ ఇతి నా.—ద్రోక్ శీఘ్రం * ‘ద్రాజ్జజ్జు సపది
ద్రు త మి’ త్వమరః. ఉత్తుజ్జా సమున్నతా - ఘనా పృథులా కఠినా వా -
యాస్తనా శయో - రజ్జణాత్ ప్రాంతాత్ - గళత్ చానూత్తరీయస్య -
అశ్చల మన్తో - యస్యాః సా త థోక్తా - ఇతి కామేజ్గిత స్తోక్తిః - ‘కఠ
నాధిక సాద్దేఘ వాద్యమధ్యమ నృత్తయోః, ముస్తా ముద్గర మేషేషు త్రి
షు క్షీణే పుమాన్ ఘన.’ ఇతి నా - ‘అశ్చలం త్వంశుకాస్తే స్యా ది’
త్వమరః. కురజ్జనయనా మృగాక్షీ, ప్రత్యాసన్నాః సమీపస్థాః-యే జనాః
తేషాః - ప్రతారణం వశ్చనం - పరం ప్రధానం యస్యాః సా త థోక్తా -
పరేజ్గితగ్రహిణః పార్శ్వవ ర్తినో ధూర్తా వాత్సీయ నయనదర్శన విభ్రమ
దర్శన పరిహారేణ వశ్చయితు కామా స తీ త్వర్థః. నేత్రాన్త స్యాపాఙ్గస్య,
అన్తికే సమీపే, పాణిం ప్రసార్య-అజుష్మస్యాథోభాగవ ర్తిత్వం సంజ్ఞిష్టానా
మితరాజుశీనా మూర్ధ్వాగ్రత్వేన శ్రోత్ర నేత్ర మధ్యవ ర్తిత్వం యథా స్యా
త్తథా కపోలే హస్తం సన్నివే శ్యే త్వర్థః, మాం దూరా, దాకూలేన భా
వేన సహితం యథా తథా సాకూతం - చిరం భావగ్రహణపర్యంతం, ఆ
లోకలే వశ్యతి - దృగ్విలాసై రాశయం ప్రకటయన్తి వర్తత ఇ త్వర్థః.
అత్ర నిజమర్తగుప్తయే నేత్రాన్తికపాజిప్రసారం క్రియయా ద్రష్టృజన
వశ్చనస్తోక్తిః * యుక్త్యలంకారః-‘యుక్తిః పరాతిసంధానం క్రియయా
మర్తగుప్తయే.’ ఇతి లక్షణాత్; * స్వభావోక్త్యనుప్రాసౌ స్ఫుటౌ. బద్ధ
స్యాత్కుజ్జ్వలతయా * కాన్తి ర్నామ గుణః - ‘అత్యుజ్జ్వలత్వం బద్ధస్య
కావ్యే కాన్తి రి తీర్హతే.’ ఇతి లక్షణాత్. నాయికా * ప్రాధా - ‘స్తర
మనీకృతప్రీడా ప్రాధా సంపూర్ణయోవనా.’ ఇతి లక్షణాత్.

అవతారిక. కాముకుడు సంకేతమువలనఁ బువ్వులు గోయుట ము
న్నగు నెపంబునఁ దోటకు వచ్చిన యొక వన్నెలాడింగూర్చి, రహస్యముగ
విహరింపఁ దగినతావును జూపుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—

నీరస్యమిత దవలోకయ మాధవీనాం
మధ్యే నికుంజసదనం చ్యుతపుష్పకీర్ణమ్,
కుర్య ర్య దీహ మణితాని విలాసవతోన్య
బోధుం న శక్య మబలే నినదైః పికానామ్.

5

టీ. అబలే = ఓచిన్నదానా, మాధవీనాం = బండిగురివెందతీగెల
యొక్క, మధ్యే = నడుమను, చ్యుతపుష్పకీర్ణమ్ = చ్యుత = రాలిన, పుష్ప = పువ్వు
లతో, కీర్ణం = నిండిన, ఏతత్ = ఈ, నికుంజసదనం = పొదరింటిని, అవలోక
య = చూడుము. ఇహ = ఈ పొదరింటియందు, విలాసవత్కరి = సొగసుకత్తెలు,
మణితాని = సురతకాలపుసందడులను, కుర్యయది = చేయుదురేని, పికానాం =
కోయిలలయొక్క, నినదైః = కూతలచేత, బోధుం = తెలిసికొనుటకు, నశక్యం =
వీలుగాదు.

తా. ఓ సొగసుదానా! యీ బండిగురివెందతీగెలనడుమ
నుండునట్టి యీ పొదరింటిని జూచితివా! ఇది తీగెలనుండి
రాలినపువ్వులతో నిండి యెంత సొగసుగానున్నదో! ఇచ్చట వే
డ్కకత్తెలు సురతకాలపుఁ గూజితములు సల్పినను, అవి ఈ పొ
దరిండ్లలోఁ గూయు కోయిలలకూతలలోఁ గళసిపోవుటవ
లన, వీనిని సురతకాలపుఁ గూజితము లని యెరు లెఱుగఁ
జాలరు. అని “అబలే” అనుటచే నీ వెవరికినైన వెఱువేమో.
“ఇచ్చటి కోయిల కూతలచేత మనసురతకాలపుఁ గూజితములు
బయటికిఁ దెలియవు. నీవు వెఱవవలదు” అనిభావము.

కామీ సంకేతవశా త్కుసుమాపచయాది వ్యాజే నోపవనం ప్రవి
ష్టం కామినీం ప్రతి గూఢవివరయోగ్యస్థానం ప్రదర్శయ న్నాహ. —

నీరస్యమితి. — హే అబలే, మాధవీనాం వాసస్తీనాం * ‘వాసస్తీ
మాధవీల తే’ త్యమరః, మధ్యే, నీరస్యం బహిః సర్వత్ర లతాదివ్యాప్త్యా
చిద్రహితం - పరై రనాలక్యత్వేన వస్తుం యోగ్యమితి భావః. చ్యుతైః
పుష్పైః - కీర్ణం సంభన్నమ్ - అయత్నపుష్పశయ్యాభ్యుత్త మితి భావః,

ఏతేత్ పురోవర్తి, నికుజ్జం కుజ్జ మేవ సదనం గృహం - ‘వికుజ్జకుజ్జా వా క్షేణే లతాదిపిహితోదరే.’ ఇ త్యమరః, అవలొకయ వశ్య; నకేవల మత్ర కామినీజన్మో నిశ్శబ్ద మవస్థిత ఏవ జాతు మశక్యః. కింతు శబ్దాయమానోఽపీత్యాశయ నాహ. - ఇ హాస్తిక్ నికుజ్జసదనే, విలాసవత్స్యః విలాసిన్యః మణితాని రతికూజితాని * ‘మణితం రతికూజిత’ మి త్యమరః, కుర్వ్య ర్యది, పికానాం కోకిలానాం, నినదైః కూజితైః - హేతుభిః, బోధుం జ్ఞాతుం, నశక్యం - వనమధ్యే కోకిలకూజితైః సహ శ్చాయమాణాక్ తదనుకారిణో మణితవిశేషాక్ వివిచ్య గ్రహీతుం న కే నాపి శక్యత ఇ త్యర్థః; * మణితవిశేషాణాం కోకిలకూజితానుకారిత్వం కామశాస్త్రే ప్రతిపాదితమ్; ‘హుం కృతిస్తనిత సీక్రత్రోత్క్రతం పూతక్రత శ్వసిత రోద నాదికం, ముఖ్య పీడయ గృహాణోజీవయ త్రాహి హా ధి గతి సీక్రతం విదుః. తచ్ఛలాసక కపోత కోకిలా హంస కోక సదృశై రుతక్రమైః, మిశ్రితం ప్రహరణే ప్రయుజ్యతే చాన్య థాపి రుత మివ్యతే బుధైః.’ ఇతి. అత్ర మణితానాం కోకిలకూజితానాం చ సామ్యేన భేదానుపలబ్ధిప్రతిపాదనాల్ * సామాన్యాలంకారః - ‘సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్తువైకతా.’ ఇతిలక్షణాల్; తేన కోకిలాలాపముఖరితేఽస్మి న్ననప్రదేశే సామ్యబలాన్తజితేషు కోకిలకూజితభ్రమ స్యావశ్య ముత్పాద్యమానతయా మణితా న్యాకర్ణ్యాపి కామినోః క్రిడాం కోఽపి జ్ఞాతుం న శక్నూయాదితి * భ్రాన్తినుదలస్కోరోఽపి ప్రతీయత ఇ త్యలజ్జాకరే చాలంకారధ్వనిః. తథా ఇదమే వావయో. ర్విహరయోగ్యం గూఢస్థానం ఇహైవ రస్తుం ప్రసీదే త్యపివ్యజ్యత ఇతి వస్తుధ్వని శ్చ. * వస్తులకావృత్తమ్ - ‘ఉక్తా వస్తులకా తభజా జగౌ గః.’ ఇతి.

అవ. ఒకనాయిక తోడిచెలికత్తెలతోఁ గూడఁ బూవులు గోయరాఁగా, నొక కుంటెనకత్తె యానాయికను బూచినతీఁగలను, చెట్లను వెదకునెపంబునఁ దక్కిన యువిదలనెల్ల నేమఱించి, యొకరహస్య ప్రదేశంబునకుఁ దోడ్కొనిపోయి జారునితోఁ గూర్చి తాను బయటఁగావలి

యందెను. అప్పుడు దైవవశంబునఁ బూవులు గోయుటకై నాయికయూఁడి బిడ్డ యచ్చటికి రాఁగా, దూతీక నాయిక కాఁడుబిడ్డయొక్క రాకను చెల్పుచు, ఆఁడుబిడ్డకు సందియము గలుగుటకు ముందే సంభోగచిహ్నములను గారణాంతరములచేఁ గప్పచు నీక్రింది తెఱంగునఁ జెప్పచున్నది. —

దప్తం బిమ్బధి యాధరాగ్ర మరుణం, పర్యవసరం ధావనా
ధమ్మిల్ల, స్థిలకం శ్రమామ్బుగళితం, ఛిన్నా తనుః కణ్ణకైః,
ఆకర్ణజ్వరకారికజ్జగర్మణత్కారంకరౌఢూన్వతి హీత్.

కిం బ్రామ్య స్యటవీశుకాయ? కుసుమాన్యేషా ననాన్దాగ్ర

టీ. అరుణం = ఎఱునైన, అధరాగ్రం = మోవియందు, బిమ్బధియా = దొండపండునుభ్రాన్తిచేత, దప్తం = కొఱకబడినది, ధమ్మిల్లః = కొప్పు, ధావనాత్ = పరుగెత్తుటవలన, పర్యవసరః - జాతః = వీడిపోయినది; స్థిలకం = బొట్టు, శ్రమామ్బుగళితం - శ్రమ = అలసటవలని, అమ్బు = చెప్పుటనీటిచేత, గళితం = జాఱిపోయినది; తనుః = పిడలు, కణ్ణకైః = ముండ్లతో, ఛిన్నా = గ్రుచ్చుకొన్నది; ఆః = ఇసీ, కర్ణజ్వ...త్కారం - కర్ణ = చెవులకు, జ్వర = సంతాపమును, కారి = చేయనట్టి, కర్మణః = వలయములయొక్క, ర్మణత్కారమ్ = రుణర్మణ మనుభవని గలుగునట్లుగా, కరౌ = చేతులను, ధూన్వతీ = విదలించుచు, అటవీశుకాయ = అడవియందలి చిలుకనిమిత్రము, కిం = ఏల, బ్రామ్యసి = తిరుగుచున్నావు? ఏషా = ఈ, ననాన్దా = నీ యాఁడుబిడ్డ, కుసుమాన్యేషా = పూవులన్నియు, అగ్రహీత్ = కొసినది.

తా. దొండపండునుభవమున నీకెమ్మోవి మొన నాచిలుక కొఱికిపోయినది. ఆచిలుకనుబట్టుకొనుటకై పరువిడఁగా, కొప్పు వీడిపోయె. ముండ్లు గ్రుచ్చుకొన్నవి. అయ్యో! వెఱ్ఱిదానా, చెవులు తూట్లు పోవునట్లు, చేతిగాజులను సందడిచేయు నాయడవిచిలుకను బట్టుటకై యేల యట్లల్లాడుచున్నావు. ఇక్కడఁ బూవులన్నిటిని నీయాఁడుబిడ్డ కోసికొన్నదిచూడు! అని.

సేహచరీభిః సాకం కుసుమావచయాయ వసం ప్రాప్తాం పుష్పితలతా
 పాదపాన్వేషణవ్యాజే శాఖిలాః స్త్రియః ప్రతార్థ్య కఞ్చ ద్విజనం గూఢ
 ప్రదేశం నీత్వా జారణే సంగమితాం కాఞ్చి త్కామినీం తత్పరిత్రాణాయ
 బహి రవస్థితా దూలికా దైవ వశాత్త మేవ ప్రదేశం కుసుమలిప్సయా
 ప్రాప్తాయాః తత్పరిస్వసు రాగమనం సూచయన్తి శక్వాదర్శనాత్ ప్రాగేవ
 హేత్వ నరోపన్యాసేన సంభోగలిజ్జాని చ్ఛాదయన్తిప్రామాః—

దష్ట మితి.—అరుణం స్వభావేన రక్తమ్ - ఇతి బిమ్బభ్రాన్తిహే
 తూక్తిః, అధరాగ్రం, బిమ్బధియా బిమ్బ ఫల మితి బుద్ధ్యా, దష్టం శుకేన
 చక్షుఃపుటేన విద్యమ - ఇతి దంతక్షతాపలాపః; ధమ్మిల్లః బద్ధకచసమూహః
 * ‘ధమ్మిల్లః సంయతాః కచాః’ ఇ త్యమరః, ధావనాత్ శీఘ్రగమనాత్,
 పర్యాకులః విల్లివ్య వ్యాకులః - జాత ఇతి శేషః; తిలకం, శ్రమామ్ము గళి
 తం స్వేదజలేన చ్యుతం - జాత మితి శేషః; తనుః శరీరం, కణ్ణికైః, ఛిన్నా
 శకలాభా ద్దష్టవేశకణ్ణికితలతా మధ్యప్రదేశేషు ప్రవేశేన స్తనాదిస్థానేషు
 కృతవ్రణా జా లేతి నభక్షతాపలాపః కృతః; ఆః ఇతి కోపే * ‘అస్తస్యాత్
 కోపపీడయో’ రి త్యమరః - అత్ర కోపః పరప్రతారణా యాభిసీయమాన
 త్వా స్తృషాభూతః, కర్ణ జ్వరకారిణః అతిమాత్రతయా శ్రోత్రపీడాకరాః—
 కజ్జుర్యుజత్కారాః యస్తిక్ కర్తణి త ద్యథా భవతి తథా, కరా,
 ధూన్వతీ కమ్పయన్తి - పశ్చాత్సుర శ్చ, వ్యాపారయన్తి స తీత్యర్థః, అట
 వీశుకా యారణ్యకీరాయ - అటవీగ్రహణం దుర్గ్రహశ్వబోధసార్థం, కిం
 భ్రామ్యసి కిం నిమిత్త మిత స్తతో ధావసి - తస్మిన్ హణ్య దుష్కరత్వా
 ద్విఫల స్తేప్రయాస ఇతి భావః; న కేవల మేతత్ప్రియాసవైఫల్యమాత్రం
 కిం తు ప్రాగేవ త్వయా అగత్య మదీయాశ్యేతాని నాన్యైరపచేయా నీతి
 స్యాధీనతాం నీతా న్యపి పుష్పాణి వ్యపగతా నీ త్యాహః—ఏ షేతి. ఏషా
 పురోవర్తిని - అతిసమీపవ ర్తిత్వ సూచనార్థ మేతచ్ఛబ్దప్రయోగః, ననాన్దా
 తవపత్న్యః స్వసా * ‘ననాన్దా తు స్వసా పత్న్య రి’ త్యమరః, కుసుమా శృంగ
 హీత్; కర్తవ్యం పుష్పేపచయ మపహాయ మోహో ద్వన్యశుకగ్రహణాయ

పుష్పబాణవిలాసః

వనే ధావన్త్యై స్తవన కేవలం శుకాలాభః కింత్వధరవ్రజాదిరూపానర్థ
ప్రతిలాభోఽపి జాత ఇతి ప్రకరణానభిజ్ఞతద్భర్తృభగినీగ్రాహ్యే బాహ్యభి
ప్రాయః; ననాన్తా సమీపం ప్రాప్తా, త్వదీయకఙ్కుణధ్వని శ్చ సర్వత్ర
శ్రూయతే, కి మేత దితి జిజ్ఞాసమానా సమాగత్య పశ్యతి, తతః క్షుం
జారం హిత్యా శుకపలాయనం కథయన్తి లతాగృహమధ్యా స్మిర్యా పీతి
ప్రకృతన్వైరిణీ మాత్రగ్రాహ్యే గూఢాభిప్రాయః. అత్రాసరే బిష్ణుభ్రాన్తి
వర్ణనాత్ * భ్రాన్తిమదలఙ్కారః - 'కవిసమ్మతసాదృశ్యా ద్విషయే పిహితా
త్వని, ఆరోప్యమాణానుభవో యత్ర స భ్రాన్తిమాన్తతః' ఇతి; ఇష్టానీవాప్తి
పూర్వకానిష్ట ప్రాప్తివర్ణనాత్ * విషమాలఙ్కారః - 'విరుద్ధికార్య సోఽత్యంతి
ర్యత్రానర్థస్య వాభవేత్, విరూపఘటనా చాసౌ విషమాలఙ్కృప్రస్తిధా.' ఇతి,
అన్యహేతుక్త్యా ఆకారగోపనాత్ * వ్యాజోక్తి రలంకారః - 'వ్యాజోక్తి
రన్య హేతుక్త్యా యదాకారన్య గోపనమ్.' ఇతి; ద్వావేతౌ ప్రతీయమాన
తయా ధ్వనిరూపా వితి సంక్షేపః. * దూతి కాత్ర యథోక్తలక్షణ
లిక్షితా, యథావా భరతః - 'ప్రోత్సాహనేషు కశలా మధుర ధాదక్షిణా
చ కాలజ్ఞా, లటభా' సంపృతమస్త్రా దూతీ త్వేతైర్గుణై ర్యుక్తా.' ఇతి.
(లటభా చతురా.)

బిబ్రాణా కరపల్లవేన కబరీ మేకేన పర్యాకులా
మన్యేన స్తనమణ్డలే నిదధతీ స్రస్తం దుకూలాఞ్చలమ్,
ఏషా చన్దనలేశలాఞ్చితతను స్తామ్బులరక్తాధరా
నిర్యాతి ప్రియమద్దిరా ద్రతిపతేః సాక్షాజ్జయశ్రీరివ. 7

అవ. ఒకానొక విటపురుషుడు ప్రియునితోఁగూడ రతికేళిసల్పి,
కేళిగృహంబునుండి వెడలివచ్చు నొక యొయ్యారిం జూపి యొకానొక చెలి
కానితో నిట్లనుచున్నాఁడు:—

జీ. ఏషా=భక్తాల్లంటి, పర్యాకులాం=చిక్కుపడియున్న, కబరీం=జొప్పను, ఏకేన=ఒక, కరపల్లవేన=చిగురాకుంబోలుచేతితో, విభ్రాణా=పట్టుకొన్నదై, అన్యేన=మఱియొక, (కరపల్లవేన=చిగురాకువంటిచేతితో), స్తనమణ్డలే=కుచములవలయమందు, ప్రస్తం=జాటుచున్న, దుకూలాఞ్చలం=సన్ననివైటయొక్కొసను, నిదధతీ=ధరించినదై, చన్దన...తనుః-చన్దన=గంధముయొక్క, లేశ=తునుకలచేత, లాఞ్చిత=గుఱుతులుగలదగు, తనుః=శరీరముగలదియై, తామ్బూ...ధరా-తామ్బూల=విడియముచేత, రక్త=ఎఱ్ఱపాఱిన, అధరా=క్రిందిపెదవిగలదియై, ప్రియమన్దిరాత్=తనకాంతునియింటినుండి, సాక్షాత్=ప్రత్యక్షమైన, రతిపతే=మనస్థునియొక్క, జయశ్రీరివ=జయలక్ష్మీమాడ్కి, నిర్భాతి=వెడలివచ్చుచున్నది.

తా. సులభము.

ప్రియేన సాకం విహృత్య కేళీగృహ నిర్గచ్ఛంతి విలాసినిం ప్రదర్శయన్ సిద్ధః కశ్చి త్కశ్చి దాహ.—

విభ్రాణేతి:—పర్యాకులాం రతిక్రిడోపమర్దన శిథిలబద్ధనత్వా ద్విప్రసంసమానాం, కబరీం కేశపాశమ్, ఏకేన, కరపల్లవేన - కరః వల్లవ ఇవేతి * ఉపమితనమాసః - లేన, విభ్రాణా నిశ్చేషచ్యుతిపరిహారాయ దృఢ మవలమ్బమానా, తథా ప్రస్తమ్ ఉత్థానసమయే స్తనతటా ద్గళితం, దుకూలం త్మేమామ్బరం - సూక్ష్మాంశుకంవా - త స్యాఞ్చలమ్ అన్తం * ‘దుకూలం తు త్మేమా సూక్ష్మాంశుకే త థ’ ఇతి నా, అన్యేన కరపల్లవేన, స్తనమణ్డలే స్తనచిమ్బు - వర్తులస్తనప్రదేశ ఇతి యావత్, నిదధతీ ప్రసారయంతి, చన్దనస్మయ్యుతకేశస్య మలయజపజ్కస్య - లేకైః లాఞ్చితా - తనుః శరీరం యస్యాః సా తథోక్తా - అతిజ్ఞనాదిభీరుపక్షిణసర్వాజ్గరాగే త్యర్థః, తామ్బూలరక్తాధరా వీటికారుణోష్ఠీ, ఏషా పురోవర్తినీ వాయుకా, ప్రియమన్దిరా ద్వల్లభగృహత్, సాక్షాత్ ప్రత్యక్షభూతా * ‘తుల్యప్రత్యక్షయోః సాక్షాద్’ ఇతి నా. రతిపతే ర్హస్తాదస్య, జయశ్రీ ర్జయలక్ష్మీరివ, నిర్భాతి నిర్గచ్ఛతి;

నాయకాయోః మన్తధజయలక్ష్మీతోష్ఠేష్వేక్షణేన మన్తధస్య కృతకృత్యత్వం,
 తేన రతోత్సవస్య సకలకామోపచారసంపన్నత్వం. చ వ్యజ్యతే. అ తోస
 మోత్పేక్షా స్వభావోక్తి శ్చేతి ప్రయోగలక్షణాః. — కరపల్లవే నే
 త్యత్ర * ఉపమా-సా చ ధర్మవాచకయో రనుపాదానా ల్లుప్తా - 'వర్ణ్యోప
 మానధర్మాణా ముపమావాచకస్య చ, ఏక ద్విత్వనుపాదానా ద్భిన్నా
 ల్లుప్తాప మాప్తధా.' ఇతి లక్షణాత్. 'నాయకాయాం ప్రత్యక్ష మన్తధ
 జయలక్ష్మీత్వ సంభావనాయాః క్రియమాణత్వాత్ * ఉత్పేక్షా - 'సంభా
 వనా స్యా దుత్పేక్షా వస్తుహేతుఫలాత్తనా.' ఇతి లక్షణాత్. * స్వభా
 వోక్తిః స్ఫుటైవ; సా చోత్పేక్షానిమిత్తభూత సంభోగో లిజ్జజనిత శోభాతి
 శయకాలిత్యప్రఖ్యాపనాత్తకత్వా దుత్పేక్షాలక్షణం స్యాజ్జ మితి ద్వయోః
 * సంకరః. ఉపమాయాప్తయోశ్చ నైరపేక్ష్యాత్ * సంసృష్టిః.

కాంతో యాస్యతి దూరదేశ మితి మే చింతా పరం జాయతే
 లోకానన్దకరో హి చన్ద్రోవదనే వైరాయతే చన్ద్రమాః,
 కిం చాయం వితనోతి కోకిలకలాలాపో విలాపోదయం
 ప్రాణా నేన హరన్తి హస్త నితరా మారామమన్దానిలాః.

అవ. తన ప్రియభర్త దేశాంతర ప్రయాణమునకై యాయతుడై
 యుండఁగా, దిగులొందిన యొకనాయక తన చెలికత్తెతో నిట్లు పలుకు
 చున్నది:—

టీ. కాన్తః = వెనిమిటి, దూరదేశం = దూరమునందుండు దేశమునకు,
 యాస్యతి = పోవనున్నాఁడు, ఇతి = ఈ కారణముంబట్టి, మే = నాకు, పరం =
 ఎక్కువ, చింతా = వెత, జాయతే = కలుగుచున్నది. చన్ద్రోవదనే = చంద్రునిఁ
 బోల్కమోముగలదానా! లోకానన్దకరః - అపి - లోక = జనులకు, ఆనన్ద =
 సంతసమును, కరో-ఽపి = కలుగఁజేయువాఁడయినను, చన్ద్రమాః = చంద్రు
 ఁడు, వైరాయతే = విరోధించుచున్నాఁడు. కిం = మఱియు, అయం = ఈ,

కోకిలకల్పలాపః = కోయిలలయొక్క యింపయి యవ్యక్తమధురమయిన కూత, విలాప ఉదయం = దుఃఖముతోఁగొడిన పలు తెఱఁగులగుమాటల పుట్టుటను, వితనోతి = మోఁడుమిక్కిలి కలిగించుచున్నది. ఆరామ...నిలాః - ఆరామ = తోఁటయందలి, మన్దానిలాః = తిన్ననివాయువులు, ప్రాణాన్ - విన = (నా) ప్రాణములనే, నితరాం = మిక్కిలిగా, హరన్తి = కొంపోపు చున్నవి.

తా. ఓచెలీ, నాప్రియఁడు దేశాంతరమునకుఁ బోవఁ బ్రయత్నపడఁగా, నాకుఁ గడు వగపొడముచున్నది. ఓచంద్రవద నా, చందరుఁడు లోకులకెల్ల సంతసముఁ గల్గించువాఁ డయ్యు, నాయెడఁ బగఘానియున్నాఁడు. కోకిలములకూత విన్నమా త్రాననే ‘నేనెట్లు లీవిరహతాపం బోర్వఁగలుగుదునా’యని వెత గలుగుచున్నది. ఈ యుద్యానమందలి మందమారుతములు నా ప్రాణములనే కొంపోపుచున్నట్టులున్నవి! నేనెట్లు లీవిరహంబు నై రింపఁగలను! చెప్పము. అని శృంగారము విప్రలంభము. నాయిక ప్రోషితభర్తృక.

పత్యో దేశాన్తరప్రయాణాయ సన్నద్ధే సతి ఖేదాపలా నాయికా సఖీ మాహః—

కాన్త ఇతిః—కాన్తః ప్రియః, దూరదేశం యాస్యతి గమిష్యతీతి హేతోః - ‘ఇతి హేతుప్రకరణ ప్రకాశాది సమాప్తిష్వి’ త్యమరః, మే మమ, చింతావిచారి, పర మతిశయితం యథా తథా, జాయతే, మహాన్ విచారో భవ తీత్యర్థః హేచన్ద్రవదనే, చన్ద్రమాః, లోకస్య జగతః, జగ ద్వర్తిప్రాణిజాత స్యేతి యావత్, యద్వా లోకాః, జనాః తేషా మానందక రోఽసి * ‘లోకస్తు భువనే జనే’ ఇ త్యమరః, వైరాయతే వైరం కరోతి, అనందకర్తవ్యం విహాయ దుఃఖకరో భవ తీత్యర్థః * ‘శబ్దవైర కలహాశ్చ కణ్వా మేఘభ్యః కరణే’ ఇతి వైరశబ్దాత్ కృతీ తజ్ఞః; కిం చ - అయం శ్రూయ మాణః, కోకిలానాం కల్పలాపః అవ్యక్త మధురకూజితం ‘కల మవ్యక్తమధు

రథస్థా స్యా ద్వాచ్యలిక్తకమ్.' ఇతి నా., విలాపః దుఃఖేన ప్రయుక్తో విహి
 ణ్తోక్తిః * 'విలాపః పరిదేవనామి' త్యమరః, తో స్తోదయం, వితనోల్క,
 తోకిల కలాలాపశ్రవణేన మమ విలాపః ప్రాదుర్భవతీత్యర్థః. ఆరామమన్దా
 నిలా ఉపవనమన్దమారుతాః, నితరాం భృశం, ప్రాణానేవ హరన్తి - నకేవ
 లం చంద్రాదివ దా ర్తిమాత్రం కుర్వన్తి త్యేవకారార్థః, హస్తేతి విషదే - 'హస్త
 హస్తే విషదేచ వాక్యారమ్భానుకమ్పయోః.' ఇతినా, అత్ర ప్రియప్రవాస
 రూపహేతు ప్రసక్తిమాత్రేణ చిన్తాదికోరోద్ధయవర్జనాత్ * అతిశయోక్తి
 భేదః, 'చపలాతిశయోక్తిః స్యాత్ కాఠ్యే హేతుప్రసక్తిజే.' ఇతి లక్షణాత్.
 లోకానన్దకరోఽపి వైరం కరో తీతి ద్రవ్యక్రియాయా ర్విరోధస్య అపరి
 హరప్రదర్శనాత్ * విరోధాలంకారః. అత్ర చిన్తాదిప్రతిపాదనాత్ *
 విప్రలమ్భశృంగారః, తదుక్తం శృంగారతిలకే - 'సంభోగో విప్రలమ్భ శ్చ ద్విధా
 శృంగార ఇష్యతే, సంయుక్తయోస్తు సంభోగః విప్రలమ్భో వియుక్తయోః.'
 ఇతి. తత్ర విప్రలమ్భః పశ్చాద్విధః, తథా చాహుః - 'అయోగో విరహో.
 మానః ప్రవాసః కాప ఇ త్యసి, విప్రలమ్భస్య త సైత్యతే హేతవః పరి
 క్షిరితాః.' ఇతి. అయం తు * ప్రవాస విప్రలమ్భ శృంగారః - 'దేశాంతరే
 స్థితి ర్యాతు ప్రవాసః స ప్రక్షిరితః, కార్య పాణ్డిమ నిశ్వాస చిన్తా దై
 న్యాశ్రు గద్గదాః, లమ్బాలకత్వ మ్మిత్యాద్యా అనుభావాః ప్రక్షిరితాః' ఇతి.
 ప్రవాసశ్చ త్రివిధః - భావీ భవన్ భూత శ్చ; ప్రవాసోఽత్ర భావీ,
 ప్రవాసస్య నిచ్చితత్వేన భర్తుః ప్రోషితకల్పత్వా దియ మద్భవిధనాయకానాం
 మధ్యే పరిగణితా ప్రోషిత భర్తృకా నామ నాయకాః - 'దేశాంతరగతే
 కాస్తే దేహసంస్కారవర్జితా, చిన్తా దైన్యాశ్రు కార్యబద్ధై ర్యుక్తా
 ప్రోషితభర్తృకా.' ఇతి. శృంగారనాయకానా మద్భవిధత్వమ్ ఆలంకారికైః
 ప్రతిపాదితమ్. 'ఏతాః పునరవస్థాభి రష్టధా న్యు ర్యథోచితం, స్వాధీన
 పతికా చాపి, తథా వాసకసజ్జికా, విరహోత్కణ్ఠితా విప్రలభా, ప్రోషిత
 భర్తృకా, కలహాంతరితా చాభిసారికా చైవ ఖణ్డితా.' ఇతి. మతాంతరే
 త్వేహాభర్తుః ప్రవాసనిచ్చయమాత్రేణ భేదాదులత్వాత్ ప్రవత్యుత్పతికా

నామ నవమీ నాయికా; తథా చోక్తం రసమజ్ఞుర్యామ్:—“యస్యాః పతి
రగ్రిమక్షణే దేశాంతరం యాస్య త్యేవ సా ప్రవత్యత్పతికా - అస్యా
శ్చేష్టాః కాఘవచన కాతరప్రేక్షణ గమనవిఘ్నోపదర్శన నిర్వేద సంతాప
సమ్మోహ నిశ్వాస బాహ్పదయః” ఇతి. అస్యాః స్వాధీనపతికాది వ్యష్ట
స్వంతర్భావ సత్తైవ పరాంతః.- “అగ్రిమక్షణే నిశ్చితదేశాంతరగమనే ప్రే
యసి ప్రవత్యత్పతికాపి నవమీనాయికా భవతు మర్హతి; అస్యాః ప్రాపిత
భర్తృకాయాం విప్రలభాయాం చ నాంతర్భావః, భర్తృసన్నికృష్ట
త్వాత్; న చ కలహాంతరితాయా మంతర్భావః, కలహాభావాత్, అవమాని
తపతిత్వా చ్చ; నాపి ఖడ్గితాయా మంతర్భావః, ప్రియ స్యాన్యోపభోగ
చిహ్నిత స్కాసాగీమనాత్, ప్రియాయాః కోపదర్శనాభావా చ్చ; నాపి
విరహోత్కృణ్ణితాయా మంతర్భావః, భర్తృసన్నిధిపరిత్యాచ్చ; నాపి వాస
కసజ్జికాయా మంతర్భావః, వాసకనియమాభావాత్, సజ్జికరభావా చ్చ,
నిర్వేదదర్శనా చ్చ; నాపి స్వాధీన పతికాయా మంతర్భావః, అగ్రిమక్షణే
సజ్జవిచ్ఛేదదర్శనా చ్చ, వ్రజన్నపి పతిః స్వాధీనపతికాయా నిరుభ్యతే, అన్య
థా భర్తృస్వాధీనత్వ మేవ భజ్యతే; నా పృథిసారికాయా మంతర్భావః, అభి
సరణోత్సవాభావాత్, సంతాపదర్శనా చ్చేతి యుక్త ముత్పశ్యామః.” ఇతి.

నవకిసలయతల్పం కల్పితం తాపశాన్త్యై
కరసరసిజసక్తాత్ కేవలం స్థూపయన్త్యాః,
కుసుమశరకృశానుప్రాపితాజ్ఞారతాయాః
శివ శివ! పరితాపం కో వదేత్ కోమలాంగ్యాః!

9

అవ. విహిణియగు నొకకామినియొక్క దురవస్థఁజూచి, జాలి నొం
దిన యొకచో యిట్లు చెప్పుచున్నది:—

టీ. తాపశాన్త్యై = విరహతాపముయొక్క నివృత్తికై, కల్పితం = వేయబడిన, నీవకిసలయతల్పం-నివ=క్రొత్త (అప్పుడే చిగిరించిన), కిసలయ = చిగుళ్ల చేనేర్పబడబడిన, తల్పం = పాన్పును, కర...వలం - కరసరసిజ = తామరపువ్వులంబోలు చేతులయొక్క, సక్లాత్ - కేవలం = త్రాకుడువలన మాత్రమే, ఘాపయన్త్యాః = వాడ్చుచున్న, కుసు...తాయాః - కుసుమశర = మన్మథుడను, కృశాను = అగ్నిచేత, ప్రాపిత = పొందింపబడిన, అక్లార తాయాః = నిప్పుగుబగలదియైన, కోమలాశ్లాఘాః = తిన్నని శరీరముగలదగు నాచామయొక్క, పరితాపం = విరహతాపమును, శివశివ = అబ్బబ్బ, కః = ఎవడు, వదేత్ = చెప్పును. ఎవడును నావిరహిణిపడునట్టి వియోగతాప మింతమాత్రమని వర్తింపజాలడు అని. “కోమలాంగి”, అనుటచే ఈనాయిక విరహతాప మేమాత్రము నైరింప జాలదని సూచిత మగుచున్నది.

తా. సులభము.

విరహిణీదుర్దశాదర్శనజనితభేదతః సఖి కాచి దాహ. —

నవేతి. — తాపశాన్త్యై దేహతాపనివృత్త్యై, కల్పితం రచితం, నవ కిసలయానాం బాల పల్లవానాం, తల్పం తన్వయాం శయాం * ‘తల్పం శయాట్టదారే ప్వి’ త్యమరః, కర సరసిజ సక్లాత్ కేవలం పాణి పద్మ యోగా దేవ, ఘాపయన్త్యాః ఘానర కుర్వత్యాః, కుసుమశరో మన్మథః - స విప కృశాను రగ్నిః - లేన - ప్రాపితా అక్లారతా యస్యాః సా - స్తర జ్వరతప్తయా ఇ త్యర్థః, కోమలాశ్లాఘాః పరితాపం కో వదేత్ కో నామ జనోవత్తుం శక్నుయాత్ - న కోఽపీ త్యర్థః * ‘శకి’ తి శక్యరే లిజ్ శివ శి వే త్యుక్తిః భేదాతిశయాత్ - [కుర్వన్తి హి శివనామకీర్తనం భయశోకా దిభు - తథా పాద్యే వచనమ్ - ‘అశ్చర్యేఽపి భయే శోకే తుభితే నామ వా మమ, వ్యాజేన వా స్మరే ద్యస్తు మమ సాయుజ్య మాపుయాత్.’ ఇతి - తథా ప్రయుజ్యతే కవయః. ‘శిలా కమ్పం ధత్తే శివ శివ వియుక్తే కఠినతా మహో నారీచ్ఛాయా మవతి వనితారూప మయతే.’ ఇ త్యాశ్చ

• ర్యే ప్రయోగః - ‘గణయతి కరుణాపరాజ్ఞుభోఽసౌ శివ శివ తా న్యసివా
సరాణీ వేధాః,’ ఇతి భేదే ప్రయోగః.] అత్ర హస్తస్పర్శమాత్రేణ కిసలయ
తల్పస్య మూలత్వాసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభిధానాత్ * అతిశయోక్తిభేదః -
‘సంబంధాతిశయోక్తిః స్యా దయోగే యోగకల్పనమ్,’ ఇతి లక్షణాత్; తథా
మన్తభే నాయకాయాం చ అగ్నిత్వ స్యాజ్ఞారత్వస్య చ ఆరోపాత్ *
రూపకాలజ్ఞానః - తదుక్తమ్ - ‘ఆరోపవిషయస్యస్యా దతిరోహితరూ
పిణి, ఉపరజ్ఞాన మారోప్యమాణం తద్రూపకం మతమ్.’ ఇతి; తథా
మూలపయన్త్యా ఇతి ప్రథమవిశేషణ స్యార్థం ప్రత్యుత్తరవిశేషణస్యార్థో
‘హేతుత్వే నోపాత్త ఇతి ఏకం * పదార్థహేతుకం కావ్యలింగ మల
జ్ఞానః - విశేషణద్వయార్థస్యాపి పరితాపకథన స్యాశక్యతాం ప్రతి
‘హేతుత్వాత్, * అనేక పతార్థహేతుక మపరం కావ్యలింగమ్ - ‘హే
తోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగ ముదాహృతమ్.’ ఇతి; ప్రథమకావ్య
లింగస్యాతిశయోక్తి రూపకసాపేక్షత్వాత్ * విజాతీయసంకరః, ద్వితీయకావ్య
లింగస్య తృతీయసాపేక్షత్వాత్ * సజాతీయసంకరః, కోమలాజ్ఞా ఇతి విశే
షస్య తీవ్రతాసాసహత్వాభిప్రాయగర్భత్వాత్ * పరికరాలంకారః-‘అలం
కారః పరికరే సాభిప్రాయే విశేషణే.’ ఇతి లక్షణాత్; లేన చ సుకుమారా
జ్ఞశాలిత్వే నాతితీవ్రత్వేన ఘటనాన్వీయో ర్నాయికాసంతాపయో
ర్ఘటనా జాతేతి . విరూపఘటనాత్తతో * విషమాలంకారః ప్రతీయత ఇ
త్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః; కర సరసిజ సజ్జా దితులపమాయాః పరికర
స్యాతిశయోక్త్యాదిచతుష్టయస్య చ పరస్పర నైరపేక్ష్యాత్ * సంస్పృష్టిః.

. అత్ర * తాపా నామ షష్ఠీ మన్తభావస్థా-తథా చోక్తం సాహిత్య
చింతామణి-‘చక్షుఃప్రీతి శ్చింతా సంకల్పా గుణసుతిః క్రియాద్వేషః, తాపా
లజ్జాత్యాగోన్మాదో మూర్ఛా మృతి ర్దశావస్థాః’ ఇతి. తాపలక్షణం చ
తత్రైవ: ‘తత్ప్రాప్తే ర్విప్రకర్షేణ తాపః స్యాత్ కామజో జ్వరః.’ ఇతి -
‘వైవర్ణ్య మశ్రు శైస్వర్యం శయనే పరిలుణనం, నిశ్వాసముఖశోషాద్వా

అనుభావా స్తదుద్భవాః.' ఇతి, ద్వాదశావస్థాపక్షే తు * సంజ్వరోసామ-
 నవమీ మన్తఘోషస్థా - యథాహ విద్యానాదః - 'చక్షుః స్త్రీతి ర్ననస్సజ్జోః
 సంకల్పోఽథ ప్రలాపితా, జాగరః కార్య మరతి ర్జ్ఞాత్యాగోఽ-ధసంజ్వరః,
 ఉన్నాదో మూర్ఛనం చైవ చరమం మరణం విదుః, అవస్థా ద్వాదశ మతాః
 కామశాస్త్రానుసారతః' ఇతి. సంజ్వరలక్షణ మపి తేనైవోక్తం * 'తాపా-
 ధిక్యం జ్వరో మతః, ఇతి-పక్షద్వయ మిదం భావ ప్రకాశే వ్యక్తమ్: 'దశ
 ధామన్తఘోషస్థా భవేద్ద్వాదశధా పునః.' ఇతి అ. త్రావస్థా ప్రతిపాదనాత్
 * అయోగవిప్రలమ్భశృంగారః-తథా చాహుః - 'సంప్రాప్తః ప్రాగభావో
 యస్త మయోగం ప్రచక్షతే, క్రమేణ ధర్మతస్తత్ర తన్నతే రతి రీరితా.'*
 రతిలక్షణం, తు భావప్రకాశే - 'సంపన్నైశ్వర్యసుఖయో రశేషగుణయుక్త
 యోః, నవయావనయోః జ్ఞాఘ్నప్రకృతోః జ్ఞాఘ్నరూపయోః, నారీపురుష
 యోస్తుల్యా పరస్పరవిభావితా, స్పృహాహ్వయా చిత్తవృత్తీ రతి రిత్యభిధీ
 యతే,' ఇతి. అవస్థాభి స్తద్విధిక్రమస్తేవ మభిగత్తవ్యః—రమ్యాలమ్బన
 దర్శనేన అభిలాషతః ప్రళమం చక్షుః స్త్రీతిః ప్రజాయతే, తతో మన
 స్సృజ్జః, తతః సంకల్పః, సంకల్పితే వస్తున్యాదరాతిశయేన గుణసుతిః, తత్రై
 వాసురక్తచిత్తతయా అన్యత్ర క్రియాద్వేషః, తస్యాతిశయేన తాపః, తత్ప్ర
 కర్తాసహిష్ణుత్వేన లజ్జాత్యాగః, తేనబుద్ధితైథిత్వే సత్యున్మాదః, తేన బలతయే
 సతి మూర్ఛా, త దుద్రేకేణ మరణం సంభవతి. ఇమా అవస్థాః అయోగవి
 ప్రలమ్భే ప్రాయేణ భవంతి, క్వచి త్సేవాసవిప్రలమ్భాదా వపి.

శేతే శీతకరోఽమ్బుజే కువలయద్వంద్వా ద్వినిర్గచ్ఛతి
 స్వచ్ఛా మకా క్తికసంహతిర్ధవళిమా హైమింలతామచ్ఛతి,
 స్పర్శాత్ పజ్జుజఘోశయో రభినవాయా నిస్రజఃక్లాంతతా
 మేషోత్పాతపరమ్పరా మమ సఖేయాత్రాస్పృహంకృంతతి.

అవ. నాయకుఁడు దేశాంతరమునకుఁ బయనమై యుండు నిలిపికొని “ప్రయాణమేఱ నిల్పకొంటి” వని చెలికానిచే నడుగఁబడి యీక్రిందితెఱిగిన జన్మత్కారపురస్కరముగా బదులు సెప్పచున్నాఁడు:—

టీ. శీతకర్ష=చంద్రుఁడు, అమృజే=కమలమునందు, శేతే=పరుండి యున్నాఁడు, స్వచ్ఛ=తేటయైన, మాక్తికసంహతి=ముత్యములరాశి, కువలయద్వంద్వత్=నల్ల కలువలజంటనుండి, వినిర్గచ్ఛతి = వెడలివచ్చుచున్నది, ధవళిమా=తెల్ల పాఱుట, హైమిం=లితాం = బంగారపుదీగెను, అశ్చతి= పొందుచున్నది, పద్మజకోశయో=తామర మొగ్గలయొక్క, స్పర్శాత్= తాఁతడువలన, అభినవాః = అప్పుడేతొల్చినట్టి, స్రజి=పువ్వులసరములు, క్లాంతతాం=వాడుటను, యాన్తి=పొందుచున్నవి. హేసఖే=ఓచెలికాడా, ఏషా=ఈ, ఉత్పాతపరమ్పరా = చెఱుపులను దెలుపు దుశ్శకునములవరుస, మమ=నాకు, యాత్రాస్పృహం = ప్రయాణమందలి యిచ్చను, కృంతతి= ఛేదించుచున్నది.

తా. (అకాశమందుండు చంద్రుఁడు నేలమీఁది కమలమునందుఁ బరుండుటయు, ముత్యములు నల్ల కలువలయందుఁబుట్టుటయు, స్వర్ణపుదీగ స్వభావసిద్ధమైన పసుపువన్నెను వదలి తెల్లపాఱుటయు, అప్పుడుగ్రుచ్చినపువ్వులసరంబులు తామర మొగ్గలతాఁకుటచే వాడిపోవుటయు దుర్నిమిత్తములు. కావున, దుర్నిమిత్తములు పుట్టినప్పుడు ప్రయాణము శ్రేయస్కరముగా దందురు. కావుననే నే నీయుత్పాతములు పెక్కులొక్కప్పుడే కలుగుటచేతఁ బ్రయాణము నాపుకొంటిని అని)

వాస్తవార్థము, — అంబుజమందు శీతకరుఁడు పరున్నాఁడు అనఁగా, నాప్రియురాలు నావియోగము నై రింపఁజాలక తనచేతియందు మోమునుంచి కొని వ్యసనపడుచున్నది యని యర్థము. ఇట కువలయద్వంద్వము అనఁగా నల్ల కలువలవంటి కన్నుదోయి అనియు, స్వచ్ఛమాక్తిక సంహతి = అనఁగా

తేటలయిన కన్నీటి బొట్టులని యర్థము. అనఁగా, నాస్త్రియురాలు. నాస్త్రి యాణ సన్నాహమును విన్నదై, కన్నులలోఁ గాటుకయైనఁ బెట్టుకొనక, కన్నీరు నించుచున్నది యని యర్థము. హేమలత యనఁగా పసిడిదీఁగవంటి నాస్త్రి యురాలి మేను అని యర్థము. అనఁగా పసిడివంటి మేనిడాటగల నాస్త్రి యురాలు నా విరహతాపముచే వెల్లపాటుచున్నది యని భావము.

తామరమొగ్గలనఁగా స్తనములనియర్థము-అనఁగా, నాస్త్రియురాలు స్తన మండలమందుఁ దాల్చిన పువ్వులదండలు వాడునట్లుగా విరహతాపము నొందుచున్నది యని భావము. ఈ నాస్త్రియురాలి యవస్థలనుజూచి, నేను బ్రయాణమును మానుకొంటిని అని నాయకుడు చెలికానితోఁ జెప్పెను.

‘పూర్వం కృతయాత్రానిశ్చయః సంప్రతి కుత స్తత్సన్నాహో ద్విరమ్య స్థితోఽస్మీతి సుహృదా పృష్టో నాయకః సకౌశల మాహ.—

శేత ఇతి.—శీతాః-కరాః కిరణా - యస్య సః శేతకర శ్చన్ద్రః, అమ్బుజే, శేతే నిశ్చలత్వే నావతిష్ఠతే, చన్ద్ర స్వాకాశా ద్భూగతే పద్మే నిజతన మి త్యేకో మహా నభాశపూర్వ ఉత్పాతః, తథా, స్వచ్ఛా విమలా, మాక్రికానాం-సంహతిః సమూహః, కువలయద్వద్ద్వా దుత్పలద్వయాత్, వినిర్గచ్ఛతి విశేషేణ బహి ర్నిర్యాతి, ‘కరీన్ద్ర’ జీమాత వరాహ శఙ్ఖమ త్సృగి హి శుక్త్యుద్భవ వేణుజాని, ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకేలేషాం తు శుక్త్యుద్భవ మేవ భూరి, ఇతి రత్నశాస్త్రే ప్రసిద్ధాదుత్పత్తిస్థానా దన్యత్ర మాక్రికోత్పత్తిరన్య ఉత్పాతః, ధవళిమా ధావళ్యం, హైమిం కనకమయీం, లతామ్, అశ్చుతి ప్రాప్నోతి, నిసర్గేణ విశిష్ట్యాః కనకలతాయాః ఆకస్మిక వ ర్ణాన్తరప్రాప్తి రపర ఉత్పాతః, అభినవాః, స్రజ్జగి పుష్పమాలికాః, పద్మ-జకోశయోః పద్మకుట్టలయోః - ‘కోశోఽస్మీ కుట్టలేఽర్థాఘే గుహ్యోఽక్ష్ణే శాస్త్రదివ్యయోః, గృహేదేహేపుస్తకాఘేపేశ్యా మసిధానకే,’ ఇతి నా., స్పర్శాత్, క్షాన్తతాం మ్హనతాం, యాన్తి ప్రాప్నువన్తి, అభినవత్వేన పూర్వ

మహా సోనా మేవ స్రజా మగ్ని వస్తుస్పర్శా దివ పజ్జిలస్థలివ ర్నిత్యేన శిశి
 ధయో రపి పద్మకుట్టలయోః స్పర్శాత్ సద్య ఏవ పరిహ్లానత్వం జాయత ఇ
 త్యుత్పాతాంతరమ్; హే సఖే, ఏహ చన్ద్రపాతాదిరూపా, ఉత్పాత పరమ్పరా-
 భావ్యనర్థసూచకాని వివరీతాని నిమిత్తాని ఉత్పాతాః-తేహం పరమ్పరా,
 మమ, యాత్రాస్పృహం కృంతతి ప్రయాణేచ్ఛాం చింతి * కృతీ చేదన
 ఇతి ధాతో స్తాదాదికాల్లాట్ * ‘శే ముచాదీనా మి’తి సుమాగమః;
 ఏతా సుత్పాతా స్వీత్య నివృత్తప్రయాణస్పృహోఽస్తి - ఉత్పాతదర్శనే
 ప్రయాణనిషేధా దితిభావః - మత్స్యీయాణాత్ ప్రాగేవ జాతైః ప్రయా
 ణోత్తరభావినీం కాంతాయాః చరమదశాం సూచయద్భిః చిన్తాజ వైవర్ణ్యసం
 తాపై ద్వివర్తత యాత్రాస్పృహోఽస్తితి వివక్షితార్థః. అత్ర శీతకరామ్బుజ
 కువలయ మాత్రిక హేమలతా పక్కుజ శోశ శబ్దాః సాధ్యవసానలక్షణయా
 క్రమేణ ముఖ హస్తయన బాష్పబిందు మూర్తి స్తన పరాః; అమ్బుజే
 శీతకరః శేత ఇత్యనేన ముఖస్య హస్తార్పితత్వం ప్రతిపాద్యతే, తేన
 *చిన్తా వ్యజ్యతే, మాత్రికసంహతిః కువలయద్వంద్వా ద్వినిర్గచ్ఛ తీ త్యనేన
 గళద్బాష్ప బిందుపూర్ణ నేత్రత్వం ప్రతిపాద్యతే, స్వచ్ఛేతి విశేషణేన
 బాష్పసంహతేర్ని శ్శేషనివ ర్తితాజ్ఞానత్వం గమ్యతే, తేన బాష్పవృద్ధి రస
 ల్పత్వం ప్రతీయతే, తేన దుఃఖస్సోక్తృటత్వం వ్యజ్యతే, ధవళిమా హ్రా
 మ్నిం లతా మిత్యనేన తాపకృతం వైవర్ణ్యం ప్రతిపాద్యతే - తల్లక్షణం
 తు సాహిత్యచిన్తామణి-‘వైవర్ణ్యం వర్ణ భేదః స్యాత్ తాపశోకభయాదిభిః.’
 ఇతి; స్పర్శాత్ పక్కుజశోశయో రిత్యాదినా స్తనయగళసక్తమాత్రేణ స్రజః
 పరిహ్లానత్వం ప్రతిపాద్యతే, తేన విరహతాపప్రకర్షః ప్రతీయతే. అత్ర
 ప్రియప్రవాసరూపహేతు ప్రసక్తిమాత్రేణ చిన్తాదిరూపకార్యస్య వర్ణనాత్
 * చపలాతిశయోక్తి రలంకారః, తథా ముఖాదీనాం విషయాణాం స్వవా
 చక శబ్దా నగృహీత్వా చన్ద్రాదివిషయవాచకశబ్దై రేవ ప్రతిపాదనాత్ *
 భేదేఽప్యభేద కల్పనరూపా అతిశయోక్తిః-‘విషయస్యానుపాదానా ద్విష
 య్యుపనిబద్ధతే, *యత్ర సాఽతిశయోక్తిః స్యాత్ కవిప్రాధోక్తి జీవితా.’

ఇతి లక్షణాత్, తథా చన్ద్ర స్యామ్ముజోపరిశయసవర్తనా ద్ద్రీప్యక్రియయో
 ర్విరోధ ఇతి * విరోధాలంకారః, హేమలతాయా ధావశ్యప్రతిపాదనా
 జ్ఞాతిగుణయో శ్చ విరోధ ఇతి * విరోధాలంకారః, కువలయా స్తుక్తాఫ
 లోత్పత్తేః పద్మజకుట్టల స్పర్శాత్ పుష్పమాలానాం మ్హనత్వసంభవస్య చ
 ప్రతిపాదనాత్ * అకారణాత్ కార్యోత్పత్తిరూపా విభావనా-‘అకార
 ణాత్ కార్యజన్త చతుర్థీ స్యా ద్విభావనా.’ ఇతి, విరోధభేదయో ర్విభావ
 నాయా శ్చ అభేదాతిశయోక్తిసాపేక్షత్వాత్ తయా స హస్తాజ్ఞిభావేన*
 సంకరః, విరోధభేదయో ర్విభావనాయా శ్చ ‘పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్ *
 సంసృష్టిః, అతిశయోక్తిరపి తదైవ * సంసృష్టిః, నాయకః * అనుకూలః-
 ‘ఏకాయత్తోఽనుకూలః స్యాత్ తుల్యోఽనేకేత్ర దక్షిణః, వృక్తాగా నిర్భ
 యోధృప్తో గూఢవిప్రియకృచ్ఛరః.’ ఇతి లక్షణాత్, నాయకా * స్వాధీ
 నపతికా - ‘స్వాధీనపతికా సా స్యా ద్యాం న ముఖ్యతే వల్లభః’ ఇతి, ప్రవా
 సప్రసక్తి హేతుకస్య చిన్తాదే ర్వర్ణనాత్ * ప్రవాసవిప్రలమ్భ శృంగారః.

దూతీదం నయనోత్పల ద్వయ మహా! తాన్తం నితాన్తం తవ
 నేదామ్భుకణికా లలాటఫలకే ముక్తాశ్రియం బిభ్రతి,
 నిశ్వాసాః ప్రచురీభవన్తి నితరాం, హా! హన్త! చంద్రాతపే
 యాతాయాతవశా ద్వృథా మమకృతే శ్రాంతాసి కాన్తాకృతే.

అవ. నాయకునిఁ దోడ్తేరఁబోయి, తానే యతనితోడ విహరించి
 పచ్చుటయేగాక, నాయకునిరామికై వేణు మిషవన్నినట్టి దయ్యు మోము
 నందలి చెమ్మటబొట్టు గలిగిన దూతికను నాయక చూచి బొజుగుకానితోడి
 సంభోగవిహ్నములను గాంచి, యోర్వలేమిచేఁ దననేర్పు మెఱయఁ బొడుపు
 మాట లాడుచున్నది:—

టీ. హేద్వాళి=హిసి దూతికా ! తప్తనీయొక్క, ఇదశ్చ=ఈ, నయన
 ఉత్పలద్వయం=కన్నులనెడి కలువలజత, నితాంతం=మిక్కిలి, తాంతం=వాడి
 నది. అహో=ఆశ్చర్యమీ, స్వేదాంభకణికాః=చెమ్మట బిందువులు, లలాట
 ఫలకే=నొసటియందు, ముక్తాశ్రియం=ముత్యముల కాంతి, బిభ్రతి=ధరించు
 చున్నవి. నిశ్వాసాః = నిట్టూర్పులు, నితరాం = మిక్కిలి, ప్రచురీభవంతి=
 హెచ్చుచున్నవి. హా! హస్త=అక్కటకటా, హేకాంతాకృతే=హిసుకుమార
 మైనయంగముగలదానా, చంద్రాతపే=వెన్నెలయందు, వృథా=వ్యర్థముగా,
 మమకృతే=నానిమిత్తము, యాత ఆయాత వశాత్ = (నామగనియింటికి)
 పోకరాకలవలన, శ్రాంతా-అసి=శ్రమపడిన దానవు అయితివి.

విశేషార్థము:—“నీనయనోత్పలములు మిక్కిలి వాడినవి” ఇది యా
 శ్చర్యము. అనుటచేత, కలువలు చంద్రుని కిరణములు సోకకగానే వికసింప
 వలసియిండకగా, నీనయనోత్పలములు వెన్నెలలో దిరుగుటచే వాడుపా
 ణుట కడు వింతగానున్నది యని భావము. “కాంతాకృతే = సుకుమారాంగీ”
 “చంద్ర ఆతపే” అనుటచేత, సుకుమారమైన శరీరముగల నీకు వెన్నెలనైత
 మొండలో సమానమైనది యని భావము. “హాహస్త” యని విషాదసూచక
 పదద్వయము నెప్పుటచే నెక్కువ విషాదమును సూచించెడిది. అవిషాదము
 దూతికాశ్రయముచూచుటచే గలిగినది. అదియు వాస్తవమైనది కాదు.

“వృథామమకృతేశ్రాంతాసి = వ్యర్థముగా నానిమిత్తము
 శ్రమపడితివి” అనుటచే నాపనిని గూర్చియే నీశ్రమ విఫల
 మయ్యెనుగాని, నీపనివిషయమున నీశ్రమ సఫలమే యయ్యెనని
 భావము. నావల్లభునిఁ ఁడితేరఁబోయిన నీకుఁ గార్యముకాక
 వచ్చుటయేకాక, రాకపోకలవలన హెచ్చుబడలికచేత సొగసు
 కత్తెవైన నీకు రూపవైకృతమును గలిగెననుట పైభావము. నీ
 యిబడలిక వింతగా నున్నది? ఏలయన, వెన్నెలలో నొకయింటి

నుండి మఱొక్కయింటికిఁ బోయి వచ్చినంతమాత్రముననే యింత శ్రమపుట్టదు. కాన, నీయింతబడలిక నా నాయకుని యింటికిఁబోయి వచ్చుటవలనఁ గలిగినదికాదు. మఱియేమియ నిన ఈ శ్రమము నావల్లభునితోడి సంభోగపురాయిడివలనఁ గలిగినదే యని వ్యంగ్యార్థము. “కాంతాకృతే” అని దూత యొక్కసౌందర్యమే నెత్తిచెప్పుటచే ఈ తప్పు నీదిగాదు. మఱి, అందగత్తెవౌటచే దూతత్వమునకుఁ దగని నిన్ను చపలచిత్తుఁడైననాయకునిఁగూర్చి సందేశముపంపిన నాదే యీయతఃపరాధమని తన్నుఁ దాను నిందించుకొనుట సూచిత మగుచున్నది.

రూపకోత్తాపితముల నవిరోధాలంకారము. నిదర్శనము, విషమాలంకారమును.

అవ. నాయక మానేతుం గత్వా స్వయ మేవ తేన సాకం విహృత్యాగతాం తదనాగమననిమిత్త మన్య దేవ కిచ్చిత్ ప్రకటయంతీం ఆస్య స్వేదజలకణై శ్చిహ్నితాం దూతికాం విటోపభోగదర్శనేన జ్ఞాతేర్హ్య నాయకా చాతుర్యేణ మర్తోద్భూతనం క్షుర్వతీ ప్రిహ. —

దూ తీతి. — హే దూతి, తవ, ఇదం, నయనే ఏవ ఉత్పలే ఇతి* దూపకసమాసః - తయో ర్ద్వయం, నితాంతమ్ ఆత్మంతం, తాంతం మ్లానమ్, అహో ఉత్పలస్య చంద్రికాయాం మ్లానత్వ మసంభావితం త ద వ్యధిక మి త్యాశ్చర్యమ్, తథా, స్వేదామ్భుః కణికాః లలాట ఫలకే, ముక్తాశ్రియం బిభ్రతి మాత్రికశోభాం వహంతి, స్వేదోఽప్యనల్ప ఏ వేతి భావః - ‘పరిత్యక్తేఽపి ముక్తః స్యాన్ముక్తా ముక్తాఫలే స్త్రియామ్.’ ఇతి నా, నిశ్వాసాః, నితరాం, ప్రచరేభవంతి బహుళాయంతే - ‘ప్రభూతం ప్రచురం ప్రిజ్యమదభ్రం బహుళం బహి’ త్యమరః, హే, కాంతాకృతే రమణీయాకారే, మమ. కృతే మ దర్థం * కృత ఇతి తాదర్థ్యేఽవ్యయమ్ * ‘అర్థే కృతే చ తాదర్థ్యే ద్వయ మవ్యవ్యయ మి’ త్యగ్నిధానాత్, వృథా

వ్యర్థం, చంద్రికాపే చంద్రికాయాం * ప్రకాశో ద్యోత ఆతపస్ ఇత్యమరః-
 సుకుమారాశ్శాస్త్రం చంద్రికాఽప్యాతపకల్పజాతేత్యాశయేన ఆతపశబ్దః,
 యాతాయాతవశాత్ మద్వల్లభగృహవర్తని గతాగతవశాత్, శ్రాస్తాసి,
 హాహనేతి పవద్వయోక్తిస్విషాదాతిశయాత్ - విషాదోఽత్ర దూతీకాశ్రమ
 దర్శనజనితః-సచ మృషాభూతః-కైతవేనాభినీయమానత్వాత్; ‘వృథాభూష
 కృతే శ్రాస్తాసీ’త్యత్ర మత్కార్యం ప్రత్యేవ తవ శ్రమోచిభ్యః స్వకార్యం
 ప్రతితు సఫల ఏవేత్యర్థః, మద్వల్లభమానేతుం గతాయాస్తవ సకేవల మీప్సి
 తాలాభః యాతాయాతజనితశ్రమాధిక్యేన రమణీయాయాస్తవ ఆకృతివైకృ
 త మపి జాత మితి వాచ్యార్థః, అద్భుతోఽయం శ్రమః తవసనాయకగృహ
 వర్తని యాతాయాతాభ్యా ముత్పన్నః-చంద్రికాయాం స్వగృహాత్ గృహాంత
 రంప్రతి సంచారమాత్రేణ తవైతాదృశశ్రమజనకత్వాయోగాత్ - మద్వల్ల
 భోపభోగసమృద్ధజ ఏవేతి వ్యజ్ఞార్థః; ‘కాంతాకృతే’ ఇతి సాన్దర్భోద్భూతనేన
 నాయం తవాపరాధః కింతు సాన్దర్భకాలిత్వేన దౌత్యానర్హాంత్యాంచపల
 చిత్తనాయకం ప్రతి దౌత్యే నియుక్తవత్త్యా మమై వాపరాధఇత్యాత్మోపా
 లమ్భో ద్యోత్యతే; దౌత్యానర్హః భరతశాస్త్రే ప్రతిపాదితాః-‘నోజ్జ్వలం
 రూపవంతంవా, నార్థవంతం నచాతురం, దూతంవాపిహిదూతీంవా బుధః కుర్యా
 త్కదాచన’ ఇతి. అత్రమృషాదరాదిభిః శ్రోధేర్వ్యాసూచకాకారగోపనస్యగ
 మృత్యాత్ అవహిత్థాభ్యః * సంచారీ భావః-‘ఆకారగోపనం ధైర్యలజ్జాచేర
 వహిత్థకః, అన్యథా కథనం దృష్టి రన్యథాచమృషాదరః, విషాదధైర్యేకృ
 తకే తథా భగ్దశ్చ తద్గుణాః’ ఇతి. అత్ర నేత్రయో రుత్పలత్వరూపవాత్*
 రూపకాలంకారః, ఉత్పలస్యచంద్రికాయాం ఘనత్వ మితి జాతిగుణయో
 ర్విరోధప్రతిపాదనాత్*విరోధాలంకారః, సచ రూపకోత్థాపిత ఇతితయో
 ర్జ్ఞాజ్ఞిభావేన * సంకరః, ముక్తాశ్రియం బిభ్రతీత్యత్ర అన్యధర్మస్యాన్య
 యోగాసంభవేనశ్రియమివశ్రియమితిసాదృశ్యాక్షేపాత్ * నిదర్శనాలంకా
 రః - ‘అసంభవద్ధర్మయోగా దుపమానోపమేయయోః, ప్రతిబిమ్బకీయాగ
 మ్యా యత్ర సా స్యాన్నిదర్శనా’ ఇతి, నాయకానయనరూపేష్టానవాస్థితా

ర్వికాయాః శ్రమనిమిత్తాత్కృతివైకృతరూపానిష్టావాప్తేః సమర్థాత్ * వి
షమాలంకారః, లక్షణం తూక్ష్మమ్. అనయోః ప్రాగుక్తాలంకారద్వయస్యైవ
వరస్పరనైరపేక్ష్యాత్ * సంస్పృష్టిః.

అధివసతి వసన్తే మర్తుకామా దురన్తే
నవకిసలయతల్పం పుష్పితాంగారకల్పమ్,
విరహ మసహమానా చక్రవాకీసమానా
చకితవనకురంగీలోచనా కోమలాంగీ.

12

అవ! వసంతర్తువునందు విరహజేదనను దాళజాలక, బలవంతముగా
మరణమునొందఁ బ్రయత్నించుచుండు నాయికనుజూచి దుఃఖిపడుచు నా
యికచెలికత్తె యొకదానితో నిట్లు చెప్పుచున్నది:—

టీ. చక్రవాకీసమానా = పెంటిజక్కవ పిట్టతో సాటియైనదియు,
చకిత...చనా—చకిత=భయపడుచున్న, వనకురంగీ=అడవిలేడియొక్క, లో
చనా=కన్నులంబోలు కన్నులుగలదియు, కోమలాంగీ=సున్నితమైన మేనుగల
దియునైన, (నాయికా = నాయిక) దురన్తే=తుదిని గీడుగలిగించునదైన, వ
సన్తే = వసంతర్తువునందు, విరహమ్=నాథునియెడఁబాఘను, అసహమానా=
ఓర్వఁజాలనిదై, మర్తుకామా=చావగోరిగలదై, పుష్పితా...ల్పమ్—పుష్పి
త=ప్రాగుచేయఁబడిన, అగ్గారకల్పం = నిప్పులోసమానమైన, నవకిసలయ
తల్పం—నవ=క్రొత్త, కిసలయ=చిగుళ్ల తోనేర్పఱచిన, తల్పం=పాస్సును,
అధితివృత్తి=ఎక్కుచున్నది.

తా. “ఓచెలీ, చక్రవాకముంబోలినదియు, వెఱచినయడ
వి యాఁడు జింకకన్నులవంటికన్నులు గలదియు, సున్నితపుమేను
గలదియునైన నాప్రియసఖయగు నొకకాంత వసంతకాలము

“ఠాగ్గానే, తన ప్రియుని నెడఁబాసియుండఁజాలక, మర్థణమే శరణముగాఁ దలఁచి, నిప్పుకల ప్రోవుమాడ్కిఁ దోచుచున్న చిగురుటాకులపాన్పు నెక్కుచున్నది! చూచితివా!”

“చక్రవాకీసమానా” యనుటచేత పెంటి జక్కవవలెనే ప్రియుని వియోగమును నైరింపరానిది యని భావము. “కురజ్జీ” అని స్త్రీలింగ గ్రహణముచే స్వభావముచే జపలమైన నేత్రములు గలది యని భావము. అందుకు “వనకురజ్జీ” అనుట భయాలిశయద్యోతకము. మఱి యది ‘చకిత’ మైన యెడఁగి నిక దానిభయము చెప్పదరముగాదు. ఈమూఁడుపదములును లేడియొక్క - లోచనములయొక్క చాంచల్యాతిశయమును సూచించుచున్నవి. అనఁగా నింతటి సౌందర్యశాలినియగు సఖిని మఱి యొక్కతె నిక నేఁజూడఁబోవునది లేదని భావము.

“కోమలాంజీ” అనుటచేత నాయకయొక్క సున్నితమైన యంగము తీవ్రమైన విరహతాపము నోర్వఁజాలనిదిగానఁ జిగుళ్లు నెడి నిప్పుకలపాన్పు నెక్కినతోడనే మృతినొందఁ గలదని భావము. “దురనే” యనుటచేత మలయమారుతము, కోకిల కూతలు మొదలగు కామోద్దీపనములయిన సామగ్రుండుటచేత, వసంతఋతువు తీది ముట్టఁ గడపుట నాయకికిఁ గష్టమని భావము.

“పుష్పితాజ్ఞారకల్పమ్” చిగురుటాకుల పాన్పునకు వర్షసామ్యము చేతను, సంతాపకరత్వముచేతను ప్రోగు చేయఁబడిన నిప్పుకలసామ్యము చెప్పఁబడినది. కావుననే విరహీణీజనుల ప్రాణవియోగము గలిగించుటయందు సామర్థ్యము గలదని భావము.

ఇందలి నాయక ప్రాప్తితభర్తృక, చకితకురంగీలోచన, కోమలాంగి యను విశేషణద్యయముచే నాయక పద్ధి నీజాలియందుఁ బుట్టినది యని సూచితమగుచున్నది.

వసన్తఃప్రమయే సంవర్ధమానవిరహవేదనాసహససామర్థ్యాభావేన బల్లా
చ్యురమదకా ముపయాతుం ప్రయతమానాం నాయకాం విలోక్య శోచన్తి
తస్యాః ప్రియసహచరీ కాళ్ళ దాహః—

అధివసతీతి.—చక్రవాకీసమానా చక్రవాకీవ ప్రియేగాఢానురాగే
త్పరః. చకితా భీతా—యా—వనకురజ్జీ కాననహరిణీ—తస్యాఇవ లోచనే య
స్యాః సా తథోక్తా—కురజ్జీతిస్త్రీవ్యక్తిగ్రహణం తస్యావనసంబద్ధిత్వేన కథనం
చ భయస్యాతిశయం ప్రదర్శయితుం—తత్ప్రదర్శనంతు కురంగీలోచనయోశ్చ
శ్చల్యకాలితాద్యోతనద్వారా నాయకానయన ర్థమణీయకప్రత్యాయనా
రప్—ఏతాదృశసౌందర్యకాలినీ సఖి భూయః క్వాపిన్ద్రత్యులేఖ్యైతి భావః,
కోమలాజ్జీ సుకుమారగాత్రీ నాయకా—వరసౌకుమార్యకాలినీ—ఉత్తమ్య తీ
వ్రతాపానర్హత్వా త్వల్లవాక్టారశయ్యాధిరోహణక్షణవివ మరిష్యతీతిభావః,
దుష్టః అన్తోఽపసానం యస్య సః దురన్తః—మద్దానిలకోకిలాలాపాది కా
మోద్దిపనసామగ్రీకాలితయావియోగినా మప్రాప్యపారేతస్తి న్వసన్తే, విరహ
మనహమానా, మర్తుప్రాణాన్విహతుం—కామోఽభిలాషో యస్యాసా
తథోక్తా * ‘తుంకామ మనఃపారీపీ’తి మకారలోపః—తదా తతోఽన్యస్య
దుఃఖసాగరసిరిస్తారోపాయ స్యాభావా దితి భావః, పుష్పితః రాగీకృతః—
స చాసావక్టార శ్చేతి పుష్పితాక్టారః—జాతావేకవచనమ్—ఈషదసమాప్తః
పుష్పితాక్టారః పుష్పితాక్టారకల్పం తత్*ఈషదసమాప్తా కల్పప్రత్యయః—
యద్వా—మాస్తు జాతావేకవచనం* ‘సుపోధాతు ప్రాతిపదికయో’ రితి
ఋషువచనస్య లుక్—పున స్తద్ధితోత్పత్తౌ విశేష్యాసురోధే నైకవచనస్య
సంభవాత్—ఆకారేణ సంతాపకరత్వేన చ జ్వలదక్టారరాశిసదృశ
మిత్యర్థః—విరహిణీప్రాణవియోజనసామర్థ్యసంపన్న మితిభావః—నవకీసలయ
తల్పం—తరుణపల్లవమయీం శయ్యామ్, అధిపసతి అధితివృత్తి * ‘ఉపా
న్వధ్యాజ్వన’ ఇతి వసన్తేరాధారస్య కర్తృత్వమ్. అత్ర మరణోద్యోగవర్జ
నాత్ * మృతి ర్నామచరమా మన్తథావస్థా—‘స్త్రారామరణోద్యో
గో మృతి రిత్యభిధీయతే’ ఇతి. ఇహ పుష్పితాక్టారకల్ప మిత్యత్ర అహ

‘పాత్రధత్తా తద్ధితగతా ఆర్థీ లుప్తా, చక్రవాకీసమానేత్యత్ర అనుపాత్రధర్తా
 సమాసగతా ఆర్థీ లుప్తా, కురజ్జీలోచనేత్యత్ర అనుపాత్ర ధర్తవాచకోప
 మాన లుప్తా, * ఉపమాత్రయస్య పరస్పర నైరపేక్ష్యాత్ * సంస్పృష్టిః, పుష్టి
 తాజ్ఞారకల్ప మితి తల్పవిశేషణస్య ప్రాణహరణ సామార్థ్యాభిప్రాయ గర్భ
 త్వాత్ * పరికరః, స చ తద్ధితగతోపమయా సంఘృహీత ఇతి ద్వయో రం
 గాజ్జీభావేన సంకరః, చకితవనకురజ్జీలోచనా కోమలాజ్జీతి నాయికావిశేషణ
 ద్వయస్యాపి సాభిప్రాయత్వా దన్యః * పరికరః, తస్యచ ప్రాగుక్తాలంకార
 చతుష్టయేన సహ * సంస్పృష్టిః, చక్రవాకీసమానేతి నాయికా విశేషణార్థ
 స్య ధీరస్త ఇతి వసన్తవిశేషణార్థస్యచ విరహాసహనప్రయుక్తం మరణోద్యో
 గం ప్రతిహేతుత్వాత్ * కావ్యలిజ్జ మలంకారః, సచ చక్రవాకీసమా నేతి
 సమాసగతోపమయా పుష్టితాంగారకల్ప మిత్యుపమానంక్షీర్ణ పరికరేణచ పరి
 పోషం ప్రాపిత ఇతి చతుర్థాం * సంకరః, నాయికాశ్రయస్య ప్రవాసవిప్ర
 లమ్భశృంగారస్య సన్నికృష్టకరుణరసం ప్రత్యజ్ఞత్వాత్ * రసవదలంకారః,
 ప్రతిపాద మేకైకస్య వర్ణస్య భణ్డద్వయాన్తరతత్వేన ఆవృత్తత్వాత్ *
 పృత్యుపప్రాసభేదః, అనయోః ప్రాగుక్తానాంచ * సంస్పృష్టిః. కరుణారసలక్ష
 ãం తు సాహిత్యచిన్తామణౌ—‘ధర్తనాశోర్ధ నాశ శ్చ బాన్ధవేష్టధన
 త్షయః, వగ్ బన్ధ శ్చ దారిద్ర్యం పక్షభ్రంశః పరాజయః, దేవోపహృత
 ధిక్కారౌ వ్యాధిః శాపోఽభిశంసనం, ఇత్యాద్యాలమ్బనం దృష్ట మను
 భూతం శ్రుతంచవా, యస్య చోద్దిపనం జ్ఞేయ మాలమ్బనగుణాదికం, కేశ
 పాశాజ్ఞసంస్కారవైధుర్యంస్తస్తగాత్రతా, శిరశ్చోదఞ్చితం చాధోముఖం
 పరివీరికీతం, రక్తాభోముఖరాగశ్చ సబాష్ప మన్ధరా చ దృక్, భూపా
 తో ముఖశోషశ్చ బాహుపాద విమర్దనం, విన్యాసోహస్తయోర్మూర్ధ్ని నిశ్వా
 సోచ్ఛ్వాసదీర్ఘతా, ఉరశ్శిరోముఖ స్యాపి తాడనం లుఙ్ఘనంభువి, హాహాకార
 స్తథాక్రందో విలాపః పరిదేవనం, భావాస్తమ్భాదయః సర్వే భవేయు రను
 భావకాః, ఉత్తమాధమమధ్యేషు యథాయోగం భవన్త్యమీ, నిర్వేదోదైన్య
 మాలస్య మున్మాదఞ్ఞాధిగుప్తయః, నిద్రామోహాః శ్రమోగ్లాని శ్చిన్తా మర

పుష్పబాణవిలాసః

జచాపలే, విహదో జాడ్య మ్మాత్సుర్యం శఙ్ఖాస్త్రై రపస్త్రైః స శోక
స్థాయిక స్తస్మి కరుణోరసభవ్యతే' ఇతి. శోకలక్షణ మపి తత్రైవోక్తమ్,
'ఇష్టనాశాదిభిర్ద్వైభవ ప్రకర్షణోకఉచ్యతే, ఆ శ్రుభూతాన స్వాజ్ఞతాడనా
ద్యనుభావభాక్.' ఇతి. నాయికా * ప్రోషితభర్తృకా - లక్షణం తూక్ష్మ,
చకితవనకురజ్జీలోచనా శోమలాజ్ఞీతి విశేషణద్వయేనాస్యాః * పద్మినీత్వం
సూచ్యతే - తల్లక్షణం తు రతిరహస్యే 'కమలముకుళమృద్వీపుల్లరాజీవగన్ధా
సురతపయసి యస్యాః సౌరభం దివ్యమజ్లే, చకితమృగదృగాభే ప్రాంతరక్తే
చనేత్రేస్తనయుగళ మనర్ఘ్యం శ్రీఫల శ్రీవిడమ్పి, తిలకుసుమసమానాం భిభ్రతీ
నాసికాయా ద్విజగుగుసురపూజా శ్రద్ధధానా సదైవ, కువలయదళకాంతిః
కాపిచామ్యేయగౌరీ వికచకమల శోకాకారకామాతపత్రా. వ్రజతి మృదు
నలీలం రాజహంసీవ తస్మిన్ త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషా, మృదు
శుచి లఘు భుక్తే మానిసి గాఢలజ్జా ధవళకుసుమవాసోవల్లభా పద్మినీ
స్యాత్.' ఇతి.

నైష్ఠుర్యం కలకణ్ఠోమలగిరాం పూర్ణస్య శీతద్యుతే
స్తిగ్ధత్వంబత దక్షిణస్య మరుతో దాక్షిణ్యహానిశ్చశామ్,
స్తర్తవ్యాకృతిమేవ కర్తు మబలాం సన్నాహ మాతన్వతే
తద్విఘ్నః క్రియతే తృణాదిచలనోద్భూతై స్తద్దాప్తిభ్రమైః.

అవ. నాయకుడు పచ్చవేళ యిండుక దాటిపోగా, మదన వీడిత
యైన నాయికచే బంపబడిన దూతి నాయకునితో నిట్లు చెప్పచున్నది:-

టీ. కలకణ్ఠోమలగిరాం - కలకణ్ఠ = శోయిలలయొక్క, శోమల = ఇం
ఘన, గిరాం = కూతలయొక్క, నైష్ఠుర్యం = కఠినత్వమును, పూర్ణస్య =
విండిన, శీతద్యుతే = చంద్రునియొక్క (చల్లని కిరణములు గలవాడు,

అని వ్యూహం, తగ్గత్వం = చుట్టుకుదనమును, దక్షిణస్య-మరుతః=దక్షిణదిక్కు నుండివచ్చెడి మలయమారుతముయొక్క, “దక్షిణ్యాహనిశ్చ” = కనికరము లేమియు, “అబలాం” = బలిమిలేనిదైన యా నాయికను, స్వర్తవ్యాకృతి మేవ=తలచికోసం దగిన శరీరము గలదానినిగానే (కంటి కగడని దానిని గానే), కర్తం = చేయుటకు, సన్నాహమ్ = యత్నమును, ఆతస్యలే=చేయు చున్నవి. బత = అయ్యో! కష్టము! తృణాదిచల...తైః-తృణ = గడ్డి, ఆది = మొదలగువానియొక్క, చలన = కదలికచే, ఉద్భూతైః = పుట్టిన, త్వ... మైః - త్వత్ = నీయొక్క, ఆప్తి = పొందునందలి, భ్రమైః = భ్రాంతుల చేత, తద్విఘ్నైః - తత్ = ఆమరణప్రయత్నమునకు, విఘ్నైః = ఆటంకము, క్రియతే = చేయబడుచున్నది.

తా. ఇంపులైన కోయిలల కూతలును, కడుఁజల్లనికళల తో నొప్పెడి చంద్రుడును, శైత్య సౌరభ్య మాంద్యగుణము లతోఁ గూడినదగుటంజేసి మనోహరంబయిన మలయమారు తంబును నిప్పుడు నీవు తామసించుటచేఁ బ్రతికూలంబులయి యోర్వరానిమరునితాపంబు గలిగించి నాయికయొక్క ప్రాణము లను దీయనే ప్రయత్నించుచున్నవి. అయితే, కాంత వాకిటి తట్టు చూడ్కినిగిడించినదై, నీరాక కెదురుచూచుచు గడ్డి పోఁ చమొదలగునవి కదలినను, నీవు వచ్చుచున్నావను భ్రాంతిచేఁ దలచుచు నెట్టకేలకుఁ బ్రాణములను బిగియంబట్టుకొని యు న్నది. ఇకమీఁద నీవాలస్యము చేయుదువేని, ఇక నీవురావని నిరాశచేసికొని ప్రాణములను వదలును. వేగమేవచ్చి నీయధీన మగుజీవితంబుగల యా నాయికను బ్రతికింపుము. అని.

విప్రలంభశృంగారము వర్ణితమయినది. ఇచట నాయిక విరహోత్కంఠిత. అబల యను విశేష్యము సాభిప్రాయము గనుక పరికరార్థకురాలంకారము.

ప్రియాగమనసమయే కిచ్చి దతిక్రానే స్వరార్థయా నాయకయా
ప్రేషితా దూతీ నాయక మాహా:—

నైపుర్యమితి.—కలకణ్ఠాః కోకిలాః - 'కలకణ్ఠ స్తు కోకిలే, హంసే
పారావతే చాపి త్రిపు త్వేష కలస్వరే.' ఇతి నా.—తేషాం కోకిలానాం-
కోమలగిరః మృదువాచః - తాసాం, నైపుర్యం పరుషత్వం, తథా, పూర్ణస్య,
శీతద్యుతేః చంద్రస్య, తిగ్దత్వం తీక్షణత్వం * 'తిగ్దం తీక్షణం ఖరం తద్వది'
త్యమరః, తథా, దక్షిణస్య దక్షిణదిగ్భవస్య, మరుతః వాయోః, దాక్షిణ్య
హనిః - దాక్షిణ్యం పరచ్ఛన్దానువృత్తిః - తస్య హని శ్చ - 'దక్షిణః సరశే
యామ్యే పరచ్ఛన్దానువృత్తిని, అపసవ్యే త్రి వ్యయం తు దేయభేదే దిశి
స్త్రియామ్.' ఇతి నా., తాం ప్రకృతా మబలాం - బలహీనత్వా ద్వేహ
మాత్రం నిద్యతే - మృదుః సర్వత్ర బాధ్యత ఇతి న్యాయా దితి భావః,
స్తర్తవ్యాకృతి మేవ ని తు దర్శనయోగ్యాకృతిం, కర్తుం సన్నాహమ్, ఆత
న్వతే కుర్వన్తి - చరమదశామేవ ప్రాపయితుం ప్రయతంతే ఇత్యర్థః,
బలేతి ఖేదే - సౌమ్యా అపి విపరీతాః సన్తః అబలాం మారయితుం సన్నహ్య
స్తీతి ఖేదః - యద్వా బలేతి విస్తయే - కోమలానాం నిపురత్వం శీతస్య
తిగ్దత్వం దక్షిణస్య దాక్షిణ్యభావ శ్చేతి విపరీతధర్మదర్శనాద్విస్తయః -
'ఖేదానుకమ్నా సంతోష విస్తయామన్త్రణే బత.' ఇత్యమరః, కిం తు,
తృణాదీనాం చలనేన - ఉద్భూతై రుత్పన్నైః, త్వదాప్తిభ్రమైః త్వత్వా
ప్తిభ్రాన్తిభిః, తస్య మారణప్రయత్నస్య - విఘ్నః, క్రియతే కోమలాః కోకి
లాలాపాః అత్యంతశీతలకలకళాకాలీ చంద్రః తైత్త్య మాన్ద్యసౌరభ్య సంపన్న
తయా మనోహరో మలయమారుత శ్చ సంప్రతి త్వయి విలంబమానే విప
రీతా భూత్వా దుస్సహవేదనోత్పదనేన నాయకా ప్రాణహరణోద్యోగ
మేవ కుర్వన్తి. కిం తు కాన్తా ద్వారే దత్తదృష్టిః త్వదాగమనం ప్రతీక్ష
మాణా తృణాధిచలనేఽపి భ్రాన్తివశేన క్షణేక్షణే త్వమే వాగతం ఘన్య
మానాకఠిచ్చి దాశయా ప్రాణా నవలమ్భ్యి వర్తత ఇతి వివక్షితార్థః,
ఇత ఉర్ధ్వం భవదాగమనస్య విలంబే సతి నైర్దాశ్యేన ప్రాణాన్

ఘోరత్యజేత్ - శ్రీమద్రామాగత్య త్వదధీనజీవితాం తా ముపజీష్యేతి భావః.
 త్యజేత్ వివక్షితార్థస్య భజ్యంతరేణాభిధానాత్ * పర్యాయోక్తిభేదః,
 తథా కోమలా అపి నిష్ఠురా ఇత్యాదివిరోధదర్శనాత్ * విరోధాలం
 కారః-స చ దక్షిణస్య దాక్షిణ్యహాని రి త్యత్ర క్షేపసంక్షిప్తః - ఇతరత్ర తు
 శుద్ధః, అబలా మితి విశేష్యస్య సాభిప్రాయత్వాత్ * పరికరాఙ్కురాలం
 కారః - ‘సాభిప్రాయే విశేష్యే తు భవే త్పరికరాఙ్కురః.’ ఇతి. *
 విరహాన్విప్రలమ్భశృంగారః; విరహాలక్షణం తు సాహిత్యచింతామణౌ - ‘కాల
 క్షేపే తు సంప్రాప్తే కోర్యా ద్వ్యపారతన్త్రతః, ఏకగ్రామస్థయో ర్యు
 నో ధ్వంహః సోఽభిధీయతే, ఔత్సుక్య చింతా నిశ్వాస వితర్కాప్యను
 భావభావః.’ ఇతి. నాయికాత్ర * విరహోత్కణ్ఠితా - ‘చిరయత్కథికం
 కాన్తే విరహోత్కణ్ఠి తోన్తనాః.’ ఇతి లక్షణాత్ * ఉత్కణ్ఠా అస్యాః
 సంజాతా ఇతి ఉత్కణ్ఠితా - విరహేణోత్కణ్ఠితా, విరహోత్కణ్ఠితా;
 తథా చోక్తం సాహిత్యచింతామణౌ - ‘విరహేణ్యుత్కణ్ఠా విరహోత్క
 ణ్ఠితా మతా.’ ఇతి; * ఉత్కణ్ఠా నామ వేదన్తాః శేషః - తథా చాహుః -
 ‘రాగే త్వలభ్యవిషయే వేదనా మహతీ తు యా, సంశోషణీ చ గాత్రాణాం
 తా ముత్కణ్ఠాం విదు ర్బుధాః.’ ఇతి.

సాన్తే మాకురు లోచనే విగళతి న్యస్తం శలాకాఙ్జనం
 తీవ్రం నిశ్చసితం నివర్తయ నవాస్తామ్యన్తి కణ్ఠస్రజః,
 తల్పే మాలుతకోమలాంగి తమతాం హస్తాఙ్గరాగోఽశ్ను తే
 నాతీలోదయిలోపయానసమయో మాస్తాన్యథామన్యథాః.

అవ. చక్కగా నలకరించుకొని, స్త్రీయునిరాకకై యెదురుచూచి
 యతడు కార్యవశమున రాకపోగా, న్నజఃపరాసినంతాపముచే గలవర
 పడుచున్న నాయికనొక నేర్పుకత్తె యగు చెలికత్తె విరహతాపము నోర్పు
 కొనుటకై యలంకారలోపమును దెలుపుచు జెప్పుచున్నది:—

పుష్పబాణవిలాసః

మహాశక్తి = ఓ సున్నితమయినదానా! లోచనే = నేత్రములను,
 సాస్త్రే = కన్నీటితోఁ గూడినవానినిగా, మాకురు = చేయకుము. న్యస్తం =
 పెట్టఁబడిన, శలాకాఙ్గానం—శలాకా=పుడకతోఁ బెట్టుకొనఁబడిన, అఙ్గా
 నం=కాటుకయు, విగళతి = కరఁగిపోవుచున్నది. తీవ్రం = ఓర్వరాని, నిశ్వ
 సీతం=నిట్టూర్పును, నివర్తయ = మఱలించుము; ఆఁపుము. నవాః=క్రోత్త,
 కణ్ఠస్రజః=కంఠములొని పువ్వులదండఱు, తామ్యన్తి = వాడుపాటుచున్నవి.
 తల్పే=పాన్పునందు, మాలతః=ఫారలకుము. హస్త=అయ్యో! అఙ్గరాగః=
 మైపూత, తనుతాం=వలచఁదరమును, అశ్నుతే=పొందుచున్నది, ద్ధ్యుతో
 ...యః - దయత=ప్రియునియొక్క, ఉపయాన=రాకయొక్క, సమయః=
 వేళ, నాతీతః=మించలేదు. అన్యథా=వేఱుగా, మాస్తమన్యథాః=తలంపకుము.

తా. ఓనాయకీ! నీవుకన్నుల నీరునింపకుము. కండ్లఁబె
 ట్టిన కాటుకయంతయుఁ గరఁగిపోవుచున్నది. మెడలోనిపూల
 హారములు వాడునుగాన వేడినిట్టూర్పులూర్పకుము. మైపూత
 పాన్పున కంటికొనిపోవునుగాన, పాన్పుపైఁ బొరలకుము. ఇ
 ప్పటికి నీప్రియుఁడువచ్చువేళ మించిపోలేదు. ఒకవేళమఱియొక
 నాయికయింటికిఁ బోయియుండు నేమోయని తలఁచెదవేమో!
 అట్టి తలపోత తలంపకుము. నీనాయకుఁడు తప్పకవచ్చును
 గనుక నతనిరాకకెదురుచూచుచు నలంకారములను మాఁపుకొ
 నక యుండుము. కావ్యలింగము అలంకారము ఔత్సుక్యమనెడు
 సంచారిభావము. శృంగారము విప్రలంభము. నాయికప్రేథ.
 మొదట విరహోత్కంఠితయై, పిదప వాసకసజ్జికయైనది.

అత్తానం సమ్యగలంకృత్య రమణస్యాగమనమాకాఙ్క్షన్తి తస్మిన్
 కార్యవశాత్ కాలవిలम्బం కుర్వాణే దుర్వార సంతాపాతులాం నాయికాం

కాచి చక్రతురాసఖి తాపవేగసహనాయ మణ్డనలోపాపపాదనహార్యక ఘట
లాలయన్త్రీ ప్రాహాః—

సాస్త్రే ఇతి.—లోచనే, సాస్త్రే సభాష్టే, మాకురు-అశ్రువిమో
చనం మాకుర్విత్వార్థః * ‘అశ్రు శోణితయో రస్రమితి నా; సాస్త్రే చేత్కిం
స్యాది త్యత ఆహః—విగళతీతి న్యస్తం. నిహితం, శలాకాజ్ఞానం - శలాకా
అజ్ఞానకణికా-తస్యా మజ్ఞాన మితి*సప్రమీ సమాసః - శలాకాయా అజ్ఞాన
మితి * షష్ఠీసమాసోవా - ఉభయధాపి శలాకాయా గృహీతమిత్వార్థః, విగ
ళతి బాష్పయోగేన చ్యుతిం ప్రాప్నోతి; తస్మిన్ విగళితే సతి నయనయోర్న
హతీ శోభాహానిః స్యాదితిభావః; తీవ్ర ముష్టం*‘తీవ్రః కటుభృశోష్ణేష్వి’
తి నా., నిశ్వసితం, నివర్తయ; అస్తిన్వర్తమానే కింస్యా దిత్యత ఆహః—
నవాః సద్యోఽపచితైః పుష్పై ర్విరచితా ఇత్యర్థః. కణ్ఠస్రజః కణ్ఠోఽస్మి
తాని మాల్యాని, తామ్యన్తి నిశ్వాస వాయుప్రసారేణ మ్లానా జాయంతే;
మ్లానతాయాంతు తాసాం రామణీయకం విసశ్యతీతిభావః; హే, కోమలాజ్ఞా
తదృక్ప్రప్తానర్హే ఇతిభావః, తల్పే శయ్యాయాం, మా లుత పునః పునః
మా పరివర్తస్య; తత్ర లుతనే కింస్యాదిత్యత ఆహః—తనుతా మితి. అద్గరాగః
అనులేపనం, తనుతాం కృశతామ్, అశ్నుతే ప్రాప్నోతి. ఆస్తరణసంఘన్వేణ
తత్ర విశీర్యత ఇత్యర్థః; తస్మిన్ విశీర్ణే గాత్రంధూళిధూసర మివ స్థితం సత్
నయనసుభగం సభవేదితిభావః; హస్తేతిభేదః; నను వల్లభసమాగమే సతి భిలు
సత్యమిదం మణ్డనం సఫలం స్యాత్, తదభావే తస్మిన్ మణ్డనే గలేకాహానిః,
స్థితే కో లాభ ఇత్యాశక్త్యా మాహః—దయతోపమానసమయః
ప్రియప్రాప్తి సమయః, నాతీతః నాతిక్రాంతః, తస్మాన్న హతా ప్రయత్నేన
విరచితోఽయం శృంగారవేషః సర్వప్రకారేణ రక్షణీయవివేతిభావః, అ
న్యథాఅన్యప్రకారేణ-మాన్యమన్యథాః-కాలాతిక్రమోజాతసాప్రసి వల్లభో
నాగమిష్యతీతి నమన్యస్తేత్వార్థః - దుశ్శక్త్యాదిభి ర్తనః వృథా భేదాకులం
మాకృథా ఇతిభావః. అత్ర అజ్ఞానగళనాద్యనభిమత కార్యముఖేన తత్తత్కార్య
రణానా మశ్రువిమోచనాదీనాం నివర్తనీయత్వేన సమర్థనాత్ కోర్వేణ

కారణసమర్థస్వరూపః అర్థాన్తర్గత్యాసః - 'కార్యకారణ సామాన్య విశేషాణాం పరస్పరం, సమర్థనం యత్ర సోఽర్థాన్తరన్యాస ఉదాహృతః.' ఇతి; 'ఉక్తి రర్థాన్తరన్యాసః స్యాత్ సామాన్యవిశేషయోః' ఇతి లక్షణ ముక్త్వా సామాన్యేన విశేషవ్యవితేషేణ సామాన్యస్య యత్ర సమర్థనం తత్రైవార్థాన్తరన్యాస ఇతి యై రుక్తం తన్నతేఽత్ర వాక్యార్థహేతుకం* కావ్యలిజ్జమ్, పాదత్రయేఽపి పూర్వవాక్యార్థం ప్రత్యుత్తరవాక్యార్థస్య హేతుత్వాత్. కాలవిలమ్బానహనస్య వ్యజ్యమానత్వాత్ * ఔత్సుక్యం నామసంచారభావః - 'కాలాక్షమత్వ మాత్సుక్య మప్రాప్తే రిష్టవస్తునః, సంతాపః శయనే చిన్తా నిశ్వాసో గమనోద్యమః, అనవస్థితి రిత్యాద్యా భజన్త్య త్రాసుభావ తామ్.' ఇతి. * ఎరహవిప్రలమ్భశృంగారః. నాయికాత్ర ప్రాధా * వాసక సజ్జికా భూత్వా పశ్యాత్ * విరహోత్కణ్ఠితా జాతా; * వాసకసజ్జికాలక్షణంసాహిత్యచిన్తామణి - 'సంప్రాప్తే వాసకే యా తు సంభోగసుఖాలసా, రశనానూపురప్రాయతత్కాలోచితభూషణా, ధూపాదిభి రలంకృత్య కేళి భవన మాత్మనః, సంపాద్యహృద్యతామూర్ఖలవస్త్ర మాల్యానులేపనం, ప్రియా గమం ప్రతీక్షేత సాస్యా ద్వాసకసజ్జికా.' - వాసకే సజ్జాసన్నద్ధా వాసకసజ్జికా-వాసయతి నాయకం ప్రియావేశ్చనీతి వాసకో వారాదిః - తథా చా హుః - 'వార శ్చ ఋతుకాల శ్చ' ప్రవాసా దాగతః ప్రియః, ప్రసాదనం చ తుష్టానూ నాయికాయా స్తథోద్యమః, నవోధాభ్యుపపత్తి శ్చ షడేతే వాసకాః స్మృతాః' ఇతి; * విరహోత్కణ్ఠితాలక్షణం తూక్ష్మ. నవధా భిలు స్వాధీనపతికాదయః పరస్పరవిలక్షణాః శృంగారనాయికాః ప్రసిద్ధాః, కథ మేకస్యా ఏవ ద్వైవిధ్య మేవం ప్రతిపాద్యతే? ఉచ్యతే - నాయికా తావత్ ప్రథమం త్రివిధా స్వకీయా పరకీయా సాధారణీచేతి; తత్ర స్వకీయా త్రివిధా ముగ్ధా మధ్యా ప్రగల్భేతి; పరకీయా ద్వివిధా కన్యా పరోధా చేతి, కన్యా చ ద్వివిధా ముగ్ధా మధ్యా చేతి, పరోధా తు ప్రాయేణ ప్రగల్భా; సాధారణీ వేశ్యా, సా యశావనోదయప్రభృతి ప్రగల్భేవ, న ముగ్ధా మధ్యా చ; ఏతా వివాహస్థా భేదేన యథాసంభవం స్వాధీన

పత్రికాదిరూపేణాప్తధాభవన్తి. సర్వ మిదం సృష్టికృతం పాహిత్యచిన్తా
 మనః—‘రూపంయకౌవశ లావణ్య లజ్జా మాధుర్య శాలినీ, సౌభాగ్యదా
 ర్య సంపన్నా నాయకాః సా పున స్త్రీదా, స్వాఽన్య సాధారణీ చేతి తత్ర
 స్వీయా పరిగ్రహాత్, సాధ్వీ వినయసంపన్నా కుల శీలార్జవన్వితా, ముగ్ధా
 మధ్యా ప్రగల్భేతి స్వకీయా త్రివిధా మతా, అన్యన్యదీయా సా కన్యా
 పరోధా ద్వివిధా మతా, రూపాదిగుణసంపన్నా కన్యా ముగ్ధా చ మధ్య
 మా, సాధారణీ తు గణికా రూపసౌభాగ్యశాలినీ, కళావతీ చార్థపరా సా
 ప్రగల్భేవ వర్ణ్యతే, ఏతాః పున రవస్థాభి రష్టధా స్య ర్మభోచితమ్.’ ఇతి
 తా శ్చాన్యథా భవన్తి; తథాహి—స్వాధీనపతికైవ ఋతు కాలాదిరూప
 వాసకే ప్రాప్తే వాసకసజ్జికా భవతి; నైవ కాలాక్షమత్వేన న్వయ మే వాభి
 సారికా భవతి; భర్తర్యాప్రభాత మనాగతే విరహోత్కణ్ఠితా విప్రలభా
 భవతి; భర్తు రన్యాసక్తిం విశక్య కుపితా చే ద్విప్రలభా భణ్ణితా భవతి;
 ప్రాప్తం ప్రియం కోపాన్నిరస్య పశ్చాత్తాప ముపగతాచే ద్విప్రలభా కల
 హోన్తరితా భవతి; భణ్ణితా ప్యేవం కలహోన్తరితా భవతి; ఏతాః సర్వాః
 ప్రియే దేశాన్తరం గతే ప్రాప్తితభర్తృకా భవన్తి; ప్రాప్తితభర్తృకా
 ప్రియే ప్రత్యాగతే వాసకసజ్జికా భవతి; తస్మాత్ ప్రకృతే ఏకస్యా ఏవ
 నాయికాయా అవస్థాభేద మశ్రిత్య ద్వైవిధ్యోక్తి రిరుద్ధేతి సర్వమవ
 వాతమ్.

కాచిత్ సర్వజనీనవిభ్రమపరా మధ్యేసఖిమణ్డలం
 లోలాక్షిభ్రువసంజ్ఞయా విదధతీ దూత్యా సహాభాషణమ్,
 అక్షో రజ్జన మజ్జసా శశిముఖీ వినయస్య వక్షోజయోః
 స్థూలంభావృకయోః స్థితం మణిసరంచేలాఞ్చలేనవ్యథాత్.

అవ. చెల్లలనడుమ సంకేతకాలమును దెలియఁగోరి నైఁగఁజేయు
 చున్న విటపురుషునిదూతకనుగూర్చి కామిని సాభిప్రాయముగాఁ జేయు
 చేష్టను కవి యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు:—

టీ. పర్వజనీనవిభ్రమపరా - సర్వజనీన = జనులందఱికి హితమైన, విభ్రమ=వేడుకలు, పరా=కడుముఖ్యములయినవిగాఁ గలదియగు, కాచిత్ = ఒకానొక, శశిముఖి = చంద్రునిబోలు మోముగల్గ నాయిక, మధ్యేసఖి మణ్డలం = చెలికత్తెల గుంపునడుమ, లోలా...యా - లోల = కదలుచున్న, అక్షిభ్రువ = కన్నులయు కనుబొమ్మలయు, సంజ్ఞయా = నైగచేయుటచేత, దూత్యాసహ = దూతికతోడ, అభాషణం = మాటాడుటను, కుర్వతీ=చేయు చున్నదె, అజ్ఞాసా = శీఘ్రముగా, అక్షిః = కన్నులయందు అజ్ఞానం=కాటు కను, విన్యస్య=మిక్కుటముగాఁ బెట్టుకొని, స్థూలంభావుకయోః = గొప్పవిగా నగుచున్న (ఉబ్బుచున్న), వక్షోజయోః = కుచములయందు, స్థితం = ఉన్నట్టి, మణిసరు = రత్నమాలికను, చేలాశ్చలేన = పైఁటకొంగుతో, వ్యధాత్ = కప్పెను.

తా. ముఖచంద్రుని మొదటఁ దాఁకి, కండ్లయందుఁ గాటుక పెట్టుకొనుటచేతను, మణిహారమునుగప్పటచేతను, సాయం కాలపువెన్నెలపోయిన పిదప, వెలుపటఁ జీకటి దట్టముగాఁ గ్రమ్మియొండొరులచూఁచి నడ్డగించినతర్వాత నిండ్లలో దీపము లార్చిన పిదపఁ గాంతుఁ డుండుదేశమునకు నేను వచ్చెద నని నైఁచి యగునాయిక దూతికతోఁ జేసిన సంకేతకాలము సూచింపఁ బడినది. నాయిక పరకీయ నాయకుని కడకుఁ బోవునది గనుక అభిసారిక.

జననన్నిధౌ సంకేతకాలజిజ్ఞాసయా సంజ్ఞాం కుర్వతీం జారప్రేషితాం దూతికాం ప్రతికామిన్యాః సాహితచేష్టాం కవి రాహః—

కాచి దిలి:—సర్వస్మై జనాయ హితాః సర్వజనీనాః * 'సర్వజనాత్ తత్ ఖ శ్చే' తి హితార్థే ఖప్రత్యయః * 'అయనే యా ని' త్యా దినాఖ్య ఈనాదేశః - లేచ లే విభ్రమాశ్చలే పరా ఇష్టతమా యస్యాః సాతథోక్తా - సర్వజనహిత విలాసప్రాధాన్యేత్యర్థః - 'శ్రేష్ఠాన్యదూరజ్యేష్ఠే

‘మృ పరః స్యా ద్వాచ్యలిక్ష్కః, పరోఽఽఽఽపరమాత్మా చ కేవలే పర మవ్యయమ్.’ ఇతి నా. ‘సంజ్ఞానాం’ నయనాదీనాం సహజవిభ్ర మశాలిత్వా దాగస్తక సంజ్ఞాభూతాః కట్టాక్ష భూ విక్షేపాదయః సంజ్ఞా ఇతి జ్ఞాతు మశక్యా ఇతి భావః - అత్ర సహజేన అగస్తకతిరోధానరూపం * మాలనం వ్యజ్యతే ఇత్యలంకారధ్వనిః - ‘మాలనం వస్తునాయత్త వస్త్యన్తరనిగూహనమ్.’ ఇతి లక్షణాత్, కాచిత్, శశిముఖి చంద్రివదనా, * మధ్యేసఖమణ్డలం సఖివర్గస్య మధ్యే * ‘పారే మధ్యే పప్త్యావే’ త్యవ్యయాభావః * మధ్యశబ్దస్య నిపాతనా దేదన్తత్వమ్, దూత్యానసహ, * అక్షిణీచ భువోచ అక్షిభువ మితి ద్వంద్వః * ‘అచతురే’ త్యాదినా నిపాతనాత్ సాధుః * ప్రాణ్యజ్ఞత్వా దేకవద్భావః, లాలం చచ్ఛులం య దక్షిభువం తస్యయా సంజ్ఞా సూచనీయార్థ సూచనపర శ్చేష్టావిశేషః - ‘సంజ్ఞాస్యా దర్కజాయాయాం చైతన్యేఽపృథ్వి సూచనే.’ ఇతి నా. - తయా కరణేన, భావణం, విదధతీ కుర్వతీ - పరేషు శృణ్వత్సు పరస్పరార్థకథనస్వాయుక్తత్వా దవిజ్ఞాతం నేత్రాది సంజ్ఞ యైవ వాగ్వాన్యపారసాధ్యం సాధయన్తీ త్యర్థః, అజ్ఞాసా శీఘ్రం - ‘సాగ్ధ్యుడి త్యజ్ఞా సాహ్నీయ ద్రాజ్ఞజ్ఞు సపది ద్రుతమ్’ ఇత్యమరః. అజ్ఞోర్నయనయోఃఽజ్ఞానం, విన్యస్య విశేషేణ నిధాయ, ఆసూలా సూలా భవతః సూలంభావుకా - తయోః, వక్షోజయోః స్తనయోః, శీతం, మణిసరం రత్నమాలాం, చేలాశ్చలేనవస్త్రానేన - ‘చేలం వస్త్రే బహుచ్ఛిద్రే త్రిషు త్వక్ష మనిన్ద్యయోః’ ఇత్యమరః. పృథాల్ ఛాదయామాన - ‘అపిధాన తిరోధాన పిధాన చ్ఛాదనాని చ.’ ఇత్యమరః-అపితూర్వా ద్దధాతే ద్దుజ్. అత్ర ముఖశశిస్పర్శతూర్వకాజ్ఞానన్యానేన మణిసరచ్ఛాదనేన సాన్ధ్యచంద్రికాపగమావన్తరంబహిః సర్వత్రాన్ధకారే సాన్ద్రిభూయ దృష్టిప్రతిరోధకే జాతే గృహేషు దీపనిర్వాపణేచ కృతేకాన్తే నాధిష్ఠితం దేశంప్రతి మయా గూఢమాగమ్యత ఇతి నైవరిణ్యా దూతీం ప్రతి సంకేతకాలః సూచితః, అత ఏవాత్ర * సూక్ష్మలంకారః - ‘సూక్ష్మం పరాశయాభిజేతరసాహతచేష్టితమ్.’ ఇతి. సంస్కారవిశేషశాలిశబ్దప్రయోగసద్భావాత్ * సౌశబ్ద్యాభ్యాం గుణః-

తదుక్తమ్ - 'శబ్దకాస్త్రేణ విజ్ఞేయా క్షామ్య సంస్కారశాలితా, శబ్దానాం
విద్యతే యత్ర సౌశబ్ద్యం తత్ర కన్యతే' ఇతి. ఇచ్చాప్రయుక్తం చక్షు
తం*సర్వ - 'ప్రియోపచ్ఛన్దనకృతే కృతం విషయచేష్టితైః, విదగ్ధక్రీడితం
సర్వ హానేచ్ఛ భయమానభాక్' ఇతి - (ప్రియోపచ్ఛన్దనకృతే నాయక
స్య నాయికాయా వా మనోనురజ్జనార్థ మిత్యర్థః); * కైశిక్యాఖ్యావృత్తిః -
తస్యాః ప్రథమ మజ్ఞం సర్వేత్యాహుః - తదుక్తమ్ - 'సర్వచ సర్వస్వస్థో
సర్వసాఫ్ఘటోఽథసర్వగర్భశ్చ, కైశిక్యా శ్చత్వారి ప్రోక్తా న్యైః ని చైతా
ని.' ఇతి; కైశిక్యాదివృత్తయశ్చత్వారి - తాస్తు రసావస్థానసూచకాః -
తదుక్తమ్ - 'కైశిక్యారభటిచైవ సాత్త్వతీ భారతీ తథా, చతస్రో వృక్షయో
జ్ఞేయా రసావస్థానసూచకాః.' ఇతి; తత్ర కై శికీవృత్తిః శృంగారసప్రథా
నా - తథాచోక్తం సాహిత్యచిన్తామణి - 'శృంగారే కైశికీవృత్తిర్నియతా
సముదాహృతా.' ఇతి? కైశికీవృత్తిలక్షణ మపి తత్రైవోక్తమ్ - 'గీతనృత్త
విహారాధ్యారమ్యనై పథ్యభూషణా, కామోపచారసంపన్నా కైశికీ వృత్తి
రివ్యతే?' ఇతి - (యూనో రాసన్ద జనకం దర్శనాలిజ్ఞనాది రూపం కర్త
* కామోపచారః) - సవీవ సంభోగ ఇ త్యుచ్యతే - తదుక్తం భావ ప్ర
కాశే - 'కామోపచారః శుభోగః కామః స్త్రీ పుంసయోః సుఖం, సుఖ
మాననసంభేదః పరస్పరవిమర్దజః, ఉపచారః సదానన్దకారకం 'కర్తృకన్యతే.'
ఇతి. నాయికా * పరకీయా అభిసరణోద్యుక్తత్వాల్ * అభిసారికా చ -
'కాన్తాభిసరణోద్యుక్తా స్తరార్తా సాభిసారికా.' ఇతి.

జిఘ్రత్యానన మిన్దుకాన్తి రథరం బిమ్బప్రభా చుమ్మతి
స్పృష్టుం వాఙ్మతి చారుషడ్వముకుళచ్ఛాయావిశేషః స్తనా,
లక్ష్మీః కోకనదస్య ఫేలతి కరా వాలమ్బ్య కిం చాదరా
దేతస్యాః సుదృశః కరోతి పదయోః నేవాం ప్రవాళద్యుతిః.

అవ. ఒక జవరాలినిజూచి 'మోహించిన కాముకుడు దానియంద
మునుగూర్చి తన చెలికానితోఁ జెప్పుచున్నాడు:—

టీ. ఇస్తుకాన్తిః = చంద్రుని ప్రకాశము (వెన్నెల), ఏతస్యాః = ఈ, సుదృశః = మచ్చెకంటియొక్క, ఆననం = మోమును, జిఘ్రతి = వాసనచూచుచున్నది. బిష్ణుప్రభా = దొండపండుకాంతి, ఆధరం = పెరిగిని, చుమ్మలి = ముద్దుపెట్టుకొనుచున్నది. చారు... శేషః - చారు = సొగసం న, పన్నముకుళ = తామరమొగ్గలయొక్క, ఛాయావిశేషః = ఒకవిధమైనరూపి, ప్రసౌ = మచములను, స్పృహం = తాకుటకు, వాఙ్మతి = కోరుచున్నది. కోకినదళ = ఎఱ్ఱదామరయొక్క, లక్ష్మీః = సౌరు, కళా = చేతులను, ఆలస్య = పట్టుకొని, క్రీడతి = ఆటాడుచున్నది. కించ = మఱియు, ప్రవాళద్యుతిః = ఉగుళ్లకాంతి, ఆదర్శ = ప్రేమతో, పదయాః = పాదములకు, సేవాంశువును, కరోతి = చేయుచున్నది. (వైవాక్యము లన్నింటియందును అచటనిమిషమునందు జేతనధర్మముపపాదించబడినది.)

నాయిక పరకీయ, ముగ్ధము. రసవత్తయను మొదటి రసోక్తివర్ణితము.

తా. నాయికయొక్కమోము చంద్రబింబముఁ బోలినదనియు, పెదవి దొండపండును, స్తనములు తామరమొగ్గలను, చేతు లెఱ్ఱదామరపువ్వును, పాదములు చిగురుటాకులను బోలినవి యనియు తా.

కాళ్ళి న్నవయావనకాలినీం సుందరీం విలాక్య జాతాభిలాషః కామీ నర్తనచివం బ్రాతే:—

జిఘ్ర తీతి. ఇస్తుకాన్తిః, ఏతస్యాః పురోవర్తిన్యాః - సుదృశః సుసయనాయాః-ఇదం పదద్వయం ప్రతివాక్యం సంఖ్యతే, ఆననం - జిఘ్రతి ఆఘ్రాణం కరోతి - ముఖ ముపైతీత్యర్థః - ఇహ సర్వత్ర అక్షేపే చేతనధర్మ ముపపాద్యతే*ఘృధాతోః ‘పాఘే’ త్యాదినా (ఘృ)దేశః, బిష్ణుప్రభా బిష్ణుఫలక్రీః-ఆధరం చుమ్మలి-ప్రాపన్నతీత్యర్థః-యథా లోకే మాత్రాదిః బంధజనః ప్రేమవశాన్తుఖాసూరిణ మధరచున్నవల చ కరోతి తద్ద

దితి ధ్వనిః, త్రిధా, చారుపద్మముకుళయోః, ఛాయావిశేషః కాన్తివిశేషః -
 'ఛాయా త్వనానపే కాన్తౌ ప్రతిబిమ్బార్కజాయయోః.' ఇతి విశ్వః-
 ప్రసా స్పృష్టం వాఙ్మతి స్తనాశ్రయణం కర్తు ముపక్రమత ఇత్యర్థః-యథా
 కస్య తామీ స్తనస్పర్శం కర్తు మిచ్ఛతి తద్వదితి ధ్వనిః-స్పృష్టం వాఙ్మ
 తీతి స్తనస్పృశ్య భావిత్వప్రకటనద్వారా యావనప్రామిర్భావ స్యాభినవ
 త్వం వ్యజ్యతే. తథా, కోకనదస్య రక్తవర్షస్య- 'భవేత్ శోకనదం రక్తవర్షే
 రక్తోత్పలేన చ.' ఇతి నా. — లక్ష్మీ శోభా- 'శోభా సుందరీ వద్మాసు లక్ష్మీ
 శ్రీరివ కన్యతే.' కరా హస్తా ఆలమ్య - ఫేలతి క్రిడతి - ప్రాప్య విష్ణు
 మృత ఇత్యర్థః-యథా క్రిడనవరా కాచిత్ సఖహస్తా - స్యస్య శ్రమణా
 దిరూపఖేలనం కరోతి అబ్బ దితి ధ్వనిః, కించ. ప్రశాంత్యుత్తర నవవల్లవ
 కాన్తిః- 'వీణాపణే ప్రవాళోన్మేషీ విద్రుమే నవవల్లవే.' ఇతి నా. — ఆద
 రాత్-పదయోః నేవాం కరోతి చరణౌ భజతీత్యర్థః - యథా కాచిత్ పరి
 చారికా స్వామిన్యా శ్చరణనేవాం కరోతి తద్వ దితి ధ్వనిః. అత్ర చంద్రా
 ద్యుపమాన ధర్మాణాం వచనాద్యుపమేయ సంబంధా సంభవాత్ తత్సదృశ
 కాన్తి రిత్యాది సామ్యక్యాక్షేపా దసంభవద్వస్తుసంబంధ నిబంధనా * పదార్థ
 వృత్తి నిదర్శనా - 'సంభవతోనసంభవతః సంబంధా ద్యస్తవస్తునో రుభ
 యోః, బిమ్బ ప్రతిబిమ్బకృతి రుచ్యతవిమా నిదర్శనా ప్రోక్తా' ఇతి లక్షణాత్;
 తథా ముఖాదీనా మాఘాణాది యోగ్యత్వేన జఘాతీత్యాదివ-చ్యార్థ లక్ష్మ్య
 రయో రభేదాధ్యవసాయ మాశ్రిత్య ముఖ్యార్థపురస్కారేణ వాక్యార్థరూప
 విశేషణానాం ప్రస్తుతాప్రస్తుత సాధారణత్వలాభాత్ కాన్త్యాదిశబ్దస్త్రీ
 త్వబలాద్విశేషశబ్ద పుంస్తవబలాచ్చ అప్రస్తుతబాన్ధవస్త్రీ వ్యవహార ప్రతీతేః
 * సమాసోక్తిః-తదుక్తమ్- 'విశేషణానాం తౌల్యేన యత్ర ప్రస్తుతపరినామ్,
 అప్రస్తుతస్య గమ్యత్వం సా సమాసోక్తి రివ్యతే.' ఇతి; సాచ ప్రాగుక్తనిద
 ర్శనాలంకారేణ జఘాతీత్యాదౌ వాచ్య లక్ష్మయో ర్భేదేన వ్యభేదకల్పన
 రూపయా * అతిశయోక్త్యా నిర్వృహం గమిలేతి త్రయాణా మలంకారాణా
 మంగ్లాంగిభావేన * సంకరః - 'భేదేనావస్థితిర్యేషాం సా సంస్పృష్టి రుదా

హృతా, తీరనీరవదేతేషాం సంభేదః సంకరస్త్రిధా.’ ఇతి-(అగాంగిభావేన సంశయాస్పదత్వేన వికవాచకానుప్రవేశేన చ సంకరస్త్రిధేతి త్రిధాశబ్దార్థః.) ముఖాఘా)ణాదీనాం చేతనధర్మాణా మచేతనేషు సమారోపాత్ * సమాధి ర్నామగుణః - ‘సమాధి రన్యధర్మస్య య దన్య త్రాధిరోపణమ్.’ ఇతి. నాయ కా * పరికీయా * ముగ్ధా చ - ‘ఉదయ ద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్త థా.’ ఇతి లక్షణాత్. * ఆయోగవిప్రలమ్భశృజారః; తస్య నాయకాది రూపయావనాది ప్రశంసనేన యూసే స్తద్ధర్మనా స్నాయికావిషయస్పృహ; లక్షణరత్యాః స్థాయీభావరూపేణాఙ్కురి తత్త్వమాత్రం వ్యజ్యతే ఇతి* ‘రస సత్తాసామ ప్రమా * రసోక్తిః; రసోక్తి భేదా శ్చమత్కారచన్ద్రికాయాం ప్రతిపాతాః - ‘సత్తాస్ఫురత్తా సంబోధ నిష్పత్తిః పుష్టి సంకరా, హాసా భాసా శమ్మశ్చైవం నిరుక్తా హి రసోక్తయః.’ ఇతి; రససత్తాలక్షణం తత్రై వోక్తమ్-‘నిజాశ్రయే సమున్నేషే విభావగుణసంపదా, రసస్య సత్తా రత్యాది స్థాయీభావాకృతి శ్చ సా.’ ఇతి; (విభావగుణసంపత్త్యా రసస్య నాయకాది రూపే స్వాశ్రయే య దున్నేషమాత్రం సా సత్తైవ రససత్తా); కేవల రత్యా దిస్థాయీభావః స్వాదుతాం నీత శ్చే ద్రస ఇ త్యుచ్యతే-తథా చోక్తం శృం గారతిలకే-‘విభావై రనుభావై శ్చ సాత్త్వికై ర్య్యభిచారిభిః, ఆనీయమానః స్వాదుత్సం స్థాయీభావో రసః స్పృశః.’ ఇతి; తత్ర రసోత్పత్తికారణం విభావ ఇత్యుచ్యతే - తదుక్తమ్ - ‘విభావః కథ్యతే తత్ర రసోత్పాదనకార ణం, ఆలమ్బనోద్దీపనత్వా స ద్విధా పరికీర్తితః.’ ఇతి; తత్రాలమ్బనవిభావో నాయకాదిః-తథా చోక్తం సాహిత్యచిన్తామణి-‘ఆలమ్బనం తు రత్యాదే ర్విషయో నాయకాదికః.’ ఇతి; ఉద్దీపనవిభావస్తు ఆలమ్బనగుణాదిరూపేణ చతుర్విధః-తదుక్తం శృంగారతిలకే-‘ఆలమ్బన గుణశ్చైవ తచ్ఛేష్టా తదలం కృతిః, తటస్థా శ్చేతి విశ్లేషా శ్చతుర్థోద్దీపన క్రమాః, ఆలమ్బనగుణో రూపయావనాదిః ప్రకీర్తితః, తచ్ఛేష్టా యావనో ద్భూతహావభావాదికా మతాః, నూపురాంగదహారాది తదలంకరణం మతం, మలయానిలచన్ద్రాద్వా స్తటస్థాః పరికీర్తితాః’ ఇతి. ఏవం కార్య భూతేన యేన రత్యాది రనుభా

వ్యతే జ్ఞాప్యతే సోఽనుభావః - స చ ఆజ్ఞికాదిభావేన త్రివిధః - తే
దుక్తం సాహిత్యచింతామణౌ - అనుభావో భవేత్సోఽయం భావోయో
నానుభావ్యతే, ఆజ్ఞికో వాచికశ్చాపి సాత్త్వికశ్చైత్యపి త్రిధా.' ఇతి;
ఆజ్ఞికాః కటాక్షవిక్షేపాదయః - వాచికాః, గీతనర్తకీ గుణకీర్తనాదయః -
సాత్త్వికాః స్తమ్భాదయః - తే చ అష్టా - 'స్తమ్భప్రళయ రోమాశ్వాః
స్వేదో వైవర్ణ్యవేపధూ, అశ్రు వైస్ఫర్గ్య మిత్యష్టా సాత్త్వికాః పరికీర్తి
తాః.' ఇతి. రససహకారిణో నిర్వేదాదయోభావా వ్యభిచారిణ ఇ త్యుచ్య
స్తే - తే చ త్రయస్త్రింశత్ - తథా చాచుః - 'నిర్వేదానిశజ్జా-ఖ్యాస్తథా
నూయామదశ్రమాః, ఆలస్యం చైవ దైన్యంచ చింతా మోహాః స్మృతిర్థృ
తిః, న్రిడా చపలతా హర్షో వేగ శ్చ జడతా తథా, గర్వో విషాద ఔత్సు
క్యం ని ద్రాపస్తార ఏవ' చ, సుప్తిర్విబోధో హర్ష శ్చ అపహితౌ తథోగ్ర
తా, మతి ర్వాస్థి స్తథోన్మాద స్తథా మరణ మేవ చ, త్రాస శ్చైవ విత
ర్క శ్చ విజ్ఞేయా వ్యభిచారిణః, త్రయస్త్రింశదమీ భావా రసస్య సహ
కారిణః.' ఇతి, ఏతే నిర్వేదాదయః సంచారిణ ఇతి చ వ్యవహీయస్తే -
తథా చోక్తమ్ - 'వివేషా దాభిముఖ్యేన చరన్తి వ్యభిచారిణః, త ఏ వాన్యత్ర
సంచారా త్సంచారిణ ఇతిస్త్యుతాః.' ఇతి. స్థాయిభావా స్తు - 'నతి ర్వాస శ్చ
శోక శ్చ శ్రోదోత్సాహా భయంతథా, జుగుప్సా విస్తయ శమాః స్థాయి
భావాః ప్రకీర్తితాః.' ఇతి - నవానాం రసానాం నవ ప్రసిద్ధాః; రసా శ్చ
'శృంగారహాస్యకరుణా రౌద్రవీరభయానకాః, బీభత్సాద్భుతశాంతా శ్చ రసాః
శ్చార్వై రుదాహృతాః.' ఇతి యథాక్రమం రత్యాదిస్థాయికాః. ఏలేషాం
లక్షణాని తు తత్ర తత్ర కేషాశ్చిత్ప్రదర్శయిష్యమాణత్వా ద్విస్తరభయా
న్నలిఖ్యస్తే.

దూతి త్వయా కృత మహో నిఖిలం మదుక్తం
న త్వాద్యశీ పరహితప్రవణాన్తి లోభే,

శ్రాస్తాఽసి హస్త! మృదులాంగి గతా మదర్థే
సిద్ధ్యన్తి కుత్ర సుకృతాని వినా శ్రమేణ.

17

అవ. ఒకనాయికీ ప్రణయశోపముచేతఁ దనమగనినిఁ దిరస్కరింపఁ
గా, నతఁడు శోపముతో నెడలిపోయెను. అట్టినాయకునిఁ దోడ్తెచ్చుటకై
యొకదూతిని బంపఁగా, నది తానే యాతనిని వశపఱచుకొని క్రీడించి
మఱివచ్చి, “నీవు చెప్పినదియెల్లఁ జేసితిని” అని బొంకెను. అట్టిదూతిని
జూచి, నాయిక సంభోగచిహ్నములనుగాంచి తనరోపము నడఁచుకొని, ఈ
క్రిందివిధంబున నేర్పు మెఱుఱు నిందారూపమున స్తుతినేయుచున్నది:—

టీ. హేదూతి=హిదూతికా, మదుక్తం=నాచేతెప్పఁబడినది, నిఖిలం=
అంతయు, త్వయా=నీచే, కృతం = చేయఁబడినది. అహో=అహా! (ఈపని
చేయుము. ఈపని చేయుకుమని నేమేమి చెప్పితినిో యదియది మాత్రమే
చేసితివి! చెప్పినది యొకటియైన విడువక చేసితివి. వేఱేమియుఁ జేయలేదు
అని నాకాశ్చర్యము గలుగుచున్నదని స్తుతిపక్షమున విస్తయము. ఒకటిచెప్పిన
వేటొక్కటి చేసితివని నిందాపక్షమున విస్తయము) త్వాదృ? = నిన్నుఁ
బోలిన, పర...వచా - పర = ఇతరులకు, హితా = మేలుచేయుటయందు,
ప్రవణా=శ్రద్ధగలదూతిక, లోకే=ప్రపంచమున, నాస్తి=లేదు. మృదుల్లాఙ్గి=
సున్నితమగు మేనుగలదానా! మదర్థం=నానిమిత్తము, గతా=వెళ్లినదానవై,
శ్రాస్తా=బడలినదానవు, ఆసి=అయితివి. (నీవు సుకుమారాంగి వయ్యు, దేహ
ప్రయాసమును లక్ష్యముచేయక, రాకపోకలవలని ప్రయాసమొర్చితివిగదా!
అహా! నీసౌజన్య మేమని కొనియాడుదునని స్తుతిపక్షమునభావము. నీవు సుకు
మారగాత్రి వగుటచేతనే, నీయంగమునందు స్పష్టముగాఁ గనుబడుచుండు
సురతాయాసమువలని గుఱుతులు కప్పిపుచ్చుటకు వీలుకానివి యనియు, నా
పనియను నెవమువెట్టుకొనివెళ్లి, సురతముచేఁ గడుబడలిక నొందితివి
యనియు నిందాపక్షమున భావము.) ఈ యర్థము నరాంతరముచే సమర్థిం
చుచున్నాడు.—సుకృతాని = పుణ్యకార్యములు, శ్రమేణవినా = బడలిక
లేక, కుత్ర=ఎచ్చట, సిద్ధ్యన్తి = సిద్ధించుచున్నవి? ఎచ్చటను సిద్ధింపవని

భావము. కఘ్రిక నీవు నీశ్రమంబును సరకునేయక యొరుల మేలొనర్చుటకై ప్రవర్తించుటకు యుక్తమేయని భావము.

తా. ఈ వ్యాజస్తులిచేత “నేజెప్పినది యించుకయు నీవు నేయలేదు. అయితే నీవు స్వకార్యపరురాలవై, నమ్మి భర్త కడకుఁ బంపిన నాకే ద్రోహము చేసిన దానవైతివి. వేఱు కారణముండునని యెంచఁగాని యీ నీకడుబడలిక నాభర్తతో డి యుపభోగమునందలి రాయిడిని వెల్లడిపఱచుచున్నది. చీ! నమ్మినవారిని ద్రోహముచేయు నీమోము చూడఁగూడ దని నింద వ్యక్తమగుచున్నది. కనుకనే యీ శ్లోకంబున వ్యాజస్తు త్యలంకారము.

నాయిక స్వీయ, ప్రగల్భ. దూతి యభిసారిక.

ప్రణయకలహనిరస్తత్వేన కుపిత మాత్మనో వల్లభ మనునేతుం స్వని యోగా ద్గతాం రూపవిభ్రమాదిభి స్తం వశీకృత్య స్వహిత మేవ సాధయి త్వా ప్రత్యాగతాం ‘త్వదుక్తం సర్వం కృత మి’తి మృషైష్ఠ భాషమాణాం లక్ష్మ్యమాణరతిశ్రమాం దూతీ మస్తస్మి గూఢరోహ విదగ్ధా నాయికా నిన్దా స్తుతిం కుర్వతీ ప్రాహ. —

దూతీతి. — హే, దూతి, మదుక్తం, నిఖిలం సర్వం కృతమ్ - ఇదం కురు ఇదం మాకురు ఇతి మయా య ద్య దుక్తం తత్తదేవాచరిత మిత్యర్థః, అహో ఉక్తార్థే లేశోఽస్యన్యథా న కృత ఇతి స్తుతిపక్షే విస్తయః - అన్య దుక్త మన్య త్కృత మితి నిన్దాపక్షే విస్తయః; త్వాదృశీ త్వత్ప్రమానా, దూతీ, పరహితప్రపణా పరోపకారరతా, లోకే నాస్తి; పరోపకార మేవ స్ఫుటికరోతి - శ్రాస్తేతి: — మృదులాఙ్గి శోమలగాత్రి - సౌకుమార్యకాలిత్యేన కాయశ్లేశ మనహమానయా త్వయా పరోపకారార్థం సోఽపి సోఢః కియ త్తే సౌజన్య మితి స్తుతిపక్షభావః - అన్యత్ర మార్దవకాలిని త్వదంగే స్ఫు టం లక్ష్మ్యమాణాని రతిశ్రమలక్షణాని సం వరీతు మశక్యా నీత్యర్థః, మదర్థం

గతాశ్రాంతాసి-నూతనాదిభిః శ్రమంప్రాప్తా సీతి స్తుతిపక్షభాషా - అన్యత్ర
 తు మత్కర్మసాధనవ్యాజేన గతాసి సంభోగేన శ్రమం ప్రాప్తాఽసి
 త్యాశయః; కాంతేతి విషదే-విషదోఽత్ర మృషాభూతః; ఉక్తార్థసమర్థ
 నాయార్థాంతరం న్యన్యతి; సుకృతాని పుణ్యాని, శ్రమేణ వినా కుత్ర
 సిద్ధ్యన్తి న కుత్రా పీ త్యర్థః - అత స్తవ శ్రమ మవిచార్య పరహితాచరణే
 ప్రవృత్తి రుచితై వేతి భాషా.

అత్ర వాచ్యయా స్తుత్యా-మదుక్తం త్వయా కి మపి న కృతం త్వం
 న కేణుం స్మార్థపరా విశ్వస్య ప్రియం ప్రతి ప్రేషితవత్త్యై మహ్య మే
 ద్రోహం కృష్ణవత్ససి ఆశంకసీమాన్యనిమిత్తో ఽయమాత్మకః శ్రమ స్తవ
 మద్వల్లభోపభోగోధర్మముద్ధాటయతి - ధిక్త్వాం విశ్వస్తజన ద్రోహిణీ
 మితి నిన్దా వ్యక్తతే - అత ఏవ వ్యాజస్తుతి రలంకారః - ‘నిష్టయా వాచ్య
 యా యత్ర స్తుతి రే వావగమ్యతే, స్తుత్యా వా గమ్యతే నిన్దా వ్యాజస్తుతి
 రసా మతా.’ ఇతి లక్షణాత్, మృదులాశ్లేఢి విశేషణస్య సాభిప్రాయ
 త్వాత్ * సుఖరాలంకారః, సామాన్యేన విశ్లేషసమర్థనరూపః * అర్థాంతర
 న్యాసః, పాశరస్య వ్యాజస్తుత్యర్థత్యాదుభయోః * సంకరః, అర్థాంతరన్యా
 సస్య తు తాత్పర్యం సహ * సంసృష్టిః.

నాంకా * స్వీయా * ప్రగల్భాచ - ‘ప్రవృద్ధయావనా పూర్ణ
 పక్షేషువిజత్రపా, రతౌ ప్రయతతే నైవరం ప్రాధా చ్చద్వోక్తికాఽసి.’
 ఇతి లక్షణాత్, గూఢవిప్రియకారిత్వా న్నాయకః * శతః దూతీ తు *
 అభిసారికా పరకర్మసాధనవ్యాజేనాభినవణాత్ - ఉక్తం చ రతిరహస్యే-
 ‘దూత్యమిషేణాన్యస్యా నాయకమే త్యాత్మరూప గుణభావాన్, వ్యాజాన్ని
 వేద్య ఘటయే నర్థం స్వం సాభిసారికా దూతీ.’ ఇతి.

న బరిభరితి కబరిభరే ప్రబో
 న చరికిడితి మృగనాభిచిత్రకమ్,

విజనీహరీతి న పురేవ మత్పురో

నివరివరితి న చ విప్రియం ప్రియా.

18

వ. నాయకుడు చెలికత్తెలచే బోలయబుకను బొందింపఁబడిన నాయిక మాటలాడక మానముతోనుండఁగా, దానిచెలికత్తెతో నిట్లువల్కుచున్నాఁడు:—

టీ. ప్రియా=సఖి, పురాణవ=ముందువలె, స్రజః=పూవులసరములను, కబరీభరే - కబరీ = కొప్పసెడి, భరే = కూటమునందు (గొప్పదయిన కొప్పనందు), నబరీభరీతి = మాటిమాటికిఁ దుఱుముకొనదు. మృగనాభ చిత్రకమ్ = కస్తు బొట్టును, నచరీకరీతి = ఎచ్చుతక్కువల్లలేకుండ బాగుగాఁ బెట్టుకొనదు పురేవ = ముందువలె, మత్పురో = నాముందట, నవిజనీహరీతి = (చెలికత్తెలతోడ) మాటిమాటికిఁ దిరుగదు. విప్రియం = (నేనుజేసిన)తప్పును, నవివరీవరితి = (హుమూఁడిగినను) చెప్పదు. ఓసఖి నీకుఁ జెలిసియున్న యెడలఁ జెప్పును అని భావము.

నాయిక ఖండిత, మధ్య, ధీర. నాయకుడు సఖులు చెప్పిన మాటలు వాస్తవములైనచో ధృష్టుఁడు. లేక అవి కల్లయైనచో అనుసూలుఁడు.

నాయకః సఖిభి ర్హింసామానం గమితాయాం నాయికాయా మనా లవస్త్యాం తస్యాః సఖిమాహ:—

నేటి.—ప్రియా, స్రజ మాటాఁ, కబరీ కేశపాశః - నైవ భరో భారః.*‘భరో వి చయభారయో,రి’ తి నా.—శస్త్రీ కబరీభరే, న బరీ భరీతి పునః పునః న విభర్తి - అపరితోష నివృత్తిసర్వవ్రం ఘటితా న్యపి వేష్టనాని న క్షుభయతి - భూయోభూయః, సుష్ట న ధారయతీత్యర్థః; తథా, మృగనాభః, శ్రకం కస్తూరీతిలకం - ‘మృగనాభి ర్మృగమదః కస్తూరీ చ’ ‘తమాలవృ త్తిలక చిత్ర కాణి విశేషమ్.’ ఇతి చామరః, న చరీకరీతి పునఃపున ర్న కరీతి - మృగనాతిరక్తప్రమాదన పూర్వకం న

ఛరచయతీ త్వర్ధః; పురేవ ప్రాగివ, మత్పురో మమాగ్రతః * ‘పూరణగుణే’
 తి సూత్రేపూర్వోత్తరసాహచర్యేణ కృదవ్యయ స్వైవ గ్రహణ మిత్యభ్యుప
 గమా దిహా న పక్షీన్మమానప్రతిషేధః - తథా చ ప్రయోగః - ‘వాపీ కాపి
 స్ఫురతి గగనే తత్పరం సూక్ష్మపద్యా.’ ఇతి, న విజరీహరీతి సహచరీభిః సహ
 పునః పునః నశ్రీడతి; విప్రియం - నవివరీవరీభిశ్చం న వివృణోతిచ - ఏతా
 దృశం కోపనిమిత్తం కి మప్రియం మయాచరిత మిత్యుక్తా సతీ ప్రతివచన
 మపి నప్రయచ్చతీత్వర్ధః - కినిమిత్తం త్వయా జ్ఞాయతేచేద్వక్తవ్య మిత్యా
 శయః, క్రమా దిహా * ‘భృణోభరణే’ ‘కృణోకరణే’ ‘వృణోహరణే’
 ‘పృణోవరణే’ ఇత్యేలేభ్య శ్చతుర్భ్య * ‘ధాతోరేకాచః’ ఇత్యాదినా
 యథాసంభవం పోనఃపున్యేభ్యశ్చాచే వాయజ్ - తస్య * ‘యజోఽచి చే’తి
 లుక్ - ప్రత్యయలక్షణేన * ‘సన్యజో ర’ తి ద్విత్వమ్ - * ‘ఋత శ్చే’
 త్యభ్యాసస్య రీగాగమః - * ‘చర్కరీతం చే’తి యజ్జగన్తస్యాదిప్రభృతిషు
 పరిగణితత్వా చ్చపాల్కు - * ‘యజో వా’ ఇతి పాక్షిక ఈడాగమః.
 అత్ర ఏకస్య ప్రియేతి కర్తురనేకక్రియాన్వయాత్ * కారకదీపకాలం
 కారః; * స్వభావోక్తివృత్త్యనుప్రాసో స్ఫుటావేవ. యజ్జగన్తప్రయో
 గాత్ * సాశబ్ద్యాభ్యో గుణః. * ఈర్ష్యామానవిప్రలమ్భశృంగారః; ఈర్ష్యా
 మానలక్షణం సాహిత్యచింతామణౌ - ‘ఈర్ష్యామానః సయః కోపః ప్రియ
 జ్ఞాతాస్యసంగమే, అభాషణ ముపాలమ్భో భర్తృనం తాడనం తథా,
 వైముఖ్య మశ్రు చామర్ష ఇత్యాద్యైః సోఽనుభావ్యతే, తద్ జ్ఞానం శ్రవ
 ణా ద్దృష్టే రనుమానాత్ త్ర ధా భవేత్, శ్రవణం దూతికాదిభ్యో దృష్టిః
 సాక్షోద్విలోకనమ్, అనుమాన్వప్నభోగాఃకాగోత్రప్రస్థలనాదిభిః.’ ఇతి.
 (అత్ర స్వప్నీనామ నిద్రాయా ముద్భూతోఽన్యనాయకాగోచరః సల్లాహః.)
 నాయకా * ఖడ్గితా - ‘జ్ఞాతేఽన్యాసద్దవికృతే ఖడ్గితేర్ష్యాకషాయితా, నిశ్వాస
 కమ్ప ఖేదాద్యైః ఖడ్గితే తృభిధీయతే.’ ఇతి; సా చ * మధ్యాధీరాచ -
 ‘మధ్యాధీరా ప్రియం మానే న పశ్యతి నభాషతే.’ ఇతి; మధ్యాధీక్షణమ్ -

‘సంలక్ష్యయాస్థనా మధ్యా తుల్యలజ్జామనోభవా, ప్రియప్రోత్సహితా
భతే కేళీవిస్త్రమ్భకాశలమ్.’ ఇతి; కీరత్వాదినా ౭వస్తరభేదకాలిత్వం మాన్సి
న్యో రేవ మధ్యాప్రగల్భయోః; త దుక్తం సాహిత్యచింతామణో - ‘మధ్యా
ప్రగల్భయో ర్జానవిధా త్రైవిధ్య మిష్యతే, కీరా త్వకీరాచ పున ర్ధీరాధీరేతి
చ క్రమాత్.’ ఇతి. నాయక స్తు మానవిధానస్య సఖీవచనస్య సత్యత్వే *
ధృష్టిః-అసత్యత్వే నిరవరాధత్వా * దక్షకూలవప. * మజ్జుభాషిణీవృత్తమ్-
‘స జ సా జ గౌ భవతి మజ్జుభాషిణీ.’ ఇతి.

గూఢాలిజ్జన గణ్ణచున్బున కుచస్పర్శ్యాది లీలాయితం
సర్వం విస్తృతమేవ విస్తృతవశో బాలేఖలేభ్యోభయాత్,
సల్లాపోస్త్యధునా సుదుర్లుటతమ స్తత్రాపి సాతివ్యథా
యత్ త్వద్దర్శన మవ్యభూ దసులభం తేనైవదూయేభృశమ్.

అవ. మొదట రూపరేఖావిలాసాదులచే మెల్ల మెల్లగా వంచింది,
క్రమముగా నాలింగనాదులన్ని దొప్పిదము నొందించి, కొంతకాలము గూఢ
ముగా రమించి, యావల నితరులయభిప్రాయముల నెఱుంగు ధూర్తులగువారు
గుఱుతులంబట్టి నైర్విణీత్వమునుగూర్చి యనుమానింపఁగా, నాయకునియింటి
కిఁబోవుట మానిన యొకనాయిక చోచినచోట నాయకునితో మాటాడు
చుండెను. అప్పుడు ధూర్తులు, అట్లు మాటాడఁ గూడదనఁగా, సమయమువ
చ్చినప్పుడు చూచియైన సంతసపడుచుండునాయికను జూచుటగూడ తగదని
నిషేధింపఁగా, నపుడు నాయకుడు హఠాత్తుగా విజనప్రదేశమునఁ గనఁబ
డిన నాయికనుగూర్చి వ్యసనార్తుడై యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు:—

టీ. బాలే=బీచిన్నదానా! (బాల్యమువలనఁ గలిగిన మూఢతవలననే
యీచేటుగలిగినది. నీవు ప్రాథమే నీభయంబువిడిచి గాత్రోడఁ గలిసియుం
దువని భావము.) విస్తృతవతః = హెచ్చిన, భలేభ్యో = దుష్టులవలన,

భయాత్ = వెఱపువలన, గూఢ... ర్యాది—గూఢ=రహస్యమైన, ఆలిజ్జన=
కొంగిలింత, గణ్డచుమ్మన=చెక్కిళ్ల యొక్క (ను) ముద్దుపెట్టుట, కుచస్పర్శ=
స్తనములయొక్క (ను) దాకుట, ఆది=మొదలుగాఁ గలిగిన, లీలాయితం=
వేడుక, సర్వం=అంతయు, విస్మృతమేవ = మఱువఁబడినదే. అధునా=
ఇప్పుడు, సల్లాపః = ముచ్చటలాడుట, సుదుర్ఘటతమః = కడునరుదయినది,
అస్తు=కానిమ్ము. తత్ర=ఆవిషయమున, అతివ్యధా=ఎక్కువదుఃఖము, నాస్తి=
లేదు. కింతు=మఱేమనిన, త్వద్దర్శనమపి = నీచూడ్కియొగూడ, అసులభం=
సులభముగానిది, అభూత్ ఇతియత్=ఆయెననుట యేదిగలదో, తేనవివ=
ఆమాత్రముచేతనే, భృశం=మిక్కిలి, దూయే=సంతాపము నొందుచున్నాను.

తా. ఓచెలీ, నీపై దుర్జనులు అంకుతనము మోపుదు
రని వెఱచి, నీవు నాయొంటికి వచ్చుట మానినపిదప, నీతోడ
నేనొనర్చిన బిగికొంగిలింత, చెక్కిళ్లు ముద్దుపెట్టుకోలు, కుచ
ముల యొరయిడి మొదలగు వేడ్కలెల్ల మఱవనేమఱచితిని.
తనాత నెప్పుడైనఁ గనఁబడినచో మాటలాడుచుంటివి. దాని
కి గరవయ్యె. అయినను బాధలేదు. ఇప్పుడు నీదర్శనముగూడ
దుర్లభమాయెనే! దాననే మిక్కిలి వగచుచున్నాను.

నాయిక-పరకీయ. విరహవిప్రలంభశృంగారము.

అదౌ రూపరేఖావిలాసాదిభిః శనైశ్శనైః ప్రలాభ్య క్రమా దాలి
జ్జనాది హ్వానుకూల్యం నీత్వా కశ్చిత్ త్కాలం గూఢం రమిత్యా తతః పరే
క్లితజ్ఞేషు ధూరైషు లక్షణా న్యవేత్య స్వైరిణీత్వానుమానపరేషు సర్వ పరి
త్యక్తాభిసరణాదిప్రసక్తాం. కదాచిత్ ప్రదర్శనసంభాషణపరాం తేషు
సంభాషణ మ ప్యసహమానేషు సత్సు ముఖప్రదర్శనమాత్రపరాంత స్యాః
తైరస్తరాయే క్రియమాణే చిరమనవలోకితాం దైవాశ్చ దాచి నిజసప్ర
దేశే దృష్టిపథ మాగతాం నాయికాం కామీ భేదాకులః పాహః—

గూఢేశ్చి. — హే బాలే బాల్యప్రయుక్తా నృగ్భ్యా దేవ తే ఆద మన
 ర్థమూలం భయం ప్రవృద్ధ మితీ భావః, విస్తృతవతః-విస్తారం ప్రాప్తవత
 ఇతి యావత్. ఖలేభ్యో రద్ధాన్వేషణపరేభ్యో - భయాత్ * భీతార్థా
 నాం భయహేతు రితి అపాదానత్వాత్ ఖలేభ్య ఇతి పశ్చమీ - * భయ
 శబ్దా ద్దేతో పశ్చమీ - అస్య హేతో రుత్తర త్రాపి సంబంధః, సర్వం, గూ
 ఢం. అన్యై రవిదితంస్పృష్టకాదిరూప మాలింగనం - తథా గణ్డయో శ్చ
 మ్మనం కుచయోః స్పర్శః-తేషాం ద్వంద్వః. తే ఆదయో యస్య తత్తతోక్తం-
 లీలాయితం విలాసః - తద్రూపం చేష్టిత మి త్యర్థః * 'లీలా విలాసే' ఇతి
 ధాతోః కణ్డ్యాదిత్వాద్యకి భావేక్తః-కణ్డ్యాదిరాకృతిగణః-తథా చ దృశ్యతే.
 ప్రయోగః- 'య ద్విన్వద్భవనేషు భోజనృపతేస్త త్యాగలీలాయితమ్.' ఇతి-
 'య సోఽప్యద్భుజదండుచణ్డిమచల త్కోదంజులీలాయితమ్.' ఇతి, యద్వా గూఢే
 త్యాది లీలాయిత మి త్యేకం పదం-గూఢాలింగన గణ్డచుమ్మన కుచస్పర్శా
 ఆదయో యానాం చేష్టానాం తాస్తతోక్తాః - తానాం లీలాయితం విలాసవ
 దాచరణం - భావపరీక్షార్థం కేనచిన్దిషేణ క్రియమాణత్వా ద్విలాసాయమా
 నత్వ మిత్యర్థః * లీలాశబ్దా ద్ధాచార కృతంతా ద్భావేక్తః * 'సలొకే' తినిషే
 ధస్య కృద్యోగలక్షణపక్షీవిషయత్వా దిహ శేషపశ్చాత్ సమాసః; చతురాః
 కామినః కేనచిద్వ్యాజే నోపక్రాంతైరాలింగనాదిభిః కామినీపరీక్షాం కుగ్వస్తీతి
 కామశాస్త్రే ప్రదర్శితమ్- 'సుహృది శిశౌ వా జనయత్కితా మే వోద్దిశ్య
 చుమ్మనాక్షేపమ్, ఉత్సర్జ మక్త మస్యా బహు స్పృశేద్బాలలాలనవ్యాజాత్.'
 ఇతి-దర్శితేజితాయాం సంక్షేపణం * స్పృష్టకాదిరూప మాయుజ్జ్వాత్ -
 'సలలితమణ్డువిహారై స్తజ్జఘనం సంస్పృశేదన్యైః, అవతార్య కా మసి రుజం
 వార్తావ్యాజేన తత్ర సీతాయాః, ఆలమ్భ్యి పాణి మస్యాః శిరసి దృశోః.
 స్వస్యసంపులకం దిద్యాత్, అనురాగపేశలం చ బ్రూయా దుభయార్థ మిదృ
 శంవాక్యమ్, శమయ మమ దుఃఖపీడాం కలయ నిమిత్తం త్వమ్ వాస్యాః,
 సుతను మదనాదరోఽయం యుక్తః కిం త్వద్గుణస్య కిన్ను ఫలమ్, ఇ త్యౌష
 ధాదిపేషణవిధిషు వ్యాపార్థయే దేనాం, సనఖస్పర్శం కుర్యాద్దానాదానంచ

‘శ్లో’ గతుశుమాదేః, కరజరదనపదలాఙ్ఘితమస్మై పరాదికం చద్యాత్, అథ
 సన్నిధాయ రహసి ప్రాధాన్యేషాని సుఖరసం విన్యాత్. ఇతి—స్పృష్టకాదిల
 క్షణ మపి తత్త్రైవోక్తమ్ - ‘యద్యోషితః సముఖమాగతాయా అన్యాప
 దేశా ద్వైజితో నరస్య, గాత్రేణ గాత్రం ఘటతే రతజ్ఞా ఆలిగ్దనం స్పృష్టక
 మేత దాహుః. యద్బ్రహ్మతీ కింఞ్చన కుశ్చితాక్షం స్థిరోపవిష్టం పురుషంస్త
 నాభ్యాం, నితమ్బినీ విధృతి తాంచగ్గఢం గృహ్య త్యసౌ విధక ముచ్యతేతత్.
 యత్రోత్సవాదా తిమిరే ఘనే వా య దిచ్ఛతోఽస్యా శ్చిరమగ్దనగ్దం,
 తత్ స్పృష్టకం తత్పునరేవ కుడ్యే నిషీడనా త్పీడనసంజ్ఞకంస్యాత్, భావ
 ప్రబోధార్థ మజాతరత్యో శ్చతుర్విధోక్తా పరిరమ్భలీలా.’ ఇతి, విస్తృత
 మేవ-తద్వార్తా మపి విహాయ బహుకాలా గత ఇత్యర్థః - చిరోజ్ఞితే
 దుర్లుభే తస్మిన్నైరాశ్య స్యాత్సత్త్వన్నత్వా దసంస్తరక్ భృశం నశోచామితి
 భావః, అధునా సంప్రతి-సల్లాపామిశస్సంభాషణం* సల్లాపాభాషణం మిథ
 ఇత్యమరః-సుదుర్లుటతమః అతిదుర్లుటః-అస్తుభవేత్-ఖలేషు తత్ర తత్రగూ
 ఢం సిలేషు నిర్భయ మేకత్ర మేశన స్యాలాభా దితి భావః, తత్రాపి
 సల్లాపా భాషేఽసి - అతివ్యథా అతిదుఃఖం - నాస్తి - దుస్సహవిరహతాప
 విస్తరణహేతో స్తస్మిన్ముఖదర్శనమాత్రస్య కదాచి నచ. సద్భావా దితిభావః,
 కిం తు త్వద్దర్శన మపి-అసులభం దుర్లభ మభూ దితియత్-భావ మక్షాకా
 తుకేషు ఖలే వ్యవశ్యే త్స్వివ పశ్యత్సు మస్తుభదర్శనస్య మద్బ్రష్టివధే వర్త
 నస్య త్వయా ప్రాయేణ పరిత్యక్తత్వా దితి భావః, తేనైవ త్వద్దర్శనస్య
 దార్లభ్యే నైవ - భృశ మత్యంతం - దూయే పరితాపం ప్రాప్నోమి * ‘దూ
 శోపరితాప’ ఇతి ధాతోః కర్తరి లట్. చిరపరిచితానా మాలిగ్దనాదీనా మా
 త్యన్తికనివృత్తా వసి దర్శనసల్లాపయోః సంభవతో ద్వీరహవృథాం కింఞ్చిత్
 సోధవా నస్తి-తత సల్లాపే నివృత్తేఽసి దర్శనమాత్రస్య సంభవాత్ క
 ఙ్చిత్ ధైర్య మాలమ్భ్య స్థితవా నస్తి - సంప్రతి దర్శనస్యాలాభే సతి ప్రతి
 బంధనాభావా దతిమాత్రం విజృంభమాణేన విరహాత్కాపేన దుస్సహమాన్తి

మనభవా మితి నిష్కృష్టార్థః, అత్రాల్లిజనాది లీలాయితస్య చిరార్థే తత్త్వే ప్రస్తుతే తత్ప్రత్యాయనార్థం తత్కార్యభూతస్య విస్తరణసోపపత్తయేనాత్* అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారః - 'అప్రస్తుతస్య కథనాల్లే ప్రస్తుతం యత్ర గమ్యతే, అప్రస్తుత ప్రశంసేయం సారూప్యాదినియన్త్రితా.' ఇతిలక్షణాత్, ఆదిశబ్దేన కార్యకారణభావాదేః సంగ్రహః-తథాచామః- 'కార్యే నిమిత్తే సామాన్యే విశేషే ప్రస్తుతే సతి, తదన్యస్య వచస్తుల్యే తుల్య స్వేలిచ వచ్చాధా.' ఇతి; సాచ విస్తరణాసంబంధేఽపి తత్సంబంధకల్పనరూపయా * అతిశయోక్త్యానుప్రాయితేతి * సంకరః; తథావ్యథా కారణభూతానాం ప్రకృష్టానాం కామోపచారాణా మాత్యంతికనివృత్తౌ సత్యా ఘపి వ్యథారూపకార్యానుసూత్*విశేషోక్తిర్నామాలంకారః - 'కార్యాజన్విశేషోక్తిః సతిపుష్కలకారణే' ఇతి లక్షణాత్; తద్దర్శనాలాభరూపా సమగ్రకారణా దధికపరితాపకార్య సోక్తివృత్తివర్జనాత్ * విభావనాభేదః - 'విభావనా వినాసి స్యాత్కారణంకార్యజన్తచేత్, హేతునా మసమగ్రత్వే కార్యోత్పత్తిశ్చ సామతా.' ఇతి; సాచ విశేషోక్త్యనుగృహీతే త్యుభయోః*సంకరః; అసయోః ప్రాగుక్తాలంకారస్యచ * సంసృష్టిః. నాయకమనసో దౌర్బల్యస్య ప్రతీయమానత్వాత్ * దైన్యం నామ సంఘాదీ భావః - 'నిరోజస్త్యం తు మనసో దైన్యమిత్యభిధీయతే, మనస్సంతాపదాగ్న్య చింతాత్మక్యాదిభిర్భవేత్.' ఇతి. * విరహవిప్రలంభశృంగారః నాయకా* పరకీయా.

యాచన్ద్రీస్య కళజ్జీనో జనయతి స్తే రాసనేన త్రపాం
వాచా మద్విరకీరసున్దరగిరో యా సర్వదా నిన్దతి,
నిశ్వాసేన తిరస్కరోతికమలామోదాన్వితాన్యోఽనిలాన్
సోత్తై రేవ రహస్త్వయా విరహితాకాఞ్చిద్దశాంసీయతే.

అ. ఒకనాఁడు ప్రాణనాథుఁడు కార్యవశంబున రాళ్ళ విలంబమునే యుచుండఁగా, విరహవేదనను దాళఁజాలక నాయికచే బంపఁబడిన దూతిక నాయకునితోఁ జెప్పుచున్నది:—

టీ. యా=వినాయిక, నైరతననేన-నైర=నవ్వుచున్న, ఆననేన = మోముచేత, కళజ్జి=నలపుగలిగిన, చంద్రస్య=చంద్రునికి, శ్రపాం = సిగ్గును, జనయతి=కలిగించుచున్నదో, యా=వినాయిక, వాచా=మాటలచేత, శర్వదా=ఎల్లప్పుడు, మన్ది...రః=మన్దిర=గృహమునందలి. కీర=చిలకయొక్క, సుందర=ఇంపులయిన, గితః=పలుకులను, నిన్దతి=మోడుచున్నదో, యా=వినాయిక, కమ...న్వితాన్ - కమల=తామరపువ్వులయొక్క, పరహ=ఎక్కువ, ఆమోద=సువాసతో, అన్వితాన్ = కూడిన, అనిలాన్ = వాయువులను, నిశ్వాసేన=(తన)నిట్టూర్పుచేత, తిరస్కరి=మీఱుచున్నదో, సా=ఆనాయిక, త్వయా=నీచేత, విరహితా = లేనిదై, రహః=ఏకాంతమునందు, కాశ్చిత్ = చెప్పశక్యముగాని, దశామ్=అవస్థను, నీయతే=పొందింపఁ బడుచున్నది.

తా. ఓనాయకుఁడా, తొల్లి యేనాయిక చిటునగవు మోముచేతఁ గళంకియైన చంద్రునికి సిగ్గునుగలిగించినదో, తన పలుకులచే జిలుకలపలుకులను నిందించినదో, నిట్టూర్పుచే దామరపువ్వులలోఁ దావిని గొనివచ్చు మందమారుతమును తిరస్కరించినదో, అవియెల్ల నిప్పుడు నీతోడులేకయుండు సీచెలిని జరమావస్థను బొందించుచున్నవి. కావున నిక నీవు తామసింపక వచ్చి, నీప్రియురాలి నేలుకొనుము. గాంభీర్య మనుగుణము. నాయిక స్వీయ, మధ్య, విరహోత్కంఠితము. చంద్రమన్దానిల కీర కోకిలాలాపము లనెడి విభాగములచేతను, తీవ్ర నిశ్వాసము మొదలగు ననుభావంబులచేతను, కన్నీరు, గొంతుమాటుదల మొదలగు సాత్త్వికభావములచేతను; సిగ్గు,

దైన్యము మొదలగు సంచారిభావంబులచేతను వృద్ధిగొందిన నాయికానాయకుల విప్రలంభశృంగార మీశ్లోకమున వర్ణితమయ్యెను.

కన్తింశ్చి ద్వాసరే కార్యవ్యాసశ్లోత్ ప్రావల్ల భే చిలన్పుమానే విరహావేదనా మసహమానయా నాయికయా ప్రేషితా దూతీ నాయక మాహః—

యేతి.—యా—స్తేరం స్థితయుక్తం—యదాననం తేన - కళజ్జీనః చంద్రస్య కుత్స్థితలాఙ్ఘనయుక్తస్య చంద్రస్యే - మన్దహాసశాలినా నిష్కృశ జ్జేన ముఖేనేతి త్రపాహేతూక్తిః, త్రపాం లజ్జాం జనయతి—సకళజ్జు చంద్ర మతిశయేనాభిభవతీత్యర్థః; యానాయికా, వాచాగ్రా—మన్దిరక్షీః శ్రీ డార్థం గృహే సంవర్ధితః శుకః * 'కీరతుకా సమావి' త్యమరః—మన్దిరగ్రహణం శిఖలబ్ధీక్షితచాతుర్యాతిశయశాలిత్వసూచనార్థం—సర్వదా సమక్షవర్తిత్వేన నిఖిలదూషణవచనశోతృత్వస్యద్యోతనార్థం చ—తస్య—సుందరీరితా చా రువాచః—సర్వదా సర్వస్థితౌ కాలే—అస్య పదస్య పూర్వోత్తరవాక్యయోరపి సంబంధః—నిద్దతి గర్వాతి—తద్వస్తద్ధరుం భావత ఇత్యర్థః; య—నిశ్వాసేన - కమలానా మామోదః మనోహరపరిమళః - 'విమర్దోద్ధే పరిమళో గంధే జనమనోహరే, ఆమోదః సోఽతినిర్హారీ' ఇత్యమరః—తేన—అన్వితా న్యుక్తా—అనిలాన్ వాయూన్—తిరస్కరోతి పరిభవతి—కమలగన్ధిభిః శోమలైః శిరైశ్చ నిశ్వానై ర్యుక్తాభవతీత్యర్థః; సా నాయికా, త్వయా, విరహితా వియుక్తాసతీ, తైః స్వపరిభూతై రేవ చంద్రకేళిశుక కమలవనానిలైః, రహః విజనప్రదేశే—అన్యత్ర నిశ్శుక్లం బాధితుం ప్రవృత్తే రసంభవాదితిభావః, కాశ్చిత్ వత్తు మశక్యా మిత్యర్థః, దశాం మూర్ఖాదిరూపావస్థామిత్యర్థః, నీయతే ప్రాప్తవ తీక్రియతే. అత్ర ప్రథమపాదే కళజ్జీనఇతి నిష్కృష్ణహేతుపన్యాసేన ఉపమానా చ్ఛందో దుపమేయస్య నాయికావచన స్యాధిక్యవర్ణనాల్* వ్యతిరేకాలంకారః—'వ్యతిరేకో విశేషశ్చే దుపమానోఽష్టమేయయోః.' ఇతి

లక్షణాత్. ద్వితియత్వతీయయోస్తు * ఉపమాలంకారః - నిస్తత్తే తిరస్కరో
 తీతి పదద్వయస్య సాదృశ్య ప్రతిపాదకత్వాత్ - స్పర్ధతి జయతి ద్వేష్టి
 త్యోదినా మఱి సాదృశ్యప్రతిపాదకేషు దజ్జినా పరిగణితత్వాత్, త్ర పాం
 జనయ తీ త్యత్ర కచ్చిత్కశజ్జితం సామాతస్మితేన లజాం ప్రాపయతి త
 ద్య దితి, వాచా నిస్త తీ త్యత్ర కణ్ఠకవివ నిస్తాం కరోతీతి, నిశ్వాసేన తిర
 స్కరో తీత్యత్ర హేలయానిస్తాం కరో తీతి చ, ప్రతీయతే; ఇహ సర్వత్ర
 ప్రకృతార్థస్య ప్రతీయమానార్థా భేదాధ్యవసాయ మాశ్రిత్యనాయికాయాః
 ప్రగమాపరాధం స్వయ ముద్ఘాట్యత ఇతి * అభేదాతకయోక్తిః; తస్మా
 మ్నా త్వయా విరసితా నతీ తై రేవ దురవస్థాం నీయత ఇ త్యనేన తయా
 కృత మపరాధం మనసి నిధాయ చంద్రిదయః సర్వే సంభూయతవ అసాన్ని
 ధ్యవకా దేకాకిసిం తాం వైరనిర్భాతనార్థ మివ వీడయ నీతి * ఉత్పేక్షా
 లంకారో వ్యజ్యతే; తేన చ తత్కృతపీడన స్యాతిమాత్రత్వం గమ్యతే;
 తతః నాయికాస్వపః భూతై రేవ పరిభూయతే తదుపేక్షణం తు త వాను
 చిత మితి ధ్వన్యతే; కిం చ సర్వదా స్తేరముఖి మణ్ణుభాషిణీ సుకుమారీ
 సురభి శిఖర నిశ్వాసకాలినీ నాయికా సంప్రతి దురవస్థా మచుభవతీ త్యనేన
 స్థితాదికం సర్వం పాశ్యజ్య సాశ్రముఖి దైన్యోక్తిపరా దీర్ఘోష్ణశ్శ్చసితా
 సతీ వర్తత ఇతి ద్భోత్యతే; రహ ఇ త్యనేన లజ్జయా పరేభ్యః స్వావస్థామ
 నావిష్కృత్య అన్త రేవ తామ్య తీతి. గమ్యతే; తతః సర్వథా శీఘ్ర
 మాగత్య నాయికామిమాం జీవయేతి ప్రాధాన్యేన ధ్వన్యతే చంద్రసన్ధానిల
 కిరణోకాలాపాది వీభావై స్తీవనిశ్వాసా ద్యనుభావై రశ్రువై స్వర్యాది
 సాత్త్వికై ర్ద్రిడాదైన్యావిసంచారిభావై శ్చ పరిపోషం గమ్యతే నాయికా
 శ్రయో * విరహవిప్రలమ్భశృంగారః ప్రతీయతే. ఏవం వ్యజ్య సమృద్ధిసద్భా
 వాత్ * గామ్భీర్యం నామ గుణః - * ‘ధ్వనిమత్తాతు గామ్భీర్య’ మితి లక్ష
 ణాత్. నాయికా * స్వీయా మధ్యా * విరహోత్కణ్ఠితా చ - అనేకకార్య
 వ్యాసంగా ద్యసాశ్చ నాగచ్ఛతి ప్రియః, నామతః సైవ దుఃఖారా విరహోత్క
 ణ్ఠితా మతా. అస్మి న్నయత్వం కమ్మ శ్చ పాణ్డీమా బాష్పనిర్గమః, నిర్దేద
 శ్వాసదైన్యాద్యా అనుభావా భవన్త్యమి. ఇతి.

తస్మిన్ సా యది గాయతి శ్రుతికటు ర్వీణాధ్వని జ్ఞాయత్నే
యద్యావిష్కరుతేస్తితాని మలి నైవా లక్ష్యతే చన్ద్రికా,
ఆ నేమాన నివోత్పలం నవమపి స్యాచ్ఛేత్ పురోనేత్రయో
స్తస్యాః శ్రీ రవలోక్యతే యది తటిద్వల్లి వివర్ణైవ సా. 21

అవ. ఒకానొక విలాసిని సొబగునుజూచి, కాముకుఁడు దానిగుణ
ములను దనవేడుకచెలికానితో వరించి చెప్పుచున్నాఁడు:—

టీ. సా = ఆ (నేనుజూచిన), తస్మిన్ = నన్ననిదగునతివ, గాయతియది =
పాటపాడెనేని, వీణాధ్వనిః = వీణయొక్కరవము, శ్రుతికటుః = చెవులకింపు
గానిది, జాయతే = అగుచున్నది. స్తితాని = చిఱునగవులను, ఆవిష్కరుతే
యది = వెలిపుచ్చేనేని, చన్ద్రికా = వెన్నెల, మలి నైవ = నల్ల నిదిగానే, ఆల
క్ష్యతే = కానఁబడుచున్నది. నేత్రయోః = కన్నులయొక్క, పురో = ముందట,
స్యాత్ చేత్ = ఉండెనేని, నవం ఆపి = అప్పుడే పూచినదైనను, ఉత్పలం =
కలువ, మ్హనమివ = వాడుపాటినదివలె, ఆస్తే = ఉన్నది. శస్యాః = ఆకాంత
యొక్క, శ్రీః = మేనిసొరు, అవ. . . యది = చూడఁబడునేని, సా = ప్రసిద్ధమైన,
తటిద్వల్లి = మెఱుపుదీగ, వివర్ణైవ = తెల్ల పాటినదే, (భవతి = అగుచున్నది.)

తా. ఆ ప్రియురాలియొక్క కంఠధ్వనిని విన్నతర్వాత
వీణాధ్వని విన మనసు రాదు. పెచిఱునవ్వువెన్నెలకంటె బ్రకా
శముగలది. ఆనాయిక కన్నులు కలువలకంటె కాంతిగలవి. ఆచె
లువయొక్క మేను మెఱుపుదీగకంటె దళితళ మెఱయునది.
అని నాయిక పరకీయ. అయోగవిప్రలంభశృంగారము. నాయికా
లంబన విభావనముచేతను, ఆలంబన గుణరూపమైన ఉద్దీపనవిభా
వనముచేతను, ప్రథమమున నావిర్భవించిన నాయికాశ్రయమ
యిన రతి వ్యక్తమగుచున్నది.

కాళ్ళి ద్వీలాసిని విలాక్య జాతాభిలాషః కామీ తదీయగుణాన్
శర్తస్యచివస్యాగ్రే స్తాతి:—

తస్మిన్:—సాయూదృష్టా - తస్మి తన్వజ్జీ - గాయతి గానంకరోతి

యది - వీణాధ్వనిః - శ్రుత్యోః శ్రోత్రయోః - కటుః అప్రిమః - శ్రుతిక
టుః కర్ణకఠోరః - కటుస్తీకరనే త్తారరనే నా తద్వతి త్రిషు, సుగన్ధి మత్స్య
రాకార్యాప్రియతీక్షణ్యపిత్రిషు, కటుః స్త్రీకటురోహిణ్యాం దూషణేతు
నపుంసకమ్. ఇతి నా. జాయతేభవతి - గాయన్త్యాః తస్యాః కణ్ఠస్వరే, శ్రూయ
మాణే వీణాధ్వనిః, శ్రావ్యతాం జహతీత్యర్థః - వీణాస్వన మప్యతిశేతే తదీయ
కణ్ఠస్వర ఇతి భావః, సాతస్వీ - స్తితాని మన్దహాసాన్ - ఆవిష్కారులే యది
ప్రకటయతి చేత్ - చంద్రికాఽపి మలీనై వాలక్ష్యతే - తత్సన్నిధా సా మ
న్దస్ఫూర్తిః సతీ దృశ్యత ఇత్యర్థః - వైశద్యేన తతోఽపి తదీయస్తీత శ్రీ
రుత్పూర్ణేతి భావః, ఉత్పలం కువలయం - నవం - నూతన - మపి - అష్టాన మపీతి
యావత్ - తస్యా త్వన్వ్యాః నేత్రయోః పురః స్యాచ్ఛేత్ తదీయనయనద్వ
న్దస్య పురోవర్తి భవే ద్యది - ఘ్నాన మి వాస్తే తిష్ఠతి - తదాస్వల్పీభూత
శోభలేన లక్ష్యత ఇత్యర్థః - తదక్షీయంగళం శ్రీయా నవోత్పలం నిరాకృత్య
వర్తత ఇతిభావః, తస్యాః - శ్రీః దేహకాన్తిః అవలోక్యతే యది - సావర్ణ ప్రక
ర్షణశాలితేన ప్రసిద్ధా - తదిద్వల్లివిద్యుల్లతా - వివర్ణిత తద్వర్ణో నయనసుభగో
న భవతీత్యర్థః - తత్కాన్తే ర్విద్యుత్కాన్తే శ్చ మహా దన్తర మస్తీప భావః.

అత్ర వీణాధ్వనిపారుష్యాదిరూపప్రస్తుతకార్యేణ ప్రశంసనీయనా
యికాగాన మౌఢ్యర్యాతిశయాది రూపప్రస్తుతకారణప్రతీతేః * అప్రస్తుత
ప్రశంసాలంకారః, తల్లక్షణం తూక్తమ్; సా చ వీణాధ్వని ప్రభృతీనాం
శ్రుతికటుత్వాద్యసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభిధానరూపయాఽతిశయోక్త్యా
ఽనుప్రాణి తేతి ద్వయోః * సంకరః. నాయికా * పరకీయా * ఆయోగ
విప్రలమ్భ శృంగారః. నాయికారూపేణాలమ్భనవిభావేన అలమ్భనగుణ
రూపేణోద్దీపనవిభావేన చ లబ్ధప్రథమోన్నేహ నాయికాశ్రయా రతిర్వ్య
జ్యత ఇతి రససత్తా నామ ప్రథమా రసోక్తిః, లక్షణం తూక్తమ్.

సత్యం త ద్య దవోచేథామమమహాన్ రాగ స్వదీయా దితి
త్వంప్రాప్తోఽసి విభాతవవసదనం మాం ద్రష్టుకామోయతః,
రాగం కిం చ బిభర్షి నాథ హృదయే కాశ్చిరపత్నోదితః
నేత్రే, జాగరజం లలాటఫలకే లాక్షోదసోపాదితమ్. 22

అవః పరనాయకతో రేయగడపి, వేకువ నేతెంచుచున్న భోగది
హ్నములుగలిగిన నాయకుని నొకనాయక స్తుతివ్యాజముచే మర్తము భేదిం
చుచుఁ జెప్పుచున్నది:—

టీక. త్వదీయాత్ = నీదైన (నీకు నాపైనుండెడి) యనురాగముకంటె,
మమ = నాకు, రాగః = (నీమీఁది) మక్కువ, మహాత్ = ఎక్కువయినది,
ఇతి = అని, యత్ = ఏమాటను, అవోచథాః = పలికితివో, తత్ = ఆమాట,
సత్యం = నిక్కము. యతః = ఏకారణముచేత, త్వం = నీవు, విభాత ఏవ = వేకు
వనే, మాం = నన్ను, ద్రష్టుకామః = చూడఁగోరినవాడవై, సదనం = ఇంటికి,
ప్రాప్తః = వచ్చినవాడవు, అసి = అయితివి. కించ = సుతీయు, నాఁ = శ్రీయుఁ
డా! హృదయే = అొమ్మునందు, (మనసునందుఁగాదు.) కాశ్చీరపత్రోద్దితం—
కాశ్చీరపత్ర = కుంకుమపువ్వుతోఁ జేయఁబడిన మకరికాపత్రము మున్నగు
వానివలనఁగలిగిన, రాగం = ఎఱుపును (అనురాగమును), విభన్తి = వహించుచు
న్నావు. నేత్రే = కంటియందు, (జాత్ర్యకవచనము). జాగరజం = మేల్కొని
యుండుటవలనఁ బుట్టిన, రాగం = ఎఱుపును (రేయెల్లనిద్ర లేమిచేఁగల్గిన)
రాగమును, విభర్తి = వహించియున్నావు. లలాటఫలకే = వికాలమైన నెన్నుడుటి
యందు, లా... తప్— లాక్షారస = లద్దుకయొక్క ద్రవముచేత, అపాదితం =
కలిగింపఁబడిన, రాగం = ఎఱుపును, విభర్తి = వహించియున్నావు.

తా. ఓ నాయకుడా! నాకు నీపై నుండు రాగముకంటె
నీకు నాపైనఁ గలరాగ మెక్కువ యని యంటివిగదా! అది
వాస్తవమే. నాకు నీపైఁగలరాగ మొక్కమనస్సునందేయున్నది.
నీకునాపైఁగల రాగమన్ననో అొమ్మునను, నేత్రములందును,
నొసటను నున్నది కాన నెక్కువగానున్నదనుట కేమిసందియము?
రాగము అనఁగా, ఎఱుపు. అనురాగము అనియు రెంటికి నభేదా
భ్యవసాయము. “ఓ నాథా! నీకు నాపై సనురాగమున్నది లేనిది,
రాత్రియంతయుఁ బరకాంత యింటనుండి వేకడలేచిరాఁగానే
నీఅొమ్మునందలి కుంకుమపువ్వుతోఁ గలిగిన చందనచర్చచేతను,
నీకన్నులయెఱ్ఱదనముచేతను, నీ నొసటనుండులాక్షారాగముచేత

బాగుగ? చెలియుచున్నది. పోరా నీ బూటకపుత్రేమి నిటఁ జూపకుము.” అని నాయక నాయకుని వ్యాజస్తుతి చేసినది.

నాయక ఖండిత మధ్య; ధీరాధీర. నాయకుఁడు ధృష్టుఁడు.

అన్యకాంతావేశ ని రాత్రిం నీత్వా ప్రభాతసమయే సదూయాంతం పరిదృశ్యమానసంభోగచిహ్నం వల్లభం కాచి న్నాయికా స్తుతివ్యాజేన మర్తో ధ్వాటనం కుర్వతీ ప్రాహః—

సత్యమితి:—త్వదీయాత్ త్వత్సంబధిన్ తద్విషయా దనురాగాత్, మమరాగః మత్సంబధిత్వ ద్విషయోఽనురాగః, మహాఁ అధికి, ఇతి య ద్వచః, అవోచధాః అవాదీః * బ్రాహ్మో ఇతి త్వా దాత్మనేపదం * ప్రకృతే ర్వచి రాదీశః * ‘అస్యేతి వక్తీ’ త్యాదినా ఛైరజ్ఞః * ‘వచ ఉమి’ త్యుమా గమః, తద్వచః, పత్యం తగ్యం, యతః యస్తా త్కారణాత్, త్వం విభాతే ప్రభాతే ప్రాతరేవ-న తు తం కాట మతిక్రమ్య విలమ్బనాసహిష్టుత్వా దితి స్తుతిపరోభావః-నిశాం నీత్యై వాగతః న తు పూర్వ మన్యకాంతాపర తస్త్వత్వా దితి నిదాపరో భావః, మాం ద్రష్టుం కామోభిలాషాయస్య తథోక్తః సజ్-సవనం గృహం-ప్రాప్తోఽసి, మా మదృష్ట్వా చిర మన్యత్ర వర్తితుం న శక్నో సితి స్తుతిపరో భావః; ప్రతాపాపరతయా దర్శనమాత్రం కర్తుమాగతోఽసితి నిందాపరోభావః; త్వదీయరాగస్య మహత్త్వం న కా ర్యానుమేయం-కిం తు ప్రత్యక్షసిద్ధ మపి త్యాహః రాగ మితి:—కిం చ హేనాథ, హృదయే వక్షసి * ‘హృదయం చిత్తవక్షసోఽపి’తి నా:—కాశ్చి రాఖ్యదేవేభవం కాశ్చీరం కుజ్జుమం:—‘అథ కుజ్జుమం, కాశ్చీరజన్మాన్ని శిఖిమ్:’ ఇత్యమరః-‘కాశ్చీరం చ గుడం రక్తం తథా కాలేయకం చ తత్, కాశ్చీరజన్మాన్నిశిఖం చారులోహితచందనమ్.’ ఇతి ప్రతాపమార్తాండః-తస్య పత్రాణి తన్వయాః పత్రాకారాః రేఖావిశేషాః-పత్రావళిః పత్రలతా పత్ర భజశ్చ పత్రకమ్.’ ఇత్యమర్శశేషే - తేభ్య ఉదితముత్పన్నం-ప్రేయసీ కుచ కుమ్భ పరిమళ పిశున మితిభావః-రాగం రక్తిమాణ మనురాగం చ విభర్షి, తథా నేత్రే చక్షుషీ జాగరణం జాగరాజ్ఞాతం-కృత్స్ననిశాయా మపి కామో పచారసూచక మితిభావః - రాగం విభర్షి, తథా-లూటం ఫలక మి వేతి * ఉప మితసమాస-తస్మిన్ లాక్షరసేన అలక్తకద్రవ్యేణ-ఆపాదితం సంపా

దితం-దయితాచరణ ప్రణిపాతశంసనమితి భావః - రాగం విశర్ది, ఏవే
మస్తర్పహి శ్చ రాగస్ఫూర్తేః స్ఫుటత్వా దధునా త్వదీయవచ స్యనృతత్వ
శబ్దా నివృత్తేతి భావః; ఇహత్వం సత్యవా దీతి స్తుత్యా త్వత్వవచనం సర్వే
మనృతమేవ - వాఙ్మలేణ మయ్యసురాగో దర్శితః - నిశాపసానే గృహం
ప్రత్యాగమనేన సంభోగచిహ్నై శ్చ పనితాస్తర విషయస్త వాసురాగం,
స్ఫుటీక్రియతే - వశ్చకాగ్రేసర స్త్వమ్ - అతస్త్వయి విశ్వాసో న విధే
యః - ఇతి నిద్రావ్యజ్యతే అతప్రథమవాక్యం ప్రతిపాదత్రయ వాక్యార్థ
స్య హేతుత్వా దనేకవాక్యార్థహేతుకం * కావ్యలిజ్జ మలంకారః;
తచ్చైశ్వర్యస్తి స్తంశే శుద్ధమ్, అంకాస్తరేతు రాగశబ్దగతశ్లేష మూలాతిశయోక్తి
సంక్షిప్తమ్; స్తుత్యా నిద్రా ప్రతీయత ఇతి * వ్యాజస్తుతిశ్చ; సా చోక్తకావ్య
లిజ్జసాపేక్షేతి తయో రజ్జాజ్ఞిభావేన * సంకరః లక్షణాని తూక్తాని ప్రథమ
పాదోక్తార్థస్య ప్రవక్ష్యేన సమర్థనాత్ * విస్తరాభ్యోగుణః - 'సమర్థనప్రప
భోచ్చైర్విరుక్త స్యార్థస్య విస్తరః.' ఇతి లక్షణాత్. * ఈర్ష్యమాన విప్రలమ్భ
శృంగారః. నాయకా * ఖణ్డితా- 'నీత్యాఽన్యత్రనిశాంప్రాత రాగతేప్రాణవ
ల్లభే, అన్యాసంభోగ చిహ్నైస్తు కుపితా ఖణ్డితా మతా.' ఇతి లక్షణాత్;
సాచ మధ్యా*ధీరాధీరా చ- 'ధీరాధీరాతు సోత్పానపక్రోక్షిస్యాత్ ప్రియా
గసి.' ఇతి లక్షణాత్, నాయకో*ధృష్టః, అపరాధేస్ఫుటేఽపి నిర్భీకత్వాత్.

ఏతస్మిన్ సహసా వసస్తమయే ప్రాణేశ దేశాస్తరం
గస్తుంత్యంయతనేతథాపినభయం తాపాత్ ప్రభద్యేఽధునా,
యస్తాత్ కైరవసారసారభముషా సాకం సరోవాయునా
చాద్ధీ దితువిజృమ్భతే రజనిషు స్వచ్ఛామయూఖచ్ఛటా.

అవ. ఒకానొకనాయక వసంతకాలంబున దేశాంతరంబుబోవఁ బ్ర
యత్నించు కాంతునింగూర్చి, యాతని దేశాంతరప్రయాణము మనంబున
నంగీకరింపనిదై నను, నంగీకరించుదానివలె జెప్పుచున్నది:-

టీక. హే ప్రాణేశ = ప్రాణనాథుడా, ఏతస్మిన్ = ఈ, వసస్తమ
యే = ఆమనికాలంబున, త్వం = నీవు, సహసా = యోచనలేక, దేశాస్తరం =

ఇతరదేశమునకు, గస్తుం=పోవుటకు, యతనే=ప్రయత్నపడుచున్నావు. తథా
 ౨౩=అట్లు ఇష్టముగాని పనిచేయఁ గోరినను, అధునా=ఇప్పుడు, తాపాత్=
 విరహాసంతాపమువలన, భయం=దిగులును, నప్రపద్యే=పొందను. యస్తాత్=
 ఏకారణమువలన, కైరవ...ముషా-కైరవ=తెల్ల గలువలయొక్క, సార=మేలై
 న, సారభముషా=సువాసననుజూఁగఁగొనునట్టి, సరోవాయునా=కొలనిగాలితో,
 సాకం=కూడ, చాద్వీ=చంద్రునిదైన, ప్వచ్ఛా=నిర్మలమైన; మయూఖచ్ఛటా=
 కిరణములవరుస, దిక్షు=దెసలయందు, విజృమ్భతే=వ్యాపించుచున్నది.

తా. “ఓస్రాణేశ” అని సంబోధన చేయుటచేత నా
 ప్రాణముల కీర్ణుడవైన నీవు దేశాంతరమునకు వెళ్లిపోఁగా
 నే నీయధీనములైన యా ప్రాణములును నీతోడనే వెడలిపోవ
 నున్నవి యని యభిప్రాయమును దెలుపుచున్నది. సంబో
 ధనము. “ఏతస్మిక్-వసంతే” ఈ వసంతమునందు అనుటచేత,
 సకలపుష్పములు పూచుట, తేనెటీగల గుంపుల ఝంకారము
 లు మదముచే నింపుగాఁగఁగాయుకొయిలలకూతలు మొదలగు
 కామోద్దిష్ట సాధనములు గలదగుటచేత విరహిణీస్త్రీలకుఁ
 బ్రలయకాలముం బోలినది యీ వసంతకాలము. ఇట్టి వసంతకా
 లమున నీవు పోదలఁచుట న్యాయమే అని యభిప్రాయము.
 అయత్నసిద్ధమైన శైత్యోపచార సామగ్రిచే నొప్పాటు నీకా
 లమునఁబుట్టిన తాపము హెచ్చుగానేరదు. కనుకనే నీవిరహ
 తాపమునకు వెఱవనని బాహ్యభిప్రాయము. కాలాంతరమం
 దుఁ గలుగు విరహతాపము హెచ్చుబాధను గలిగించునుగాని
 యది యీ వసంతకాలముమాడ్కి నుత్తరక్షణముననే ప్రాణా
 పహరము స్థేయదు. కావున, నీవు ప్రయాణము సాగించిన
 వెంటనే సుడిగాలి కాటుచిచ్చులుబోలె మలయానిల చంద్ర
 దీప్తులు కలిగి నోప్రాణములను వెంటనే నీసివేయును గావున

నేను తత్త్వము నాశముగలిగించు విరహతాపమునుండి నేను వెలువసనిన యాంతరమైన యభిప్రాయము.

కాచి న్నాయికా వసంతకాలే దేశాంతరం గతుం ప్రయత్నవంతం కాంతం తత్ప్రవాస మంతరక్షేణానజీకుర్వాణాఽప్యజీకుర్వాణేవాహః—

ఏతస్మిన్నితి.—హేప్రాణేశ మత్ప్రేక్షానా మిశ్వర త్వయి గణే త్వదధీనాస్తేఽపి నిర్గుహ్యస్తీ త్యభిప్రాయగర్భ మిదం సంబోధనపదమ్, ఏతస్మిన్ వివిధకుసుమావిర్భావ మధుకరనికురుమ్బక మదకలకలకణ్ఠహాజితాది మదనోద్దీపనసామగ్రీ శాలితయా విరహిణీనాం సంవర్తకాలవ ద్వర్తమాన ఇత్యర్థః, వసంతసమయే, త్వం, సహసా ఆతర్కితం యథా తథా * 'ఆతర్కితం తు సహ నే' త్యమరః, దేశాంతర మన్యదేశం * మయూరవ్యంసకాదిత్వా త్వమాసః, గతుం, యతనే యత్నం కరోషి, తథా ఽపి ఇశ్ఠ మనభీమతేఽర్థే చిక్కిరి లేఽపి, అధునా ఇదానీం - తాపా ద్వీర హతాపాత్ - భయం - న ప్రపద్యే న ప్రాప్నోమి - సంప్రతి విరహతాప స్పీరం బాధిష్యత ఇతి న బిభేషా త్యర్థః - కాలాంతరే తు భయం ప్రాప్నుయా మి త్యాశయః; నను కుతోఽధునా తాపభయం తవ న విద్యతే తత్రాహ - యస్తాదితి:—యస్తాత్కారణాత్, రజనిషు రాత్రిషు - * 'రజ్జురాగ' ఇతి ధాతో రని రుణాదిః - బాహుళకాత్ న లోపః - * 'కృదికారాదక్తిన్యః' ఇతి షాక్షికే జీమే ప్రత్యయే రజ నీతి దీర్ఘాంతః ప్రసిద్ధః-అత్ర అజ్యస్తత్వా ధృస్వాంతత్వం - తథా భోజప్రయోగః- 'రజనిచరమభాగే వారసీకు నిసినామ్.' ఇతి, కైరవాణాం కుముదానాం - యత్సారసారభ ముత్కృప్తసారభ్యం - 'సారో బలే స్థిరాంచే చ న్యాయ్యో క్లిబం వరే త్రి షు' ఇ త్యమరః-తం ముష్టా త్వపహర తీతి తథోక్తః - లేన వికచకుముదామోదభాజే త్యర్థః, సరోవాయునా సాకం సరస్సంబంధినా సమీరణేన-సహ * 'సాకం సప్రాసమం స హే' త్యమరః - వాయోః శైత్యం సార భహేతుం కుముదవనోపరిప్రసరణంచ గమయితుం సరోగ్రహణం, చాన్ద్రీ చన్ద్రీసంబంధినీ, స్వచ్ఛా నీహరణివృత్త్యా నిర్తలా, మయూఖానాం కిరణానాం - ఛటా సంహతిః * 'రిఞ్ఞోఽలిః స్త్రీ తతి శ్చ టే' త్యభిధానాత్, చిత్తు, విజృమ్భతే ఉత్కటతయా భాసతే. ఆయత్నసిద్ధత్యైర్గోపచార

సామగ్రికాలిని కాలేఁజ్చి స్తుత్యున్న స్తాపః ప్రకర్షం నోఽన్యాయాస్యతి-తత
స్తస్మా దధునాఁసభిభేమితి బాహ్యభిప్రాయః; కాలాంతరే ప్రవాసశ్చేతా
పశ్చిరం కుమాతీ మూర్తిమేవ సంపాదయేత్, న తు క్షీప్రం - స్వనివృ
త్తిహేతుప్రాణవిరహసహకారి విరహాత్, తస్మాత్తదానీం తాపా ద్భేతవ్యమ్;
ఇదానీం చక్రానిల దవానలయో రివ మలయానిల చన్ద్రాతపయో ర్యోగే
తాపా భృశాయమానః సహనైవ ప్రాణాన్నిర్గమయ్య ఆత్మస్థికిం నివృత్తిం
భజత ఇత్యాశువినాశిన స్తస్మాత్ సే భేతవ్యమితి గూఢాభిప్రాయః. అత్ర
తాపా న్నభిభేమితి సహేతుకముపపాదనేన మదభిమతో యాత్రాకాలః
గన్తుమిచ్ఛసిచేదిదానీ మేవ గమ్యతా మితి విధి ర్వ్యజ్యతే - స చానిష్ఠ
తయా ఆభాసీభక్తౌ మజ్జీవత మిష్టం చే దధునా న గమ్యతా మితి నిషేధ
మాక్షిపతి - ఆలోఽత్రానిష్ఠవిధ్యాభాసరూప * ఆక్షేపాలంకారః.

‘ఆక్షేపఽన్యో విధౌ వ్యక్తే నిషేధే చ తిరోహితే.’ ఇతి లక్షణా
త్; స విధి రసి ప్రతీయమానతయా ధ్వనిరూపః, వసన్తసమయప్రసక్త
ప్రాణవల్లభప్రయాణసన్నాహరూపకారణసామగ్రి సద్భావేఽపి తాపభయ
రూపకార్యస్య అనుదయాత్ - విశేషోక్తి ర్నా మాలంకారః - ‘కారణేన
వినా కార్య స్తోఽస్పృతిః స్యా ద్విభావనా, తత్సామగ్ర్యా మనుత్పత్తి
ర్విశేషోక్తి ర్నిగద్యతే.’ ఇతి లక్షణాత్; తాపభయానుదయం ప్రత్యు
త్తరవాక్యార్థస్య హేతుత్వే నోపన్యాసాత్ * కావ్యోగ్మః; త చ్చ విశే
షోక్తే రద్ధ మితి ద్వయోః * సంకరః. * భావిప్రవాసవిప్రలమ్భ శృంగారః,
సాయికా * ప్రవత్స్యధర్మకా.

చతుర్జాడ్యమవైతు మానినిముఖంసందర్శయ శ్రోత్రయోః
పీయూషస్రతిసౌఖ్యమస్తుమధురాంవాచం ప్రియేవ్యాహర,
తాపః శామ్యతు మే ప్రసాదశిశిరాం దృష్టిం శనైఃపాతయ
త్యక్త్వా దీర్ఘ మభూతపూర్వ మచిరా ద్రోషంసఖిదోషజమ్.

అవ. నోయతుఁడు నాయిక నలకదీర్చుచున్నాఁడు:—

టీ. హేమానిని = ఓపాలయలుకగలదానా, దీర్ఘం = చాలనేపున్నట్టి,
అభూతపూర్వం = మున్నెన్నడునులేని, సఖిదోషజం = చెలుల దప్పిదముచే

గలిగిన, రోషం = కోపమును, అచిరాత్ = వెంటనే, త్యక్త్వాఽపి విడిచి, ముఖం = మోమును, సందర్శయ = చూపుము. మే = నాయొక్క, చక్షుషోః = కన్నులయొక్క, జాడ్యం = మోటుదనము, అవైతు = తొలఁగునుగాక. శ్రోత్రయోః = చెవులకు, పీయూషస్త్రిసౌఖ్యం-పీయూష = అమృతము యొక్క, స్తుతి = కాఱుటవలన, సౌఖ్యం = ఆనందము, అస్తు = కలుగును గాక. హేస్త్రియే = ఓచెలీ, మధురాం = ఇంపయిన, వాచం = పలుకును, వ్యాహర = పలుకుము. మే = నాయొక్క, తాపః = బడలిక, కామ్యతు = చల్లఱును. శనైః = మెల్లగా, ప్రసాదశిశిరాం = దయచేఁజల్లనైన, దృష్టిం = చూడ్కొని, పారయ = ప్రసరింపఁజేయుము.

తా. ఓ మానినీ, సఖులుచెప్పిన కల్లవ్హూటలచే నీవు నాపై నలుకపూనితివి. అది యుచితముగాదు. కావున నీవుగ్గ దృష్టినివిడిచి, చల్లనిచూడ్కిచే జూచి నా తాపంబును బోగొట్టుము అనిభావము. “జాడ్యం” అనుటచే నీముఖము చూడ కుండుటవలనఁ బుట్టినకన్నుల మాంద్యము నీముఖదర్శనమువల ననే దొలఁగుననిభావము.

నాయక ఖండిత. నాయకుఁడు సఖివచనము ఛాస్తవమేని ధృష్టుఁడు. కల్లయగునేని అనుగూలుఁడు.

నాయకః సఖిభి రుత్పాదితేన ప్రథీయసా మానేన ముఖప్రదర్శనమే వాకుర్వతీం కృచ్ఛేణ కిఞ్చిత్తుఖప్రదర్శనే క్రియమాజేఽపి మాన మాలమ్బమానాం చిరాత్ తత్యాగేఽపి నిష్ఠుర మే వాభాషమాణాం నిష్ఠుర భాషణావసానేఽపి రోషకషాయితామేవ దృష్టి ముపరిష్టాత్ పాతయంతీం నాయకాం ప్రియోక్తిభిః ప్రసాదయతిః—

చక్షు రితి.—మేమానిని - మే మమ-చక్షుషోః జాడ్యం జడత్వం స్తబ్ధత్వం-త్వస్త్తుఖదర్శనాలాభజనిత చింతాపారవశ్యే ప్రయుక్తం*రూపగ్రహణాక్షమత్వమిత్యర్థః-‘జడః స్తబ్ధః బుద్ధిహీనే గ్రహగ్రస్తేచ వాచ్యవత్.’ ఇతి నా - అవైతు అపగచ్ఛతు - ముఖం సందర్శయ-త్వస్త్తుఖానవలోకనజన్యస్య నయనజాడ్యస్య త్వస్త్తుఖావలోకనైక పరిహార్యత్వాదీతి భావః. మే

ప్రియో మే శ్రోత్రయోః - పీయూషస్సు తి రమృత స్తావః - పీయూష
మమృతం సు ధే' త్యమరః - తేన యత్ - సౌఖ్యం సుఖం - తత్ - తాదృ
శ మి త్యర్థః * స్వాధే ష్యత్ - అస్తు భవతు - మధురాం ప్రియాం
* 'స్వాద్మ ప్రియా' తు మధురా వి' త్యమరః - వాచం - వ్యాహర ఉదీ
రయ - మానం పరుషభాషణాని చ విహాయ సరళయా వాచా కర్ణయోః
సుఖంజన యే త్యర్థః, మే - తావః కామజః సంతాపః - శామ్యతు శాన్తి
ముపయాతు - దీర్ఘం చిరస్థాయిణం - పూర్వం భూతో భూతపూర్వః
* 'భూతపుర్వే చరడి' తి నిర్దేశా త్పుర్వశబ్దస్య పరనిపాతః - భూత
పూర్వో న భవ తీ త్యభూతపూర్వః - కదాపి ప్రా గేవం న జాత మి
త్యర్థః - ఆత్యుత్కృట మితి భావః - సఖీనాం - దోషా స్తృషావాదయా
పాత - జాత స్తం - న తు విద్యమాన మదీయదోష ప్రభవ మితిభావః -
రోషం కోప - మచిరా చ్ఛీఘ్రం - త్యక్త్వా - శిశిరాం శీతలాం - 'సుషినుః
శిశిరో జడః, తుషారః శీతలః శీతో హిమః స స్తాన్యలిజ్జకాః.' ఇత్యమరః -
దృష్టిం - శనైః పాతయ మన్దం ప్రసారయ - మయీ తి శేషః - సఖీనా
మన్యతోక్తిభిః నిరపరాధే మ య్యేతాదృశో దీర్ఘ రోషః కర్తం నోచితః -
తస్మా దుగ్రదృష్టి మపహాయ శిశిరయా సౌమ్యదృష్ట్యా తాపం నివర్తయేత్క
ర్థః; * సర్వత్ర స్థానాయాం లోట్. ఇహ సర్వత్ర పూర్వోచ్ఛరవాక్యార్థ
ర్థయో ర్హేతు హేతుమద్భావాపన్నత్వాత్ వాక్యార్థహేతుకం * కావ్య
లిజ్జ మలంకారః; పీయూష స్సు తిసౌఖ్య మి త్యత్ర పీయూషస్సు తిసాధ్య
సౌఖ్యస్య వాగ్యోపారసాధ్యత్వాయోగాత్ తత్సదృశం సౌఖ్యమితి సా
దృశ్యాజ్ఞేపాత్ * నిదర్శనాలంకారభేదః; దీర్ఘ మిత్యాదిరోషవిశేషణప్ర
యస్య తత్పరిగ్రహసౌచిత్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్ * పరికరః; ప్రసాదశిశిరా
మితి దృష్టివిశేషణస్యాపి తాపనివర్తకసామర్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్ * పరి
కరః; ఏతేషామన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్ * సంసృష్టిః; ద్వితీయపరికరసౌఖ్యోక్త
రార్థగకావ్యలిజ్జం ప్రత్యేజ్జత్వాత్ తయో రుభయోః * సంకరః. * మానవి
ప్రలమృశ్యకారః.' వాక్యైకతం సక్తేచ్ఛార్వాపం *నర్త. నాయికా*ఖణ్డితా.
నాయకః * సఖివచనస్య సత్యత్వే *ధృవ్యః-అసత్యత్వే అనుకూలః. * సామా
ఖ్యః ప్రథమో మానాపనయనోపాయః; సామ్యాద్యుపాయస్వరూపం సాపి

త్యచిన్తామజౌ శ్రద్ధాదర్శితమ్ - 'స్థామ్నా భేదేన దానేన న త్యుపేత్ దానాన్తరైః, మానాపనయనం తాసా ముపాయైః పద్ధిరాచరేత్. తత్ర చాటువచః సామభేదస్తత్యఖ్యుపార్జనం, దానం వ్యాజేనభూషాదేః ప్రదానం పదయో ర్నతిః, ధైర్యాలమ్బ ఉపేకా స్యా ద్రసోత్పాదోరసాన్తరమ్.' ఇతి.

మానమ్నానమనా మనా గపి న తం నాలోకతే వల్లభం
నిర్యాతే దయితే నిరన్తర మియం బాలా పరం తప్యతే,
ఆనీతే రమణే బలాత్ పరిజనై ర్నానం సమాలవ్సృతే
ధత్తే కణ్ఠగతానసూక్ ప్రయతమే నిర్గస్తుకామే పునః. 25

అవ. ప్రణయకలహము కడుపెచ్చిన ప్రియుఁడు కనబడినపుడు పొలయలుకను, కనబడనప్పుడు తాపమును బొందిన నాయకనుజూచి మనసున వగగూరిన నాయకచెలి దానియవస్థను వేటొక్కతెతోఁ జెప్పుచున్నది.

టీ. మాన...నాః-మాన = అలుకచేత, మ్నాన = సంతనముతగ్గిన, మనాః=మనస్సుగలిగిన, ఇయం-బాలా = ఈచిన్నది. (పదునాఱేండ్లలోపుగా వయస్సు గలది యగుటచేతనే తెలియక యంత యనర్థము చెచ్చుకొన్నదియని 'బాల' శబ్దాభిప్రాయము.) నతం=మొక్కిన, వల్లభం = ప్రియుని, మనా గపి = ఇంచుకయైనను, నాలోకతే = చూడదు. దయితే = ప్రియుఁడు, నిర్యాతే = వెడలిపోగా, నిరన్తరం = విడువక, పరం=మిక్కిలి, తప్యతే=నం తాపమునొందుచున్నది. పరిజనైః = నేవకులచేత, చెలికత్తెలచేత, రమణే=ప్రియుఁడు, బలాత్ = బలాత్కారముతో, ఆనీతే = దోడ్కొని రౌబడినప్పుడు, మానం = ఊరకుండుటను, సమాలంబతే=పొందుచున్నది. ప్రయతమే = మనోవల్లభుఁడు, నిర్గస్తుకామే = పోవనుద్యుక్తుఁడుకాగా, పునః = మఱి, కణ్ఠగతాన్ = కుత్తుకయందున్న, అసూక్ = ప్రాణములను, ధత్తే = తాల్చియున్నది.

తా. ప్రియునిపైఁ బొలయలుకగలిగిన ప్రియురాలు బేలయగుటచేఁ దెలివిలేక కాంక్షుఁడు వచ్చి వేడుకొన్నప్పుడు, అతని నించుకయైనను గన్నె త్తిచూడదు. నాయకుఁడు దీనిని బ్రతిమాలుటచే నుపయోగములేదని వెల్లిపోగానే తీరని

తాపరిబు పొందుచున్నది. దానియవస్థ చూడ లక్ష చలకలైలు నాయకుని బలాత్కారముగాఁ దోడి తెచ్చినప్పుడు మఱల మాటలాడకో మానమును దాల్చియున్నది. ప్రియుఁడు తిరస్కృతుఁడయ్యును దానేవచ్చి బ్రతిమాలియు, తాను బలుకరించియు బలుకకయునుండు నాయికయెదుట నుండనేల యని యసూయతోడ వెనలిపోవ నుపక్రమించినప్పుడు ప్రాణములను కుత్తుకఁ బెట్టికొనియున్నది. జీవితమునకు సంశయముగలిగినను, ఈ నాయిక మానమును విడువకయున్నది. ఆహా! దీని మొఱకుదనము నేమనవచ్చు నని నాయికచెలి మఱొక్కతెతోఁ జెప్పినది.

నాయిక—మధ్య, ధీర, కలహాన్తరిత, నాయకుఁడు భృష్టుఁడు.

ప్రవృద్ధి ప్రణయకలహే ప్రియే దృష్టే మానవ్ అన్యప్రేతాపం చ భజమానాం నాయికా మాలోక్య మనసి భిద్యమానా కాచిత్ తస్యాః సఖీ తదవస్థా మన్యన్యైకదయతి.—

మా నేతి.—మానే-మానం ఊహార్థం వనో యస్యాః సా తథోక్తా - ఇయం పురోవర్తిసి - బాలా అత్ర బాలశబ్దేన కిచ్చిదూనసోడశ వర్షా మధ్యే వివక్షితా - న తు తదూనముగ్ధాచ - తస్యాః స్తోకనిష్ఠలమానత్వా దీదృగనల్పసఫలమాన శాలినీత్వాయోగాత్ - ముగ్ధాయాః స్తోకనిష్ఠలమానశాలినీత్వం సాహిత్యచింతామణౌ స్ఫుటికృతమ్ - ‘ముగ్ధోద్యద్యోవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్తథా, సఖీనాం పరతన్త్రాచ నిష్ఠలస్తోకమాన భాక్.’ ఇతి - ఆషోడశాబ్దా బాలేతి వ్యవహార స్తు కామశాస్త్రే ప్రద్యుతః - ‘బాలా సా షోడశాబ్దాత్ తదుపరి తరుణీ త్రింశతో యావదూర్ధ్వం, ప్రాధాన్యాత్ పశ్చిపశ్చాశ్చదవధి పరతే వృద్ధతా మేతినారీ.’ ఇతి-నతం ప్రణతం.* సత్యాభ్యుమాన్మాపనయనోపాయానుష్ఠానతత్పర మి త్యర్థః - వల్లభంప్రియం - మనా గీష దపి.* ‘కిచ్చి న్ననాగల్ప మ పీ’ త్యమరః-నాలా కతే నపశ్యతి - అనునయ స్యాదా మన్యోదేక హేతుత్వా దిత్యర్థః;దయతే ప్రియే - నిర్యాతే నిర్గతే - ఉపేక్షా మస్తరేణ నేయ ముపాయాన్తరేణ సా ధ్యేతి నిశ్చయా దుపేక్ష్యగతే సతీతి యావత్ నిర్దతమన్తర మవధి ర్భున్తి

రర్తణి త ద్యత్థో భవతి తథా నిరస్తరం సంతత మిత్యర్థః - 'అస్తరం విపరాస్త
 ర్థి భేదే వ్యవధి రన్ధ్రయోః, అవకాశావసరయో స్తాదర్థ్యానర్థయోరపి.' ఇతి
 నా. - పర మత్యంతం - తప్యతే - అవధీరితోఽసి స్వయ మే వాగ త్యాను
 నయన్ ప్రయః కి మితి మయోపేక్షిత ఇతి పశ్చాత్తాపం భజత ఇ త్యర్థః;
 రమణే కాస్తే పరిజనై ర్నాయికా సంబంధిభిః - యద్వా సభాదాస్యాదిభిః -
 యద్వా పీతమర్దాదిభిః నాయకస్త్రియ సర్తసచివైః - * పీతమర్దాదీనాం స్వ
 రూపం సాహిత్యచిన్తామణో కథితమ్ - 'తత్సహాయాః పీతమర్ద పట చేట విదూ
 షకాః, పీతమర్దః సమీపస్థః కార్యాలోచనకోవిదః. కామశాస్త్ర రహస్యానా
 ముపదేష్టా విటః స్త్రుతః, చేటః సంధాననిపుణో హాస్యకారీ విదూషకః.'
 ఇతి - బలా దాసితే బలాత్కారే జాగమితే సతి - మాన్య - సమాలమ్బితే
 ఆశ్రయతే - వియోగితా ప్రకర్షణ మన్దవేగతా మాపన్న స్వాపి కోపస్య
 సాపరాధ ప్రియముఖ దర్శనవశాత్ కిష్కిత్ పునరుల్లసితత్వా దితి భాషః;
 ప్రియతమే పునః నిరస్తం కామోఽభిలాషో యస్య తస్మిన్ - భాషితాఽసి
 నభాషతే కి మత్ర వృథావస్థానేన ఇతిసామూయం నిర్మాతు ముద్యుక్తే స
 తీత్యర్థః - కణ్ఠగతాన్ అనుక్ ప్రాణాన్ * 'పుంసి భూమ్నస్సవః ప్రాణా'
 ఇ త్యమరః - ధత్తే పునర్వియోగప్రసక్త్యా విజృంభమాణేన దుస్సహతాపేన
 కణ్ఠగతప్రాణా భవ తీత్యర్థః - జీవితసంశయే ప్రసక్తేషి మానం న ముచ్చ
 త్యహో కియ దస్యా మార్ష్య మితి భావః. నాయకనిర్మనుసన్నాహమాత్రేణ
 నాయికాయాః ప్రాణసంకట ప్రసక్తే రుపవర్ణ నాదుపేక్షారూప పశ్చమో
 పాయ ప్రయుక్తం మాన స్వాల్పవశిష్టత్వం వ్యజ్యతే. * స్వభావోక్తిః;
 కర్తృకారకస్య క్రమికానేక క్రియాన్వయత్వాత్ * కారకోదీపకాలం
 కారః; లక్షణం తూక్ష్మమ్. * మానవిప్రలమ్భ శృంగారః. నాయికా మధ్య
 భీరా * కలహోన్వరితా చ - 'కోపాత్ కాస్త పరానుద్య పశ్చాత్తాపసమ
 న్వితా, కలహోన్వరితా నామ సూరిభిః పరికీర్తితా.' నాయకో * ధృష్టః.

కన్ధారుస్తుద మేవ కోకిలరుతం తస్యాః శ్రు తే భాషితే
 చంద్రే లోకరుచి స్తదాననరుచేః ప్రాగేవ సందర్శనాత్,
 చక్షుర్ద్వీలన మేవ తన్నయనయో రగ్రే మృగీణాం వరం
 హైమి వల్లపి శావదేవ లలితా యావన్న సా లక్ష్యతే.

• అవ. ఒకానొక సొటిలేని రూపలావణ్యములు గలవగు జవరాలిని జూచి, మోహమందిన యొక కాముకుడు చపలచిత్తుడై, తనవేడుక చెలి కానియెడుటఁ జపలతనుగలిగించిన నాయకనుగూర్చి వర్ణించుచున్నాఁడు:—

టీ. తస్యాః = నేనుజూచిన ఆసొగసుక తైయొక్క, భాషితే = మాట, శ్రుతే = వినినగా, కోకిలరుతం = కోకిలయొక్క కూత, కర్ణ అరుస్తుదమేవ = చెవులకు బాధ గలిగించునదియే, భవతి = అగుచున్నది. చంద్రే = చంద్రునియందు, లోకరుచిః-లోక = జనులయొక్క, రుచిః = కోరిక, తదా...చేతన్ = ఆచెలువయొక్క, ముఖ = మోముయొక్క, రుచే = కాంతియొక్క, సందర్శనాత్ = చూచుటకంటె, ప్రాక్వివ = ముందే, వర్తతే = ఉన్నది. (ఆప్రియయొక్క ముఖమునుజూచిన పిదపఁ జంద్రునియందు నిస్సారత్వబుద్ధి పుట్టుచున్నది.) తత్సంయనయోః = ఆచెలి కన్నులయొక్క, అగ్రే = ముందట, మృగీణాం = లేళ్లకు, చక్షుర్తిలనమేవ = కన్నులు మూసికొనుటయే, వరం = మేలు, యావత్ = ఎంతవఱకు, సా = ఆకాంత, నలక్ష్యతే = అగవడదో, తావత్వివ = అంతవఱకే, హైమి = బంగారుపు, వల్లీ = తీగ, లలితా = సొగసుదిగా, లక్ష్యతే = కనఁబడుచున్నది.

తా. ఆజవరాలియొక్క పలుకులు కోకిలకంటెకంటె నింపులనియు, చంద్రునికంటె దానిమో మందమనియు, లేళ్ల కన్నులకంటె దానికన్నులు సొగసువనియు, దానిమేను బంగారు తీగకంటె మెత్తియునదియనియు భావము.

నాయక పరకీయ. అయోగవిప్రలంభ శృంగారము.

నిస్తులరూప విభ్రమాది కాలినీం కాశ్చిత్ తరుణీం విలోక్య తరళచిత్తతాం ప్రాప్తః కామీ నర్తనచివ స్మగ్రే తా మనస్తారశ్యకాణిం వర్ణయతి.—

కర్తేతి.— తస్యాః మయా విలోకితాయాః సుందర్యాః - భాషితే వచసి-శ్రుతే సతి - కోకిలరుతం - కర్ణయోః - అరుస్తుద మేవ అతిపీడాకరమేవ - భవతి తేషాః - తదుక్తశ్రమాననర మత్వం బాధా ఇత్యర్థః - వ తు మనా గమి ప్రాగివ శ్రుతిసుభగతాం ప్రతిపద్యత ఇ త్యేవకారాభిప్రాయః - ఏతేన కణ్ఠస్వరస్య సర్వాలికాయామనర్మకాలిత్వం ద్యోత్యతే.

* 'అరుస్తుద స్తుమర్తస్సు' త్యమరః; తథా, చంద్రే - లోకరుచి తనానా
 మభిలాషః - 'దేది స్తు కిరణే కాంతా వభిషక్తాభిలాషయోః' ఇత్యమరః -
 తదాననరుచే స్తస్థుభికాంతేః - సందర్శనాత్ - ప్రాక్ పూర్వమేవ వర్తత
 ఇతిశేషః - తదాననరుచిసందర్శనానంతరం తు నివర్తతే నిస్సారత్వబుద్ధి రుద
 య తీ త్యేవకారాభిప్రాయః - ఏతేన తదాననస్య చంద్రా ద వ్యధికలాశో
 త్తరసౌందర్యకాలిత్వం ద్యోత్యతే; తథా, తన్నయనయో స్తస్యాః నేత్ర
 యో-రత్ర మృగీణాం కురగ్దాక్షనానాంచక్షుర్ద్వీలనం నిజనేత్రాణాం పక్ష
 భిః ప్రచ్ఛానన మేవ పరం మనాస్ప్రియం-తత్కాలప్రసజ్యమాన లాఘు
 వపరిహారేణ ప్రాస్నిగ్ధగౌరవపరిత్రాణసంభవా దితిభావః - చతుర్విధస్య సమ్య
 జ్ఞేమిమ్య తద్విక్రమప్రకాశనే తు పూర్వగౌరవహానిర్వప్త్యాత్-ఉత్కృష్ట
 సన్నిహౌ రమ్యాణా మ క్యరమ్యత్వే నాభాసమానత్వా దిత్యేవకారాభి
 ప్రాయః - ఏతేన తన్నయనయో గ్నిభిలహరిణాక్షనానయన దుర్లభవిస్తారతార
 క్యాదిగుణ సంపన్నత్వం ద్యోత్యతే; సా సుందరీ - యావత్ - న లత్యతే నదృ
 ప్తివిషయాక్రియతే - తావ దేవ - హైమి వల్లీ హిరణ్మయీ లతా-అపి కిము
 తాన్య దితి భావః - లలితా మనోరమా - గుణాద్భుతనస్తవసంభవ స్యాన్య
 త్రారుచేర్బలత్వా ది త్యేవకారాభిప్రాయః - ఏతేన తనక ప్రభాతి
 శాయినీ తదక్షుద్యుతి రితిద్యోత్యతే. అప్ర కోకిలరుతకర్ణారుకునభావాది
 రూపాప్రస్తుతకారణప్రతీతేః * అప్రస్తుతప్రశంసాభేదః; ఉపమానభూత
 కోకిలరుతాద్యపేక్షయా నాయికావాగాదిరూపాణా ముపమేయానా మాధి
 క్యస్య వర్జనాత్ * వ్యతిరేకశ్చ; తౌ చ కోకిలరుదాదీనాం కర్ణారుకు
 నత్వాద్యసంబంధేఽపి తత్సంబంధకల్పనరూపయా * అతిశయోక్త్యానుగృహీతా
 వితి తస్యాస్తయో శ్చాక్షోజ్జిభావేన * సంకరః; వ్యతిరేకాప్రస్తుత ప్రశంస
 యోస్తు ఏక మేవ వాక్యార్థమాశ్రిత్య సహోత్థానా దేకవాచకానుప్రవేశ
 * సంకరః. * అయోగవిప్రలమృశ్యజ్ఞారః; నాయికా * పరకీయా.

సంపూర్ణము.

